

La Roca de Xeix [núm. 31]

**Lluís Millet i Pagès.
Retalls de vida**

**Aportacions biogràfiques a través
de les cartes del llegat familiar**

**Núria Vilà i Miguel
Maria Villanueva i Margalef**

VII BECA DE RECERCA LOCAL
DEL MASNOU. NOVEMBRE DE 2017

Lluís Millet i Pagès.

Retalls de vida

**Aportacions biogràfiques a través
de les cartes del llegat familiar**

Núria Vilà i Miguel - Maria Villanueva i Margalef

VII BECA DE RECERCA LOCAL DEL MASNOU
NOVEMBRE DE 2017

Edita:

Ajuntament del Masnou. Arxiu Municipal

Carrer de Sant Francesc d'Assís, 28 - 08320 El Masnou
93 557 18 29

arxiu@elmasnou.cat

www.elmasnou.cat/arxiu

Direcció: Cristina Espuga Condal

Coordinació: Carles Pino Andújar

Autoria: Núria Vilà i Miguel - Maria Villanueva i Margalef

Correcció de textos: Marina Miralles Mestre

Disseny i maquetació: Josep Puig Marcos

Producció: Ramon Ruiz Bruy

Dipòsit legal: B 25627-2017

© Ajuntament del Masnou

Imatge de la coberta: Retrat de Lluís Millet i Pagès. Arxiu Municipal del Masnou, fons Millet.

NOTA: Cap part d'aquesta publicació no pot ser reproduïda, emmagatzemada ni tramesa per cap mitjà electrònic, químic, mecànic o òptic de gravació o fotocòpia sense l'autorització prèvia dels autors i dels que han cedit les imatges.

Es pot sol·licitar la publicació adreçant-se a l'Arxiu Municipal del Masnou.

Aquesta VII edició de la Beca de Recerca de *La Roca de Xeix* s'ha centrat en l'estudi de Lluís Millet i la seva època. El motiu és evident. Enguany, al Masnou hem celebrat els 150 anys del naixement del mestre Millet. Durant aquest 2017 hem pogut anar gaudint d'un munt d'actes i concerts sobre la figura de Millet: la conferència inaugural, les exposicions, els concerts i l'actuació de l'Orfeó Català a la nostra vila. Per a aquest esdeveniment era una necessitat vital poder gaudir d'un estudi en profunditat sobre el mestre Millet i la seva obra.

La proposta de treball seleccionada ha estat la de Núria Vilà i Maria Villanueva, que ha culminat amb el llibre que teniu a les mans. Núria Vilà i Maria Villanueva han vinculat la seva activitat docent a la Universitat Autònoma de Barcelona en l'àmbit de la formació de mestres. Voldria felicitar-les pel gran treball de recerca que han fet, un treball molt ben estructurat metodològicament i que ens aproxima a la figura de Millet, però també als seus antecedents familiars, al context del Masnou de la segona meitat del XIX i principis del segle XX, i a la vida cultural barcelonina i catalana d'aquella època.

Les autores aprofundeixen en les arrels masnovines del mestre Millet: la nissaga de mariners i la importància al Masnou del comerç amb Amèrica, els orígens occitans del cognom, i el retrat de la seva família i els seus germans. Millet té una activitat incansable en la promoció del cant coral i la música: la fundació de l'Orfeó Català, la vinculació amb el Palau de la Música, la seva obra i la seva vocació de mestre. Com veiem en aquest treball, la història del cant coral també és una història del país, des dels seus inicis, amb els cors de Clavé, fins a l'empremta que hi deixa Millet. La seva vinculació amb el catalanisme al voltant de la Lliga i la relació i l'amistat amb Amadeu Vives tenen un gran protagonisme en aquesta publicació, a partir de la recerca que s'ha fet en la correspondència del mestre Millet.

Gaudim de la lectura d'aquesta obra, que ens ajudarà a conèixer millor aquest masnoví il·lustre i a comprendre una part de la societat catalana en l'època que li va tocar viure.

Jaume Oliveras

Alcalde del Masnou

Un any més publiquem la Beca de Recerca Local. Aquest any, que és la VII edició, està dedicada a la figura del mestre Lluís Millet i Pagès, amb motiu del 150è aniversari del seu naixement.

Amb la presentació i publicació d'aquesta obra culminem un any ple d'activitats, conferències, exposicions i cantades corals organitzades per l'Ajuntament i entitats locals del món cultural al voltant de la figura del mestre Millet, el seu llegat, el cant coral i la seva vinculació amb el municipi.

Aquesta beca la convoquem des de l'any 2000 i en aquesta edició buscàvem fomentar la investigació sobre el Masnou, fent destacar la figura del mestre fundador de l'Orfeó Català, Lluís Millet, no només a escala local sinó també a escala nacional, atès que és una figura reconeguda a tot Catalunya.

La difusió i publicació a *La Roca de Xeix* és fruit d'aquest treball de recerca i dona contingut a la memòria històrica del Masnou, que és la base de la nostra identitat, la nostra cultura i el nostre origen.

Vull donar les gràcies especialment a totes les entitats locals que han participat i donat contingut a un calendari ple d'activitats en els diferents àmbits. També a la tasca dels tècnics de Patrimoni, a l'Arxiu Municipal, als membres del Consell de Patrimoni i al jurat. I vull felicitar les autores, Núria Vilà i Maria Villanueva, per l'obra que teniu a les vostres mans.

Gaudiu de la lectura d'aquest tast de la nostra història.

Neus Tallada

Regidora de Cultura

ÍNDEX

A tall d'introducció	9
1. El Masnou de Millet	11
El desvetllament del municipi	13
De quan el vent inflava les veles dels vaixells masnovins	14
Plegar veles, la crisi del tombant de segle	18
Un horitzó de mar blava: el repòs de Lluís Millet	20
Bibliografia del capítol	23
2. La família del Cal Xiquet	25
Els pares	27
Cal Xiquet. La casa dels Millet	29
Els nois de Cal Xiquet	31
Salvador Millet i Pagès	32
Josep Millet i Pagès	34
Francesc Millet i Pagès	37
Joan Millet i Pagès	39
Gabriel Millet i Pagès	42
Jeroni Millet i Pagès	42
Bibliografia del capítol	43
3. Lluís Millet i Pagès	45
L'home i la formació del músic	45
La vida familiar	50
Can Xec: els Millet Villà	52
El daltabaix familiar	54
El capvespre d'una vida intensa	57
Apunt final sobre l'obra del músic	58
Bibliografia del capítol	61
4. Un breu recorregut per l'esperit i la història del cant coral	63
De les <i>goguettes</i> als orfeons	63
El naixement de l'Orfeó Català i la seva empremta	65
Bibliografia del capítol	71
5. Les correspondències	73
Blanca Selva i Henry	73
• El perfil biogràfic	73
• Les cartes	74
Francesc Pujol i Pons	79
• El perfil biogràfic	79
• Les cartes	83
- L'estiu del 1902: el Congrés de Bruges	87
- El Congrés de Cant Gregorià i recerca d'un orgue per al Palau	89
- Worcester, un indicador de l'horitzó de Millet	90
- El Centenari de Beethoven a Viena	91
- La vida quotidiana a l'Orfeó	92
- La gestió de la programació	95

- Un cronista excel·lent	98
- Divergències estètiques, opinions polítiques	99
Amadeu Vives i Roig	102
• El perfil biogràfic	102
• Les cartes	104
- La construcció d'un somni	104
- Entre l'amistat i la incomprensió	107
- El naixement d'un himne	111
- Moments difícils	116
- Converses de llarga durada	119
- De tant en tant, la política	121
- Amics per sempre	123
Bibliografia del capítol	125
Apunt final	127

La història dels països s'escriu a partir dels episodis i dels fets que es van succeir en el temps. Aquesta és una visió general dels processos històrics, però si acostem l'objectiu a les relacions microsocials, possiblement són les cartes, avui pràcticament substituïdes per altres maneres de comunicar-se, un dels materials que ofereixen una informació més veraç dels esdeveniments que es produeixen en l'espai i el temps perquè és el diàleg íntim i tancat entre dues persones.

Una correspondència prolongada ens permet acostar-nos al pensament no només individual sinó també col·lectiu d'un moment històric, ens mostra el procés d'evolució dels corresponents d'acord amb el seu context social, veiem com es posicionen davant d'ells mateixos, davant del seu grup més immediat i davant dels fets socials que els toquen viure, i veiem com, amb les seves accions quotidianes, contribueixen a la construcció dels processos d'abast general; en definitiva, a escriure la història.

És evident que la correspondència ens immergeix en el pensament de l'ésser humà però, a diferència del diari personal, aquest pensament ens arriba matisat i determinat pel diàleg que estableix amb el seu corresponent, per l'espai del paper, pel temps cronològic i pel temps històric i per les limitacions expressives inherents en la llengua escrita. Això fa que sovint calgui acostar-se al personatge, llegir entre línies i inferir el seu pensament més íntim per arribar a conèixer-lo en determinats aspectes i extreure conclusions sobre les seves característiques personals. I això és el que hem volgut fer en aquesta recerca amb la figura de Lluís Millet: explorar i analitzar diverses correspondències que ens han permès definir una mica més la personalitat del músic.

El material al qual hem tingut accés, procedent del darrer llegat que els nets del músic van fer quan, després de la mort de la seva mare, Isabel Loras, es va tancar la casa del Masnou, és abundant, massa gran per poder incloure'l tot en aquesta petita recerca, i ens ha obligat a fer-ne una tria. Vam saber des del començament que havíem de treballar en dues direccions: la del material familiar, dipositat a l'Arxiu Municipal del Masnou, i la del que feia referència a la seva vida professional, dipositat al Centre de Documentació de l'Orfeó Català (CEDOC), però sempre a partir de la figura central, que és Millet.

El llegat de contingut familiar comprèn, entre molta altra documentació:

- Correspondència regular que el pare i els germans de Millet que eren navegants mantenien amb el germà músic, escrita des dels ports on feien estada durant la seva vida de mariners, primer navegant a vela i més tard a vapor.
- Correspondència amb els germans Francesc i Joan quan, per motius personals i a causa de la fallida de la companyia, varen haver de passar uns anys fora de casa.
- Documentació de constitució de la casa del Masnou al carrer del Lavadero, 11, avui rebatejat amb el nom de Lluís Millet.
- Documentació familiar: testaments, certificats de naixement i de defunció, actes matrimonials...

D'altra banda, el llegat dipositat al CEDOC, de contingut bàsicament professional,¹ comprèn les diverses correspondències entre Millet i altres músics del moment, col·laboradors seus, personalitats polítiques, membres de l'entitat... Tot i que la nostra recerca s'ha centrat bàsicament en les correspondències, els múltiples materials existents han servit de complement per verificar dades i per afinar les nostres exploracions.

Aquesta metodologia ens ha servit bàsicament per a l'anàlisi de les cartes familiars i per a la reconstrucció dels lligams familiars. Documents de defuncions, naixements, casaments, compres, actes notariais... han estat definitius de cara a ordenar les datacions dels fets i a situar els esdeveniments. En el cas dels fets professionals, hi ha una gran quantitat de bibliografia sobre la figura del Mestre, sobre l'Orfeó, sobre el Palau i sobre el moment històric que han estat en tot moment el rerefons de la recerca.

El treball té, doncs, dues parts diferenciades però interrelacionades a partir de la figura central de Millet: la primera, que explora en el seu món familiar i més personal, i la segona, que recorre les correspondències amb tres persones properes: Francesc Pujol, deixeble i el seu braç dret en tota l'empresa de l'Orfeó, Blanca Selva, pianista i amiga amb qui comparteix un amor quasi místic per l'art i la música, i Amadeu Vives, amic entranyable, interlocutor, confident i cofundador amb ell de l'Orfeó Català.

Algunes dificultats que han sorgit durant la recerca han estat motivades, primer, per una partició dels materials que no correspon a la naturalesa dels continguts de les cartes, ja que hem localitzat a l'arxiu

1. Segurament per una classificació inicial inexacta, una part de la correspondència familiar es troba actualment al CEDOC.

de l'Orfeó correspondència familiar que teòricament correspondria al llegat del Masnou; l'altre problema han estat les múltiples duplicitats de noms en la família, atès que Lluís es casa amb Dolors Millet i ambdós tenen un germà que es diu Salvador i un altre que es diu Francesc. A més a més, la repetició dels cognoms també és notable: Millet, Maristany, Pagès, Estapé...

Volem donar les gràcies a totes les persones que d'una manera o altra han contribuït que aquest treball arribés a bon fi.

A l'Ajuntament del Masnou, per la sensibilitat que mostra en la convocatòria d'aquestes beques.

Als nets Maria Dolors i Lluís Millet i Loras, que van cedir els materials als arxius. Malauradament no vam poder parlar amb Maria Dolors, que va morir mentre iniciàvem la recerca. Sentim molt no haver pogut tenir una conversa llarga amb ella perquè les seves aportacions haurien estat inestimables. Amb tot, vam poder parlar extensament amb el seu marit, Antoni Sàbat, que va posar a la nostra disposició els materials que tenia. Amb el matrimoni Lluís Millet i M. Lluïsa Cortada hem pogut comentar i aclarir aspectes

puntuals de caire familiar i musicals sorgits durant el treball.

A l'historiador masnoví Joan Muray per les nombroses aportacions escrites sobre la figura de Millet i per les que ens va fer personalment.

A Marcel Ortín, filòleg i carnerià, que ens va desencallar la recerca d'un article de Carner.

A tots els professionals dels arxius del Masnou i de l'Orfeó, excel·lents col·laboradors, amatents en tot moment a les nostres necessitats i imprescindibles per a nosaltres durant tot el procés: Cristina Espuga i Carles Pino del Museu i l'Arxiu Municipal del Masnou, i Marta Grassot i Laura Espert del CEDOC.

Finalment, voldríem deixar constància de la satisfacció que ha estat per a nosaltres poder penetrar en aquesta documentació, pràcticament inèdita,² i poder contribuir a acostar al públic, tot esperant una biografia completa, la personalitat del que fou figura cabdal en el món de la música del tombant de segle i pal de paller, primer, de l'obra de l'Orfeó Català i, més tard, de la construcció del Palau de la Música Catalana.

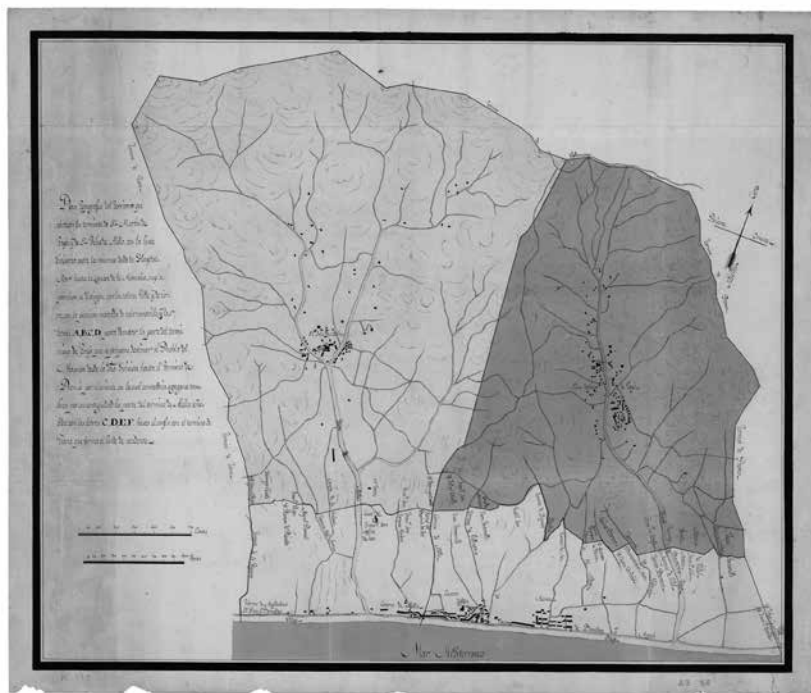
2. Hi ha constància que alguns d'aquests materials havien estat vistos anteriorment, quan es trobaven a la casa pairal del Masnou, per escriptors i historiadors com García Venero, Muray o Artís. Concretament aquest darrer en publica fragments quan escriu el llibre *Lluís Millet vist per Lluís Millet*.

1. EL MASNOU DE MILLET

Lluís Millet i Pagès va néixer al Masnou l'any 1867, mesos abans de l'esclat de la revolució setembrina. El Masnou era en aquell moment un municipi jove, constituït el 1825 després de l'agregació dels barris litorals de Sant Martí de Teià: Masnou i Ocata,³ als quals s'uní el d'Alella de Mar el 1840. Cal dir però, que

Dibuix d'Alella de Mar. <http://lescasedalella.cat/historia/4265/la-segregacio-del-barri-de-mar>.

Proposta de segregació d'Alella, Teià i el Masnou, any 1822. Arxiu Municipal del Masnou, registre M 980.

l'any 1770, el bisbe José Climent havia donat permís per a la construcció d'una església al veïnat marítim, que tenia ja 110 cases; l'església, aixecada en uns terrenys de Francisco Fontanills, fou inaugurada el 1783 i posada sota dependència de Teià. Un nou municipi s'estava gestant.

Malgrat la seva curta vida com a municipi, l'indret conegut com el Mas Nou ja està documentat l'any 1466 dins del terme parroquial de Teià, molt a prop de la partió amb el d'Alella, en el lloc conegut com a la Roca de Xeix. Tot sembla indicar que aquest fou el nucli originari de l'actual vila. És ben sabut que, fins al segle XVIII, la incidència de la pirateria que assetjava la costa mediterrània mantingué els nuclis poblacionals allunyats del litoral i afavorí l'establiment humà en els turons propers al mar que facilitaven alhora les tasques de vigilància. Aquestes circumstàncies no impediren, però, que alguns pescadors i pagesos s'establistin a la costa i hi construïssin alguns grans masos, com ho testimonien els de Can Fontanills, Can Malet o Can Corbera, emparats per torres de guaita, cosa que li valgué al Maresme el nom de *Costa Torrejada*. Al Masnou n'hi havia sis però només es conserven les vinculades a Can Teixidor i al Mas Antic.

L'il·lustrat Francisco de Zamora escrivia a finals del XVIII en la seva obra *Diario de los viajes hechos en Cataluña*:

Se pasa por los términos de Tiana, Avellatayá (Alella i Teià), Premiá, Villara (Vilassar), Cabrera, cuyos pueblos distan media legua de la Marina, algunos de los cuales tienen su vezindario a la orilla del mar tan crezido como los

3. El topònim d'Ocata podria provenir de *Leucata*, al Rosselló, des d'on alguns pescadors vingueren a establir-se al Maresme.

mismos pueblos. El vezindario de Montgat se llama las Casas de Montgat, el de Alella, las Casas de Mar, el de Tayá, Masnou .../... Estos vezindarios todos son de esta zenturia o por mejor dezir, desde el año de 30...⁴

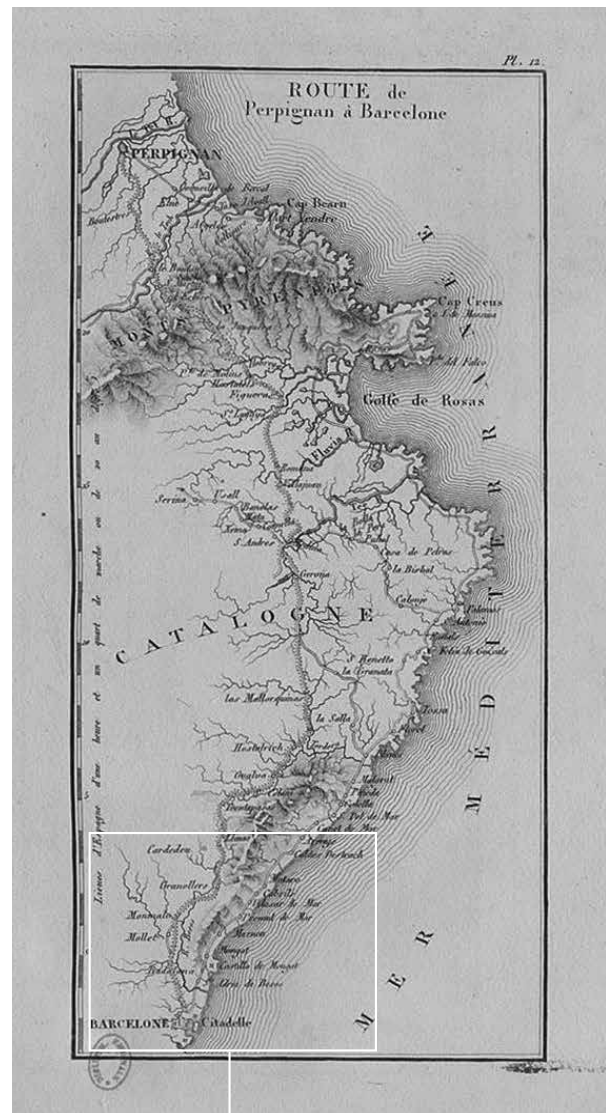
Així, doncs, el Masnou s'expandí en un terreny costerut dominat per l'església de Sant Pere tot teixint una trama urbana allargassada vora el camí ral que portava a Mataró i resseguia la costa. Aquest és el model que es repeteix en totes les poblacions del Maresme a causa de la topografia del territori, on la serralada de Marina davalla fins al litoral i deixa una estreta plana entre els turons i el mar, i que al Masnou és especialment més abrupte.

El nucli antic es troba aturonat i tots els carrers antics al seu voltant s'enlairen, de manera que des de totes les cases es podia tenir una magnífica vista del mar. La resta de carrers són força costeruts amb desnivells constants que dificulten la circulació peatonal. Els carrers principals es disposen en paral·lel a la línia de costa, però entre un carrer i el de sobre hi ha un desnivell considerable. (Montlló, J., 2010, p. 6)

Per tal de fer un perfil del Masnou on neix Millet, cal recórrer als treballs dels funcionaris de l'Estat, fets sovint amb l'objectiu de registrar la propietat de la terra i la riquesa produïda amb finalitats recaptatòries, però també a les guies i estudis escrits per viatgers que descriuen no només el paisatge i el poblament, sinó que ben sovint aporten dades rellevants sobre l'economia dels llocs per on passen. Entre les primeres guies de viatge del segle XIX, Alexandre Laborde (1809), en el seu *Itinéraire descriptif de l'Espagne*, cartografia ja el Masnou en el seu atlas:

En la mateixa obra, al volum 12, es dedica un petit comentari prou interessant per donar una idea clara del creixement del veïnat vora el mar:

Saliendo de Mataró, por un hermoso camino á la orilla del mar, se descubre á la derecha una ladera adornada de árboles, y llena de casas aisladas. Vense en las alturas los lugares de Cabrera, Vilasar de dalt, y de Premiá de dalt, y luego se atraviesa á Vilasar de baix, lugar bien situado, en donde se encuentra una fábrica de aguardiente, y cuyo vecindario es activo y laborioso. Viene enseguida el Masnou, que se ha transformado de alquería en lugar. (Laborde, 1809, p. 9-11)

Atles d'Alexandre de Laborde, on apareix el Masnou. Planxa 12. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6262027m/f27.image>.

4. Citat a Vilar, P. (1966), vol. 3, p. 85.

Però potser és la descripció del Baró de Maldà, en el seu *Calaix de Sastre*, la més antiga i coneguda:

Pasat lo poble prou gran de Badalona, que dista de la ciutat de Barcelona hora y quart, se troba, mitja hora después, lo castell de Mongat .../... Mitja hora después se deixa a la riera de Alella a la part esquerra; altra mitja hora de deixada esta, a la mateixa endredera queda la de Tayà y las casas de Masnou, totas blancas, ab alguns torreons coronats de marlets de hechura morisca, en seguida de las casas quedant més amunt azia las montanyas, las del poble de Tayà ab sa parroquia. De poch hi ha bais a las casas del Masnou, iglesia sufragania de la de Tayà. La gent de per allí, los més són mariners y pescadors; las donas, per més pobras que sian, van molt limpias y curiosas.⁵

El Masnou surt també referenciat en una altra font clàssica com és el *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico* de Pascual Madoz (1850, p. 78-79):

Tiene 580 casas, muchas de ellas de dos pisos y algunas de tres, de construcción sólida y cómodo repartimiento interior, distribuidas en 28 calles y una reducida plaza llamada de la Constitución, otra principal que antes servia para mercado, fiestas y regocijos públicos, se ha inutilizado por el paso del ferrocarril de Barcelona a Mataró; la casa consistorial construida en 1845, es de tres pisos, de hermosa arquitectura greco-romana, con elegantes fachadas, y de piedra silleria, casi toda la parte exterior; en la interior se halla la cárcel; no hay más edificios notables que una ant. y grandiosa torre del tiempo de los árabes, y otras 2 más pequeñas; hace unos 50 años se derribó otra de las mayores y mas famosas en su género, que se hallaba sit. en la playa del mar, en cuyo lugar, llamado hoy dia calle de Adra, existe un abandonado un estenso subterráneo, sólidamente construido, perteneciente a aquel edificio: hay una escuela de instrucción primaria dotada con 4.700 rs. vn., de los fondos propios, y 4 mas particulares: á todas ellas concurren sobre 400 niños; las escuelas para educación de niñas son 10, tambien particulares y las asisten unas 550 alumnas; para este seco se estan proyectando plantear un colegio bajo el título de Ntra. Sra. de Loreto en la plaza de la Torre den Riera. La igl. parr. (San Pedro), se halla servida por un

cura de ingreso de provisión real y ordinaria, y un vicario: este templo es muy sólido y capaz: su arquitectura corresponde al orden compuesto greco-romano, su fachada principal y torre campanario, son de piedra sillería: tiene una sola nave con 10 altares, un órgano regular, tribunas sobre las capillas colaterales y coro á los pies de la igl.: la torre de 101 pies de elevación, remata con un buen reloj de hierro...

Una curiosa descripció és la que li dedica Víctor Balaguer en la seva guia, on ens dona la visió que des del tren estant oferia la vila, una descripció romàntica i idealitzada:

Posado graciosamente el pueblo del Masnou sobre la falda misma de las colinas que van á terminar en la orilla del mar, y colocado en forma de anfiteatro, goza verdaderamente de una bellissima perspectiva. Diríase que sus casas están prontas á sumergirse en el agua para bañarse en sus olas transparentes y azuladas. Todas las casas tienen ventanas ó balcones que dan vista al mar. Parece hecho esto á propósito, como para que las madres, las esposas, las hijas de esos bravos marinos acostumbrados á luchar con los elementos, puedan pasear sus miradas por la estension azul, verdadera patria de sus deudos, y recibir, envuelto entre los pliegues de la fresca brisa ó el hálito de la tempestad, el canto de amor, el suspiro de recuerdo ó el grito de agonía que el atrevido navegante envia desde alta mar y de lejanos climas á las prendas mas caras á su corazon. (Balaguer, 1857, p. 46)

El desvetllament del municipi

En el moment de la creació del municipi del Masnou, el recompte d'habitants fou de 2.333, xifra que es veié augmentada fins als 3.587 amb l'annexió del barri d'Alella de Mar. En el primer cens de població considerat modern, el de l'any 1857, el Masnou hi consta amb 3.933 habitants; quan s'analitza més detalladament, el nombre d'homes censats és de 1.519 i el de dones, 2.414, una dada ben curiosa. Tres anys més tard, en el cens de 1870, la població ja era de 4.036 h., creixement que reflectia, de ben segur, el moment de plena expansió de les activitats de la marina i la navegació.

5. *Tractat de alguns pobles y vilas de la costa de mar que se troban desde Badalona a Malgrat*. El Centre Excursionista de Catalunya publicà una part d'aquesta obra immensa l'any 1919, amb el nom d'*Excursions d'en Rafael d'Amat Cortada i Santjust en l'últim quart del segle XVIII*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, p. 78-79.

El segle XIX fou, per tant, el de la consolidació del Masnou com a municipi. Els seus orígens havien anat lligats a la pesca, però també a l'agricultura i, en especial, al conreu de la vinya, probablement perquè era l'activitat dominant al terme d'Alella. Des de finals del segle XVIII, la producció bàsica de l'agricultura i de bona part de l'economia catalana, provenia de la vinya i així fou fins ben avançat el segle XIX, quan el tèxtil li prengué la primacia. Aquesta activitat agrícola tenia una orientació eminentment comercial i exportadora que fou, alhora, el que permeté la importació de productes de subsistència, com el blat. Aquest cereal era clarament deficitari en la producció catalana i, a poc a poc, la viticultura havia anat ocupant cada vegada més extensió de territori. El resultat fou un dèficit encara més gran quan el creixement demogràfic vivia, en aquell moment, en una fase expansiva.

En l'*Estadística Territorial de la província de Barcelona*,⁶ el Masnou apareix en el capítol corresponent al partit judicial de Mataró. S'hi fa evident que el seu autor tingué accés directe a les dades censals, encara no fetes públiques, quan estava redactant la seva obra i, per tant, hi consigna el mateix nombre d'habitants. El més interessant, però, són altres dades que ens dibuixen la riquesa rústica i urbana de la vila. Hi són censades 385 *fanegas* i 11 *celemines* de terres conreades,⁷ cosa que en el nostre sistema mètric equivaldria aproximadament a 247 hectàrees. D'aquestes, 196 eren destinades a la vinya i 9 a l'horta, cosa que confirma la forta especialització agrícola. La resta seria l'extensió del cereal, garrofers i oliveres.

L'aiguarent i el vi eren els principals productes d'exportació cap a les colònies americanes i cap a Europa. Es calcula que a mitjan segle XIX, tota la província de Barcelona havia arribat quasi al límit de l'extensió potencial dels conreus vitivinícoles. Aquesta especialització aconseguí una alta rendibilitat i és una de les claus per entendre la consolidació d'un mercat interior de béns manufacturats; ara bé, quan les guerres revolucionàries començaren a esclatar a les colònies, les relacions exteriors catalanes se'n ressentiren molt. (Nadal et al., 1994)

De quan el vent inflava les veles dels vaixells masnovins...

Es el Masnou un pueblo de una fisonomía particular, característica. En él no viven casi sino matriculados de marina, entre los cuales se cuentan muchísimos de la clase de capitanes, pilotos y patrones de buques mercantes y que acostumbrados á la vida del mar y á largos viajes á remotos climas, se distinguen muy particularmente por su intrepidez marinera y por su inteligencia en la profesion... (Balaguer, p. 46-53)

Como en esta poblacion no hay sino marinos, las demas industrias no encuentran aqui cabida. En ella y en su término no hay mas que una fábrica de vapor elaborándose lonas con telares mecánicos, diez para velamen de buques, otra fábrica de veinte y seis telares á mano tambien de lonas, otra de veinte telares de dicha clase, y catorce telares para algodón de varios particulares... (Balaguer, p. 46-53)

La vocació comerciant del Masnou es consolidà en una de les marines de vela més importants del Maresme. El decret de lliure comerç amb Amèrica⁸ havia suposat un nou impuls per a la navegació i les naus catalanes emprangueren noves rutes ultramarines de manera que, a la meitat del vuit-cents, 300 vaixells catalans travessaven contínuament l'oceà (Nadal et al., 1994). La durada mitjana d'aquests viatges transoceànics era de 75 dies a Buenos Aires, 55 a Trinidad i 98 fins a Rio de Janeiro. Feien el que s'ha anomenat la "carrera d'Amèrica" i la "ruta del tasajo", que passava per l'Argentina i l'Uruguai i després remuntava fins a Cuba. Portaven vi, oli, *tasajo* i fruita seca, i retornaven amb cotó, tabac i sucre, entre altres productes. Se sap que alguns vaixells del Maresme feien també transport d'esclaus de manera habitual.⁹

El treball de Marc J. Prohom (2002) sobre l'ús dels diaris de navegació com a instrument d'estudi climàtic ressegueix el viatge de la pollacra goleta *Araucana*, capitanejada pel pare de Lluís Millet, en el viatge que feu del 15 d'octubre al 19 de desembre del 1857 amb destinació al port de Gibara, a l'illa de Cuba. Allí s'hi veu com el dia 1 de novembre, Salvador

6. *L'Estadística Territorial de la província de Barcelona (1858)*, del geòmetra Pedro Moreno Ramírez, és un dels grans documents estadístics i cadastrals del segle XIX. Conté dades interessants sobre els municipis perquè hi especifica la riquesa agrícola i industrial, l'estimació de la càrrega fiscal, el nombre d'habitatges i habitants, d'edificis urbans i rurals, etc., i constitueix la base estadística a partir de la qual s'establí el repartiment de la contribució territorial a la província de Barcelona.

7. En el llibre hi consten aquestes mesures agràries pròpies de Castella. Una *fanega* equival a 6439,53 m², i el *celemín*, a 536,63 m².

8. Real Cédula decretada per Carles III l'any 1776.

9. El *tasajo*, carn deshidratada i salada, era l'aliment bàsic dels esclaus de les plantacions i es carregava al riu de la Plata per ser transportat a Cuba.

Millet anota el pas per l'estret de Gibraltar i inicia la travessia atlàntica que tindrà 47 singladures fins a arribar al seu destí.

Joan Muray (2012) ha escrit també sobre els viatges del pare Millet i l'*Araucana*, tot resseguint un dels quaderns de bitàcola: el 20 de novembre de 1879 sortí de Barcelona per arribar a Trinidad, a les Antilles, el 13 de gener del 1880 amb un total de 33 singladures. No retornà a Barcelona fins al 15 de setembre d'aquell mateix any: és a dir, deu mesos de viatge i lluny de la família.

Altres exemples es poden veure a través de la correspondència familiar que es conserva a l'Arxiu Municipal del Masnou, com en aquestes cartes de Salvador Millet i Pagès a la mare escrites des de Montevideo i des d'Alacant l'any 1874:

Quizas habra estrañado que saliesemos de Buenos Aires sin escribiros a la salida pero no escribí porque fue dicho y hecho y como desde allí a qui es poca distancia esperé a llegar en ese el cual llegamos haier sin novedad y de aquí dos o tres dias según dice Pablo ya empezaremos a cargar, con destino al Brasil pero no se de fijo el punto pero creo a Rio Janeiro. Antes de salir, ya os escribiré. Según lei en la vuestra última mi hermano José estaba de salida de lo que me alegraría muchísimo que tuviera un feliz viaje...¹⁰

Ahora os puedo decir mas pormenores de nuestro probable destino, parece que dentro una semana ó bien estará resuelta nuestra descarga ó bien saldremos para nuestra hermosa y amada Barcelona; de mi puedo deciros que deseo mucho poder venir a descansar un par de dias en vuestra compañía; mas tengo resuelto que si no salimos antes del 1 o 16 de este mes me ire a Cartagena para dar el último paso oficial de mi carrera; pues pienso yo que feina feta, consell dat y al que ha estado 9 meses ausente de su familia, poco importa, combinando, estar medio mes más. Direis a mis pequeños hermanos que este año ya comeran turrone que siempre vienen a gusto hasta á los grandez...¹¹

En una relació del 1863 al 1892 (Roig i Raventós, 1929), hi figuren: 117 pollacres goletes, 43 pollacres, 59 bergantins goletes, 49 bergantins, 29 corbetes, 4

fragates, 2 goletes, 1 místic, 12 místics goletes, 2 pai-lebots, 2 balandres, 5 barques i 1 lugre. Els patrons i capitans, que eren sovint també propietaris del vaixell, comerciaven mitjançant l'ús d'uns contractes de llarga tradició a Catalunya anomenats de mota i de participació en fusta.¹² Segons Estasen (1880), el capità del vaixell rebia una quantitat a compte de l'expedició i donava en garantia un rebut, anomenat mota. A partir d'aquestes quantitats, el capità habilitava el vaixell i comprava les mercaderies que serien transportades. Al retorn al port de sortida, el capità passava comptes dels negocis realitzats i retornava a cada motista el capital aportat amb els beneficis o pèrdues resultants del viatge.

Josep Pla (1961) parla del ressorgiment de la marina de vela al segle XIX, amb els exemples d'intrepids navegants masnovins: Joan Millet, que manava un vaixell més petit que les caravel·les de Colom i deixà estupefacta la gent del Maresme quan va anunciar que admetia càrrega per a l'Havana, i també Joan Mirambell i Bertran, que viatjà al Brasil i a l'Uruguai, tot i estar en guerra amb Espanya. Pla afirmava que no foren solament grans navegants sinó també excel·lents comerciants.¹³

A l'Arxiu Municipal del Masnou es conserva un permís de navegació de la pollacra goleta *Araucana* de Salvador Millet, expedit pel Viceconsolat d'Espanya a Güira, Cuba. Hi ha també un document excel·lent per conèixer de primera mà les característiques professionals, l'abast de les rutes i la duresa de l'ofici

Pollacra goleta. Dibuix a tinta i cera sobre paper d'Emerencià Roig i Raventós. Exposició *De la mar al paper*. Museu Maricel. Generalitat de Catalunya: Visitmuseum.

10. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Carpeta Salvador Millet.

11. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Carpeta Salvador Millet.

12. Aquests contractes eren ja presents en el Codi de Costums de Mar del Codi de Tortosa (1272) i en el Llibre del Consolat de Mar (1502, edició de Barcelona).

13. Altres noms masnovins foren herois de l'aventura oceànica, com el bergantí *Caupolican*, que superà el cap d'Hornos per arribar a Xile, o la corbeta *Pablo Sensat*, anant de Buenos Aires a Saigon pel cap de Bona Esperança.

dels navegants masnovins. Es tracta de l'història professional de Salvador Millet i Pagès, el germà gran de Lluís, que serà comentat en el capítol dedicat a la família del Mestre.

Les naus de propietat masnovina eren d'escassa capacitat: la pollacra goleta *Araucana* era de 600 tones i la de Josep Millet, la *Decidida*, de 700; ambdues podrien ser-ne un bon exemple. D'aquí que, sovint, els temporals fossin un dels perills constants als quals enfrontar-se. Bassegoda (1962) sosté que entre el 1863 i el 1900 naufragaren 36 naus, cosa que representava el 24,14% del total en circulació; el naufragi sense víctimes (1863) de la *Decidida* davant el delta de l'Ebre a causa de la boira n'és un exemple (Muray, 2012). Un altre perill eren les calmes, a vegades temibles perquè la manca de vent era un suplici, o el pas de Gibraltar, on els vents en contra podien allargar la travessia més temps del que estava previst.

Les quatre drassanes del Masnou es beneficiaren d'un relleu costaner que permetia assolir prou metres de profunditat a poca distància de la platja, cosa que li donà un avantatge clar sobre altres poblacions del Maresme. Foren dirigides per mestres d'aixa com Sust, Jubany, Corbes i Mont, entre d'altres, i les principals construccions eren goletes, per a navegació de cabotatge, i pollacres-goleta, per a la d'altura. Ocupaven molta mà d'obra; les instal·lacions eren senzilles i s'hi construïen vaixells ben fets que requerien gairebé un any de feina si es volien de tres pals.

Víctor Balaguer observa que pel que fa al comerç:

Ni el de importación y esportacion al extranjero, ni el de cabotaje, se hacen por este puerto, por no hallarse habilitado al efecto, y aun cuando el Gobierno de S. M. tuvo á bien conceder á este pueblo el título de v. y la facultad de celebrar ferias y mercados, renunció a uno y otro privilegio por habersele negado la habilitación del puerto, que es el asunto más importante para esta pobl., naturalmente marinera y mercantil. (Balaguer, 1857, p. 53)

Entre 1790 i 1870, el total (en tones d'arqueig) de vaixells construïts fou de 2.809 en bergantins, 3.529 en pollacres i 1.474 en goletes; representaren un 6,3% del total construït a les drassanes catalanes, només superat per les de Blanes (24,4%), Arenys de Mar (20,5%), Lloret (14,9%) i Barcelona (10,7%).¹⁴ Segons Toran (2017), l'any 1840 el Masnou tenia 123 bucs de tota mena (al port de Barcelona, varats o a terra) i el 1860

hi havia 501 inscrits a la marineria, dels quals 142 eren pilots i 58, patrons. Segons Bassegoda (1962), tan sols unes quantes famílies¹⁵ aportaren 456 capitans, és a dir, el 65% del total; el cognom *Maristany* n'aportà 91, el cognom *Pagès*, 57 i el cognom *Millet*, 46, set dels quals eren de Cal Xiquet, la branca familiar del Mestre.

En un altre treball de Toran (2013), es pot comprovar que el consistori municipal constituït l'1 de gener del 1867, any del naixement de Millet, estava format per catorze regidors; d'aquests, només un es declarava pagès, i la resta, marins. D'aquests darrers, sis eren absents en l'acte de la constitució del consistori perquè es trobaven embarcats. Una mostra clara de com la marina mercant era l'autèntic motor d'aquella societat i l'elit política.

AJUNTAMENT CONSTITUÏT L'1 DE GENER DE 1867

NOM	PROFESSION	CÀRREC
Sebastià Mirambell Gibernau	Marí	Alcalde (*)
Pere Maristany Fornells	Marí	Tinent d'alcalde 1r
Pau Pagès Olivé	Marí	Tinent d'alcalde 2n
Mateu Olivé Alsina	Marí	Regidor (**)
Agustí Maristany Mitjans	Marí	Regidor
Joan Fontanills Oliver	Marí i hisendat	Regidor
Marcel·lí Suñol Fàbregas	Marí	Regidor (**)
Pere Colomer Pagès	Marí	Regidor (**)
Joan Arimon Monnar	Marí	Regidor
Francesc Maristany Maristany	Marí	Regidor (**)
Manuel Truch Gibernau	Pagès	Regidor
Josep Torras Pibernat	Marí	Regidor (**)
Antoni Casals Hombravella	Marí	Regidor
Pere Maristany Font	Marí	Síndic (***)

(*) Absent en l'acte de constitució per trobar-se de viatge marítim, Sebastià Mirambell va ser substituït temporalment per Pere Maristany Fornells com a alcalde accidental.

(**) Absents de l'acte de constitució per trobar-se de viatge marítim.

(***) Nomenat en el càrrec el 5 de gener de 1867.

Ajuntament constituït el 1867. Atlas electoral del Masnou. *La Roca de Xeix*, vol. 29.

Trenta anys més tard, el 1897, encara s'hi veu reflectida la predominança de la marina: dels onze regidors, n'hi ha sis que ho són, però hi apareix també un fabricant (l'alcalde, propietari de la fàbrica de Can Xala),

14. Reproduït a Nadal, J. et al. (1994), vol. 3, quadre 20, p. 302.

15. Fàbregas, Isern, Maristany, Millet, Oliver, Pagès, Pla, Rosés, Sanjuan i Sensat.

AJUNTAMENT CONSTITUÏT L'1 DE GENER DE 1912				COMISSIONS MUNICIPALS CONSTITUÏDES EL 5 DE GENER DE 1912
NOM	PROFESSIÓ	FILIACIÓ	CÀRREC	COMISSIÓ
Jaume Maristany Colomer	Comerciant	Nacionalista	Alcalde (*)	Comissió 1a. Governació
Salvador Estapé Millet	Dependent	???	Tinent d'alcalde 1r (*)	Comissió 3a. Foment
Jaume Gibernau Duran	Escrivent	???	Tinent d'alcalde 2n (*)	Comissió 1a. Governació Comissió 2a. Hisenda
Antoni Sanjuan Pou	Comerciant	Lliga Regionalista	Síndic (*)	Comissió 2a. Hisenda Comissió 3a. Foment
Josep Martí Maristany	Marí	???	Interventor i síndic suplent (*)	Comissió 3a. Foment
Josep Pagès Bertran (**)	Marí	Independent	Custodi dels béns municipals	Comissió 2a. Hisenda Comissió 3a. Foment
Felicià Maresma Coll	Comerciant	???	Regidor	Comissió 1a. Governació
Josep Riera Forgas	Forner	???	Regidor	Comissió 1a. Governació
Felicià Gibernau Sust	Marí	Conservador	Regidor	
Josep Pujadas Truch	Poeta i forner	Nacionalista	Regidor	Comissió 2a. Hisenda
Grau Maristany Maristany (***)	Marí	Independent	Regidor	

(*) Escollits en el càrrecs per 9 vots a favor i 1 en blanc.
(**) Josep Pagès Bertran va presentar la dimissió irrevocable com a dipositari el 28-12-1913. Va ser substituït en el càrrec per Josep Riera Forgas.
(***) Grau Maristany va presentar la seva renúncia el 20-3-1912 en traslladar-se a Barcelona.

Ajuntament constituït el 1912. Atlas electoral del Masnou. *La Roca de Xeix*, vol. 29.

un confiter i un fuster. És interessant observar que els dos tinentes d'alcalde hi són consignats com a "marí i industrial" o bé "marí i fabricant" i dos dels regidors hi apareixen com a "propietaris". Finalment, per veure la davallada de la presència dels marins a l'Ajuntament masnoví, cal anar al 1912 (Toran, 2013, p. 93).

L'any 1860, es creà l'Escola de Nàutica, un establiment privat per poder formar els seus professionals de la navegació; quan desaparegueren les escoles d'Arenys, Mataró i Vilassar¹⁶ va ser convertida en establiment públic, cosa que li permeté seguir actuant cinc anys més.

Com a complement de la intensa activitat naval, ben aviat sorgiren fàbriques de lones per a veles. Balaguer (1857) parla d'una fàbrica de vapor per a lones, 10 de veles de vaixells, una altra de lones amb 26 telers a mà, 14 telers de cotó en cases particulars i també 3 drassanes; en aquest mateix any dona un cens de 230 vaixells entre els del Masnou (110) i els de gent del Masnou matriculats a Barcelona. Moreno Ramírez (1858) consigna només dos molins fariners i una fàbrica de teixits funcionant a vapor: molt probablement es refereix a la filatura i tissatge de Josep

Sensat que el 1883 passà a mans de la fàbrica Estapé, coneguda com a Can Xala, que controlava tota la cadena de producció de la fabricació de veles, des del cotó en brut fins a l'acabat tèxtil.¹⁷ L'altra indústria rellevant fou la dels germans Maristany i Alsina, Cal Soberano (1877), dedicada també a la fabricació de veles. Hi ha constància d'un petit teixit industrial que aportava cables i cordes a les produccions veleres.

Pascual Madoz (1845), en el seu *Diccionario*, fa el següent recompte de producció industrial:

Ind.: 2 fáb. de tejidos de algodón, una de hilado de la misma especie, con maquinas de vapor de fuerza de 20 caballos, 3 astilleros para construcción de buques, 3 fáb. De cables y jarcias para los mismos, una de lonas para velámen, 2 molinos harineros, 4 posadas públicas, 3 cafés, un alambique de aguardiente, y además se ejercen todas las artes mecánicas indispensables, la marinería, calafatería y pesca: pudiendo asegurarse que las quatro quintas partes de la pobl., se componen de matriculados de marina, y patrones de buques mercantes...¹⁸

16. Un decret del 1874 abolí les escoles privades de nàutica.

17. <http://elmasnouterrademar.cat/can-xala.php>

18. Reproduït a Giménez, I (2001, p. 55).

Aquesta societat en ràpida evolució trobà un suport definitiu en l'arribada del tren entre Barcelona i Mataró que l'*indiano* Miquel Biada i Bunyol impulsà i que fou el primer de tot l'Estat (1848). Aquesta línia establí dues estacions al municipi. La primera, el Masnou, estava més lligada a les mercaderies i el transport en general, a prop del camí que, tot passant per Alella, es dirigia cap a Granollers i la depressió Prelitoral pel coll de Cera. La segona, Ocata, era un baixador utilitzat per la població de la vila; no tenia una estació pròpia i el mateix edifici de l'ajuntament en feia el paper. Com sol passar, un canvi d'aquesta envergadura comportà transformacions en l'estructura urbana; al Masnou, la construcció de les vies representà el trencament de la connexió tan estreta que la població tenia amb el mar i va suposar, a més, la destrucció de l'escorxador, de la plaça on es feia el mercat així com de l'espai de treball dels mariners; això comportà un conflicte important dins la societat masnovina (Calls i Tarragó, 2011).

Plegar veles, la crisi del tombant de segle

Quan Millet neix, el Masnou tenia 1.034 unitats familiars. A 679 d'aquestes unitats, hi constaven "marítims", és a dir, navegants. L'activitat econòmica a l'entorn de la marina mercant es trobava en un punt de màxima expansió, però els símptomes del declivi començaven a ser evidents. És indiscutible que fou el comerç marítim el que permeté el desenvolupament d'una societat de perfil ben definit, així com la creació de capital econòmic, uns anys de bonança que es veieren ben reflectits en l'intens creixement urbà on una nova arquitectura s'aplicava a la construcció d'habitatges privats que mostraven les fortunes sorgides amb el comerç d'ultramar.

Una evocació idíl·lica d'aquell Masnou de finals del XIX es troba en un fulletó del 1944, editat amb motiu de la celebració dels quaranta anys del Casino:¹⁹

Un siglo muy inquieto pero soñador y laborioso, hizo que de unas playas desnudas y campos de cultivo surgiera una villa, muy pequeña y muy modesta en apariencia, pero muy grande interiormente, pues como los rayos del sol que se extienden por todos los ámbitos de la tierra, así eran las vías de comunicación con todos los países del globo, donde se unían aquellos hogares, blanqueados de cal, con sus vigas de madera irregulares y su piso rojizo cuadrulado por blanquísimas líneas

rectas... Así era el Masnou ochocentista. Rara era la casa que no tuviera sus hombres esparcidos por el mundo en busca de gloria y fortuna que la mayoría de ellos llegaron a conseguir.

En la dècada del 1860, però, el ritme de les drassanes s'alentí, relacionat amb la regressió del comerç internacional coneguda com la "fam de cotó" (1862-1865), quan l'arribada de cotó en floca dels Estats Units es deturà a causa la seva guerra civil i d'una posterior crisi de subsistències que feu estancar el comerç exterior i minvar l'activitat de les drassanes catalanes. Una dècada després, Salvador Millet dona testimoni d'aquests temps difícils quan escriu, en una de les seves cartes al fill, molt jove encara, que està content que li agradi el piano però, "tu padre se va poniendo viejo y las cosas van muy mal", per tal de fer-li repensar la professió.

Pau Vila (1929) ja observà que aquesta marina catalana tenia capacitat per fer viatges sovintejats però no línies de servei regulars, i que no hi havia empreses navilieres, cosa que li donava una gran debilitat enfront de companyies amb una inversió de capital més gran. D'altra banda, el vapor aplicat a la navegació havia començat a ser un competidor important i la substitució de la vella marina de vela es feu relativament de pressa perquè es veié incapacitada per adaptar-se a una nova situació que exigia grans inversions de capital i una siderúrgia potent, cosa que Catalunya no tenia.

La fuerza de las ventajas de la [navegación] de vapor por fin se impuso, y aquel velero que, con quince hombres y tres meses de navegación cargaba doscientas toneladas de mercancías, tuvo que ceder su puesto al vapor que, con treinta hombres, llevaba a Ultramar, en treinta días, dos o tres mil toneladas de carga .../... aun decuplicando los gastos, una nave de vapor transportaba veinte veces más de carga y disminuía .../... el tiempo empleado en la travesía.²⁰

Hi havia una diferència molt important entre la marina de vela i la de vapor. En la primera, els armadors eren comerciants, més que navegants: l'any 1863, 65 dels 89 armadors registrats a Barcelona es definien efectivament com a "comerciants". Els vaixells de vela només sortien del port quan havien omplert les bodegues i anaven a un port o un altre, en funció de les condicions del mercat, i per això era freqüent que toquessin diferents ports tant a l'anada com a la torna-

19. *Casino Masnou 1904-1944*. Editat per Herma A.G. Barcelona.

20. Masriera, Arturo (1926). *Oliendo a brea*. Barcelona: Editorial Políglota, citat per Rodrigo Alharilla (2000), p. 64-92.

da. Els armadors de vapors es consideraven naviliers amb una funció empresarial i no només estrictament comercial; els seus vaixells oferien, a més de la capacitat i la puntualitat, la capacitat per organitzar rutes regulars. (Rodrigo, 2000)

L'any 1866, entre les 455 embarcacions que figuraven en la matrícula barcelonina, només n'hi havia 28 de vapor; el 1878, la proporció era de 465 i 60 respectivament (Vila, P., 1929, p. 89).²¹ Aquest canvi profund en la navegació transatlàntica representà la importació de naus molt més grans i amb gran capacitat de càrrega construïdes en països més industrialitzats com Anglaterra. La conseqüència fou la pèrdua de la presència dels vaixells catalans en els mercats americans. Segons Vergés (2003), alguns autors del segle XIX varen mantenir la tesi que les mesures liberalitzadores de Laureà Figuerola²² com la supressió del dret diferencial de bandera, foren la causa de la crisi de la marina de vela, però ell sosté que la desaparició de les drassanes catalanes de manera tan ràpida va ser deguda als canvis tècnics associats al vapor; aquests dominaren un sector on els mestres d'aixa difícilment podien adaptar-se a una construcció naval en casc d'acer i propulsió mecànica. La marina catalana, molt disseminada en petites empreses, com era el cas del Masnou, no sabé o no pogué preveure els canvis que s'apropaven i fer front a una obligada renovació del sistema.

En la segona meitat del XIX, la gran embranzida industrial que havia experimentat Catalunya en les primeres dècades del segle entrà en una fase de pèrdua d'impuls que coincidí amb una greu crisi agrària en la producció cerealística de tot el territori estatal vers el 1866. El sector tèxtil, líder de l'empenta, es veié molt afectat per la crisi del cotó americà al mateix temps que les companyies de ferrocarrils, amb importants inversions estrangeres, entraven en recessió pels minsos beneficis que rendien les noves línies de les xarxes secundàries. Pascual Madoz, un dels artífexs de la desamortització i un gran impulsor de la xarxa de ferrocarrils, es lamentava en una carta dirigida al general Joan Prim, el 12 de gener del 1867:

La situación del país, mala, malísima. El crédito, a tierra. La riqueza rústica y urbana, menguando prodigiosamente. Los negocios, perdidos, y no sé quién se salvará de este conflicto. Yo hago prodigios por salvar la Peninsular; pero te aseguro, querido Juan, que ni como ni duermo.

Bien puedo decir que paso los peores días de mi vida. Nadie paga, porque nadie tiene para pagar. Si vendes, nadie compra, ni aun cuando des la cosa por el cincuenta por ciento de su coste. La España ha llegado a una decadencia grande, y yo, como buen español, desearía que hubiese medios hábiles de levantar el prestigio y dignidad de este pueblo, que merece mejor suerte. No habiendo grande abnegación, grande desinterés, grande patriotismo en todos los progresistas y demócratas, podemos decir que hemos contribuido todos al aniquilamiento de España.²³

Millet neix en aquest context de crisi general, un any i mig abans de l'esclat de la Revolució de 1868. Tal com argumenta Fontana (2007), el moviment liberal liderat per Prim volgué controlar i mantenir a ratlla els indicadors revolucionaris de base popular i antiborbònics i això provocà que la revolució quedés a mig camí de les reformes necessàries per a la modernització del país. Però no impedí que les forces populars que havien sorgit al voltant de les juntes revolucionàries prenguessin consciència de la importància de lluitar per uns drets democràtics elementals. Els esdeveniments de setembre provocaren eufòria popular i els anys que seguiren foren de conflictivitat a tot el país. Els preus no baixaven i el 1870 fou concedida al Masnou la duana de tercera classe per a la navegació de cabotatge i l'exportació de fruites. L'augment contribuïu fou tan considerable que dos anys després se'n demanà supressió.

Rosa Toran (2013) explica que el mes de febrer de 1870 es restablí l'impost de consums, amb fortes protestes republicanes contra el que es considerava una traïció dels progressistes. A més, l'epidèmia de febre groga del mateix any va fer augmentar la demanda dels municipis per obtenir rebaixes en les contribucions. Aquestes queixes i les de l'encariment del cost de la vida vingueren a afegir-se a la protesta per la fixació de contingents per a l'exèrcit (1869) i el Masnou visqué un estat de revolta que obligà l'Ajuntament a muntar guàrdia de veïns i comprar armes i municions.

Així doncs, els anys d'infantesa de Millet foren marcats per la inestabilitat política i la radicalització en una societat en un canvi profund, no sols econòmic sinó també social, que s'aniria expressant de formes molt diverses. Moltes famílies enriquides, amb el comerç marítim primer i amb l'activitat industrial

21. El primer vaixell de vapor utilitzat a Catalunya va ser l'anomenat *Balear*, que va fer el trajecte de Mallorca a Barcelona l'any 1834.

22. Laureà Figuerola (1816-1903) fou un economista liberal i republicà, introductor de la pesseta com a moneda de l'Estat i ministre d'Economia després de la revolució del 1868, primer director de la Institución Libre de Enseñanza, president del Senat i de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas.

23. Reproduït a Moliner, A. (2004, p. 55).

més tard, anaren deixant la seva empremta tot construint magnífics habitatges i fent del Masnou un ric exemple d'arquitectura modernista. La vida social s'anà articulant a l'entorn d'iniciatives que també es prodigaven en aquella Catalunya on la burgesia era la classe dominant. Centres com el Casino, nascut el 1876, o el Casinet, més tard, s'anaren constituint com a nuclis de relació dels masnovins dels diferents estrats socials. Aquestes diferències impulsaren iniciatives destinades a pal·liar la pobresa, com la creació d'un centre públic gratuït per donar escolarització als nens més pobres (1840)²⁴ així com la fundació d'institucions com La Calàndria i la Casa Benèfica el 1902.

En aquell mateix temps, Francesc Flos i Calcat (1856-1929), nascut a Arenys de Mar i que seria fundador de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana el 1899, establí al Masnou la seva primera escola de metodologia innovadora on l'aprenentatge en català n'era l'eix vertebrador (1878). I el 1873 naixia al Masnou Rosa Sensat i Vilà (1873-1961), també filla d'una família de marins, la del capità de corbeta Jaume Sensat i Maristany, mort quan era encara una nena. Ella fou mestra i pedagoga, defensora de la renovació de l'escola pública catalana.

El període que donà pas a la Primera República significà una renovada activitat entre les files del carlisme, força ben oposada als canvis socioeconòmics que representava la revolució liberal, amb un discurs impregnat pel catolicisme més conservador i sempre amatent a ocupar el buit de la dreta política que els moderats havien deixat. Al Masnou, els efectes d'aquesta darrera guerra de partides de les forces carlines provocaren una gran inseguretats i això feu que moltes famílies es traslladessin a Barcelona. Entre aquestes famílies hi havia la de Salvador Millet i Estapé, que d'aquesta manera tenia també més a prop el port de Barcelona, des d'on salpava en els seus viatges transoceànics. Lluís tenia 8 anys.

Un horitzó de mar blava: el repòs de Lluís Millet

Un cop a Barcelona, la família s'instal·là primer a la plaça de les Olles, i després en diferents domicilis als carrers del Carme, de les Portadores, Trafalgar i Comerç. Malgrat l'establiment a Barcelona, la família seguirà lligada al Masnou, on la casa construïda per Salvador Millet al carrer del Lavadero fou l'escenari familiar fins que Lluís Millet, en morir la mare, la comprà als germans i en disposà.

L'estiu era el temps d'estada al Masnou. Dies llargs, assolellats, viscuts a l'eixida de la casa, amb el seu fill Lluís Maria, la família i els amics. Quan arribava la Festa Major i s'instal·lava l'envelat a la platja, hi baixaven un banc que ara forma part de la donació al museu, així com el piano. Ell hi passava bona part de les seves vacances i hi tornava sovint simplement per descansar.

Millet parla del Masnou en la correspondència amb els seus col·laboradors més propers, com Amadeu Vives:

Lluís Millet amb la seva neta Dolores a la falda. Fotografia cedida per la família Sàbat-Millet.

Aquí faig una vida que no sé si m'agrada o no; la veritat és que a penes surto de casa. Davant d'una tauleta, on hi ha en confusió dues simfonies de Beethoven (la Cinquena i la Novena), el tractat de cant pla del P. Uriarte, una doctrina, poesies, la literatura d'en Milà i papers de solfa i altres papers que no se de que són, un tinter amb tinta morada, una ampolla de tinta blanca, un altre

24. Aquest centre, a l'antic carrer del Rastillo, fou l'embrió que hauria de convertir-se en l'Escola Ocata el 1905. <http://elmasnouterrardemar.cat/escola-ocata.php> [accedit el 20 de gener 2017].

tinter amb tres departaments sense tinta, alguna caps de mistos, etc; i així, com la taula, estic jo: tot d'un plegat m'empasso amb fruïció l'Adagio de la Novena, tot d'un plegat agafo l'Uriarte i estudio el cant pla... El Masnou és una població que no té l'al·licient dels poblets de muntanya, amb aquell aire de pagès, aquell color de pa moreno; en canvi no te la bullicia de la ciutat. Hi ha una calma que s'acosta a l'ensopiment. Amb tot i això, jo no se pas que hi trobo, que reca deixar-lo. Què serà...?²⁵ ...Quin desert el Masnou! Sense amichs sense cap persona de parecudes aficions a las mevas; mes quinas aficons te'l jovent d'aquí? Jo no n'hi se veurer cap; son bens que remugan el temps com herba sense solta. He dit qu'aixó es un desert, no; a dintre aquestas quatre parets qu'em voltan hi ha alguna cosa qu'em toca y'm penetra; a traves dels vidres de las finestrotas del cuarto de dalt hont m'hi fet la meva gavia, quan era petit, per sobre las parets que tancan les eixidas de las casas havia vist passar la creu que junt ab el trist cant dels capellans me deia que portaven un cos mort al cementiri; alli hi tinch'ls restos del pare y dos germans, al cel sian...²⁶

I, evidentment, en la correspondència amb Francesc Pujol:

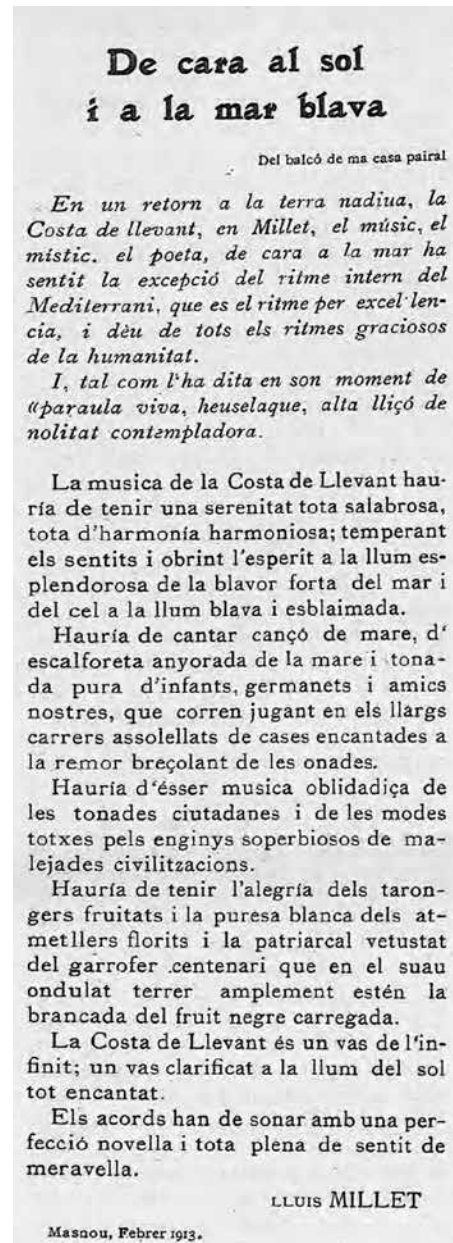
La mandra del Masnou és llaminera, l'ambient de cel, mar y aigua dona una dolcesa de quietisme que les ales de la fantasia s'arroncen, i el desig s'apaga i un es queda extàtic, amb aquell èxtasi ai, tan parent de la mandra. Tot plegat, no va mal per a reposar...²⁷

També fa una evocació íntima en una carta al seu cunyat Francesc Millet i Villà, que era a Nova York:

El toch de les campanes distrehuen una mica y portan sensacions nobles y místiques y devegades trontollen l'esperit ab el sentiment profund de la vida y de la mort. El toch de l'Ave Maria te aquí el Masnou un encant suprem pera mi; el campaner qu'en va inventar la tonada y'l ritme era un artista y un devot; cada vegada que'l sento aquest toch com me desperta el recort de la mare qui al sentir la primera campanada ja deya "alabada siga Maria Santissima. Ave Maria. Y'l mar y'l sol y les parets blanques semblava entonavan també l'Angelus Domini".../... I es ben hermosa tota aquesta nostra

costa! Quin equilibri de tebior, de blavor del cel y aigua, de mesurades costes de verdor de vinyas quina mesura mes serena en tots els elements pera que'ls homes hi siguem felissos.²⁸

El 1913, Millet publicà una glosa a la *Revista Catalunya* en què parlava de com hauria de ser la música de la costa de Llevant:

Glosa de Millet a la *Revista Catalunya*. *Revista Catalunya*, n. 280, p. 6, 22 de febrer del 1913.

25. CEDOC 3.21 194.52. 1 d'agost del 1893.

26. CEDOC 3.21 194.52. 1 d'agost del 1893.

27. CEDOC 3.21 16.124. 11 d'agost del 1928.

28. CEDOC 3.21 124. 27 d'agost del 1912.

Millet seguirà sempre lligat al Masnou, més enllà de ser el seu repòs estiuenç, com ho demostra el suport que donà a les diverses entitats corals de la vila, com La Calàndria (1898) i l'Orfeó Masnoví (1928), en el qual va dirigir *El Cant de la Senyera* en la seva inauguració, o com a soci honorari de diverses entitats. I el Masnou l'anomenarà fill predilecte, li dedicarà jardins i monuments i donarà el seu nom a una escola pública.

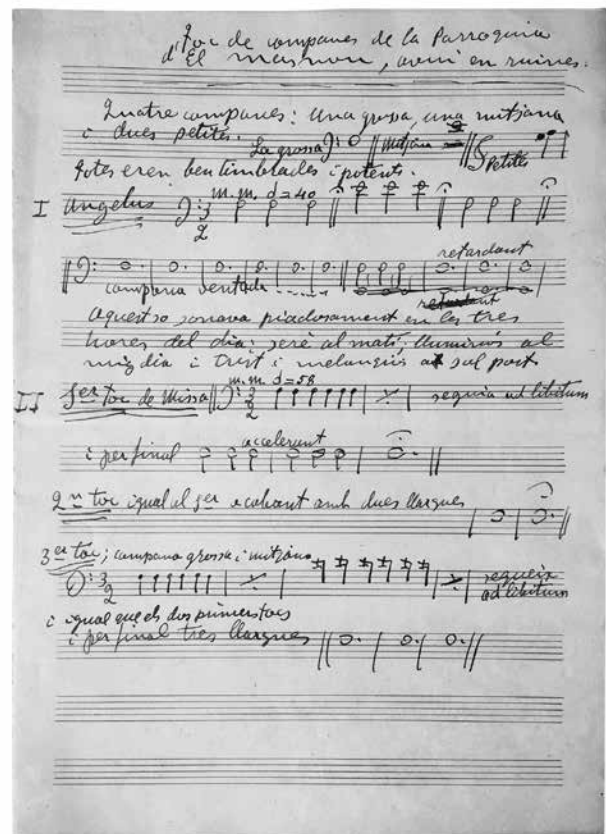
El parlament que dirigí als masnovins quan el 1918 l'Ajuntament celebrà el canvi de nom del carrer del Lavadero pel de Lluís Millet, i del qual en transcrivim uns fragments, demostra de manera ben significativa el seu arrelament a la vila:

En aquest moment, a mi em sembla que m'he tornat petit, o que encara ho sóc, d'infant, i que tots som infants encara, jo i vosaltres; i que juguem a reis i a papes; sí, tots sou nois del carrer de casa, avui, i jugant, m'ha tocat a mi fer de rei, i n'estic content com si veritat fos i vosaltres, bons companys, m'acateu i em feu reverència. Ai! que només falta la mare que s'ho miri des d'allà el portal, consirosa per la carta esperada del pare navegant per les Amèriques!

I, no us penseu, ja érem bona colla de quitxalla, en aquell temps de ma infantesa! I com corriem per aquest carrer tan llarg i assolellat! .../... Llavors bevíem, sense adonar-nos-en l'alè del nostre esdevenidor. Sota aquest cel tan blau, dintre les blanques parets d'aquestes casetes, tan blanques com les ànimes quietes que hi vivien; sota els tarongers de les nostres eixides, amb l'olor del marduix i de la menta dels humils terraplens; amb les volades, en les migdiades, cap a la sorra, on la sirena de la mar ens cridava lluminosa per emmorenir-nos la pell sota aquest sol ardent .../... respirant aquell alè es forjà el nostre tremp per a quan fóssim homes. Néts de pescadors; fills de marins intrèpids que solcaven la blavor fins als nous mons, sota les ales d'aquelles mares, tan netes i tan pures com la cançó de "La Mare de Déu quan era xiqueta" que acompanyava, des del bressol, l'ardència del sol d'estiu en les migdiades estiuenques; en aquest ambient s'emmotllà el nostre esperit i es trempà nostra natura .../... Així és, amics i germans, que si jo, vida enllà, he fet alguna cosa de bona mena, [...] és que portava a dins aquesta gràcia que Déu ha

donat a la nostra vila, a sa natura i a la simplicitat de sos veïns. És que ha fet florida el germe bell i honest de la nostra infantesa. Si la cançó catalana ha estat la meua enamorada i no m'he dat vergonya de fer-li acatament, ha sigut perquè aquesta cançó no era altra que la cançó d'aquest cel, d'aquesta mar; la cançó d'aquest carrer en la meua primerenca edat, la cançó de bressol de les cambres humils d'aquestes cases; la cançó de la mare que és la cançó que no mor mai dins les nostres ànimes.²⁹

La família Millet conserva un document manuscrit inèdit, amb una transcripció que el Mestre feu en els anys de la Guerra Civil (1936-1939); el seu títol, *Toc de campanes de la Parròquia del Masnou, avui en ruïnes*, és d'una gran emotivitat i és reflex d'un pensament de profunda tristesa pels esdeveniments i d'enyor envers la vila que el veié néixer:

Toc de campanes de la Parròquia del Masnou, avui en ruïnes.
Imatge cedida per la família Sàbat-Millet.

29. Del pròleg de Lluís Millet i Loras al treball de Francesc Cortés (2000).

Bibliografia del capítol

- Balaguer, Víctor (1857). *Guia-Cicerone del Camino de Hierro del Este. De Barcelona a Arenys de Mar*. Mataró: Rafel Dalmau Editor. Edició facsímil.
- Bassegoda Musté, Pere J. (1928). *Masnou, Notas para la contribución al estudio de la historia del Masnou*. Barcelona: Ediciones y Publicaciones Iberia.
- Bassegoda Musté, Pere J. (1962). *Diseño de la villa del Masnou y su marina de vela del ochocientos*. Barcelona: Gutenberg.
- Calls, Albert; Tarragó, Sílvia (2011). *El Masnou blauverd. Un itinerari per una vila del segle XXI*. El Masnou: Ajuntament del Masnou.
- Calls, Albert; Tarragó, Sílvia (2014). *El Masnou, una vila amb història*. <https://www.seu-e.cat/documents/28377/0/El+Masnou/144a2932-47e3-47b1-b63c-1d25875eb947>. [Accedit el 15/01/2017].
- Estasen, Pere (1880). *Costumbres marítimas de la costa de Cataluña*. Barcelona: Tipografía Sucesores de Narciso Ramírez.
- Fontana, Josep (2007). *Historia de España*, vol. 6. Barcelona: Crítica-Marcial Pons.
- Giménez Molina, Isabel (2001). “La transformació del paisatge del Masnou (1849-1945)”. *El Masnou: La Roca de Xeix*, n. 26.
- Iglésies Fort, Josep (1971). *La població del Maresme a la llum dels censos generals*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor.
- Laborde, Pierre (1809). *Itineraire descriptive de l'Espagne. Atlas*. París: Librairie Historique.
- Madoz, Pascual (1845). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Edició facsímil, 1985 (vol. II). Barcelona: Curial.
- Moliner Prada, Antoni (2004). *Documents de la Història d'Espanya*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la UAB. Col·lecció *Materials*, vol. 140.
- Montlló, Jordi (2010). *Mapa del patrimoni cultural i natural. El Masnou*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- Moreno Ramírez, Pedro (1858). *Estadística Territorial de la província de Barcelona*. Barcelona: Edició facsímil de la Societat Catalana de Geografia.
- Muray, Joan (1999). “Històries de la vila del Masnou. 100 articles del butlletí de *Gent del Masnou*, des de l'agost del 1987 al juliol de 1998”. Vilassar de Mar: Oikos Tau.
- Muray, Joan (2011). “Històries de la Vila del Masnou”. *Gent del Masnou*, n. 289.
- Muray, Joan (2012). “Històries de la Vila. Naufragis... de la nostra marina de vela (1854-1995)”. *Gent del Masnou*, n. 296.
- Muray, Joan (2012). “L'aventura de navegar: tres mostres masnovines”. *Gent del Masnou*, n. 304.
- Nadal, Jordi et al. (1994). *Història Econòmica de la Catalunya contemporània*. Barcelona: Gran Enciclopèdia Catalana.
- Pla, Josep (1961). *Guia de Catalunya*. Barcelona: Destino.
- Prohom Duran, Marc J. (2002). “El uso de los diarios de navegación como instrumento de reconstrucción climática. La marina catalana del siglo XIX”. *Investigaciones Geográficas*, vol. 28, p. 89-104.
- Ricart i Giralt, J (1928). “El siglo de oro de la marina velera de construcción catalana, 1790-1870”. Barcelona: *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes*. Sessió del 5 de novembre.
- Riera Tuebols, Santiago (1993). *Dels velers als vapors*. Barcelona: Associació d'Enginyers industrials de Catalunya.
- Rodrigo Alharilla, Martín (2000). “Comerç i navegació a la Catalunya del segle XIX: empreses i formes d'empresa”. *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català*. Barcelona: Fundació Noguera.
- Roig Raventós, Emerencà (1929). “La marina catalana del vuitcents”. *Enclopèdia “Catalunya”*, vol. 10. Barcelona: Ed. Barcino.
- Toran, Rosa (2013). “Atlas electoral. Els consistoris del Masnou, 1812-1979”. *La Roca de Xeix*, n. 29, p. 181.
- Toran, Rosa (2017). *Història contemporània del Masnou*. El Masnou: Ajuntament del Masnou.
- Valdaliso, Jesús M. (1992). *La transició de la vela al vapor en la marina de construcció catalana, 1790-1870*. Transportes, Servicios y Telecomunicaciones, n. 13, p. 62-92.
- Vergés, Josep C. (2003). *Laureà Figuerola i la peseta*. Barcelona: Societat Catalana d'Economia.
- Vila i Dinares, Pau (1929-1936). *Resum de Geografia de Catalunya*. Reedició de l'Institut d'Estudis catalans (2003). Barcelona: Ed. Barcino.
- Vilar, Pierre (1966). *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Vol. 3. Barcelona: Edicions 62.
- Zamora, Francisco de (1786-1890). *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial. Edició facsímil, 1973.

2. LA FAMÍLIA DEL CAL XIQUET

La història de la família Millet cal situar-la en el context de les onades d'immigració procedents de les terres del Pirineu occità, molt intenses en els segles XVI i XVII i que pal·liaren la crisi demogràfica que patia Catalunya des de la baixa edat mitjana. La muntanya occitana sofria un gran desequilibri entre població i recursos: en una regió de condicions físiques gens fàcils, la incidència de les epidèmies de pesta, el bandolerisme i, finalment, els enfrontaments religiosos entre catòlics i protestants (1560-1599), varen afavorir un moviment d'expulsió vers les terres més properes com l'Aragó i també el Principat. Catalunya oferia perspectives laborals però era un país buit. L'onada migratòria occitana declinà a la primera meitat del XVII, a la fi de les guerres de religió, moment en què a Catalunya esclatava la revolta que portaria a la Guerra dels Segadors, que seria seguida d'una greu crisi de subsistències i una successió d'epidèmies de pesta.

Els immigrants occitans establerts a les parròquies d'Alella i Teià procedien majoritàriament del territori del bisbat de Comenge,³⁰ tant aquest com el bisbat veí de Rius varen donar un alt contingent de treballadors que passaren a l'altra banda dels Pirineus. No sempre venien al Maresme a establir-s'hi de manera permanent, sinó que un bon percentatge

ho feien com a treballadors estacionals, coincidint amb les collites. Hi ha recollits testimonis d'alguns d'aquests temporers que expliquen que s'estaven uns mesos aquí i que retornaven a casa, on havien deixat la muller i els fills (Capdevila, 2003). Treballaven al camp majoritàriament, però també a la construcció de cases i vaixells, feien de pescadors o es dedicaven a activitats relacionades amb el sector tèxtil.

En la memòria dels Millet Pagès es conservà sempre el record d'un origen familiar transpirinenc. Alexandra Capdevila ha resseguit, en el seu treball sobre la immigració francesa al Masnou, les nòmimes de francesos casats a Teià i Alella al llarg del segle XVII així com també els que figuren inscrits com a francesos a la matrícula del 1637; la seva conclusió és que ni a Teià ni a Alella n'hi consta cap. Malgrat això, sí que ha trobat en el registre de matrimonis un Joan Millet oriünd de Bèthvéder de Comenge (Capdevila, 2003, p. 196). Una somera consulta a les dades parroquials dels segles XVII i XVIII d'aquesta població (naixements, defuncions, matrimonis) ja demostra que el cognom *Millet* hi té una presència molt important.³¹ Hem pogut constatar també que, als registres matrimonials de Bèthvéder, el cognom *Pagès* hi apareix amb freqüència, cosa que ens indicaria la procedència

occitana d'ambdós cognoms de Lluís Millet. Hem tingut l'oportunitat de visitar aquest llogarret i de passejar per l'únic carrer on s'hi arrengheren les cases. La seva silueta es retalla damunt d'un turó d'uns 300 m d'altitud amb la serra pirinenca com a teló de fons i tenia 109 habitants en el darrer recompte de població (2013).

Als arxius departamentals de Sent Gaudenç ens informaren que no disposaven de documentació anterior al segle XVII i, tot i així, alguna era difícilment consultable a causa del seu estat de deteriorament. Per tot això, la nostra visita se centrà a descobrir el paisatge i la situació geogràfica del lloc d'on, presumiblement, va marxar el pri-

Bèthvéder de Comenge, amb els Pirineus al fons. Fotografia de les autores.

30. El territori gascó de Comenge, una jurisdicció feudal i un comptat que passà a la Corona francesa el 1457, està avui repartit entre els departaments de l'Alta Garona, l'Arieja i el Gers. Fou un important bisbat al qual pertanyé també, en diferents períodes històrics, la Vall d'Aran. Les poblacions més importants d'aquest territori sense límits precisos són Muret, Sant Bertran de Comenge i Sent Gaudenç.

31. *Etat civil et registres paroissiaux de l'Haute Garonne*, http://archives.haute-garonne.fr/archives_en_ligne/archives_etatcivil.html. [Accedit 18/01/2017].

mer Millet establert al Masnou. La sorpresa fou, però, trobar en una de les cases més antigues i en més mal estat del carrer solitari, una bústia de ferro al costat de la porta on hi constava el nom dels propietaris: *Millet*. Aquest mateix cognom era també a la bústia moderna de la casa veïna, refeta recentment amb façana de pedra. És només un senyal que constata que, efectivament, aquest cognom segueix present a Bèthvéder.

La presència del cognom *Millet* a Bèthvéder. Fotografia de les autores.

Entre la documentació familiar dipositada a l'Orfeó Català³² s'hi troben uns fulls manuscrits on s'hi fa una acurada genealogia de la nissaga Millet, amb els noms dels fills, les seves parelles i els nets, per a cada generació. També en una llibreteta que es conserva a l'arxiu hi ha, escrit a llapis, un llistat familiar que s'hi

correspon. La família Millet de Can Patates conserva un arbre genealògic que mostra el mateix origen. De manera coincident, en el llegat Millet, hi ha un document gràfic amb un arbre genealògic de la família.³³ A primera vista ens va semblar que corresponia a la família del Mestre però, un cop mirat amb atenció, es veu clarament que fa referència a la branca Millet Villà. En aquesta imatge, que no és un document original sinó una còpia, no hi ha consignada l'autoria ni cap referència documental sobre la fidelitat de les dades. Tots aquests documents coincideixen en tot el que fa referència a l'origen Millet, si bé després es veu que es tracta de branques diferents. La branca dels Millet Villà finalment entroncarà amb els Millet Pagès, pel matrimoni de Lluís i Dolors.

Tant en els documents gràfics com en el manuscrit, la primera generació es remunta al segle XVII, en les persones de Pere Millet i la seva muller, Maria de Fita, casats el 1639 i que serien els predecessors del Joan Millet que es declara originari de Bèthvéder de Comenge en els registres matrimonials de Teià. Aquest, d'ofici pescador, s'hauria casat el 28 de novembre de 1664 amb Elisabet Elias (o Alias), fadrina de Teià, filla d'Antoni Alias (Elias) i la seva esposa, Maria, i tingueren vuit fills: Joan, Maria Francisca, Domingo, Josep, Casilda, Gabriel, Maria Teresa i Maria Ana. El 1671, Joan Millet fa construir la casa al Masnou, al carrer de Sant Francesc, en un terreny pres a cens a Pere Corbera, segons escriptura del 12 d'abril del 1671.³⁴ Segons el manuscrit conservat a l'Orfeó Català, aquesta casa estava situada al costat de la de Ramon Poch, formant cantonada davant de Can Llanada, en començar la pujada a l'església.

Joan Muray comenta una fotografia dels anys cinquanta a la revista *Gent del Masnou* i diu:

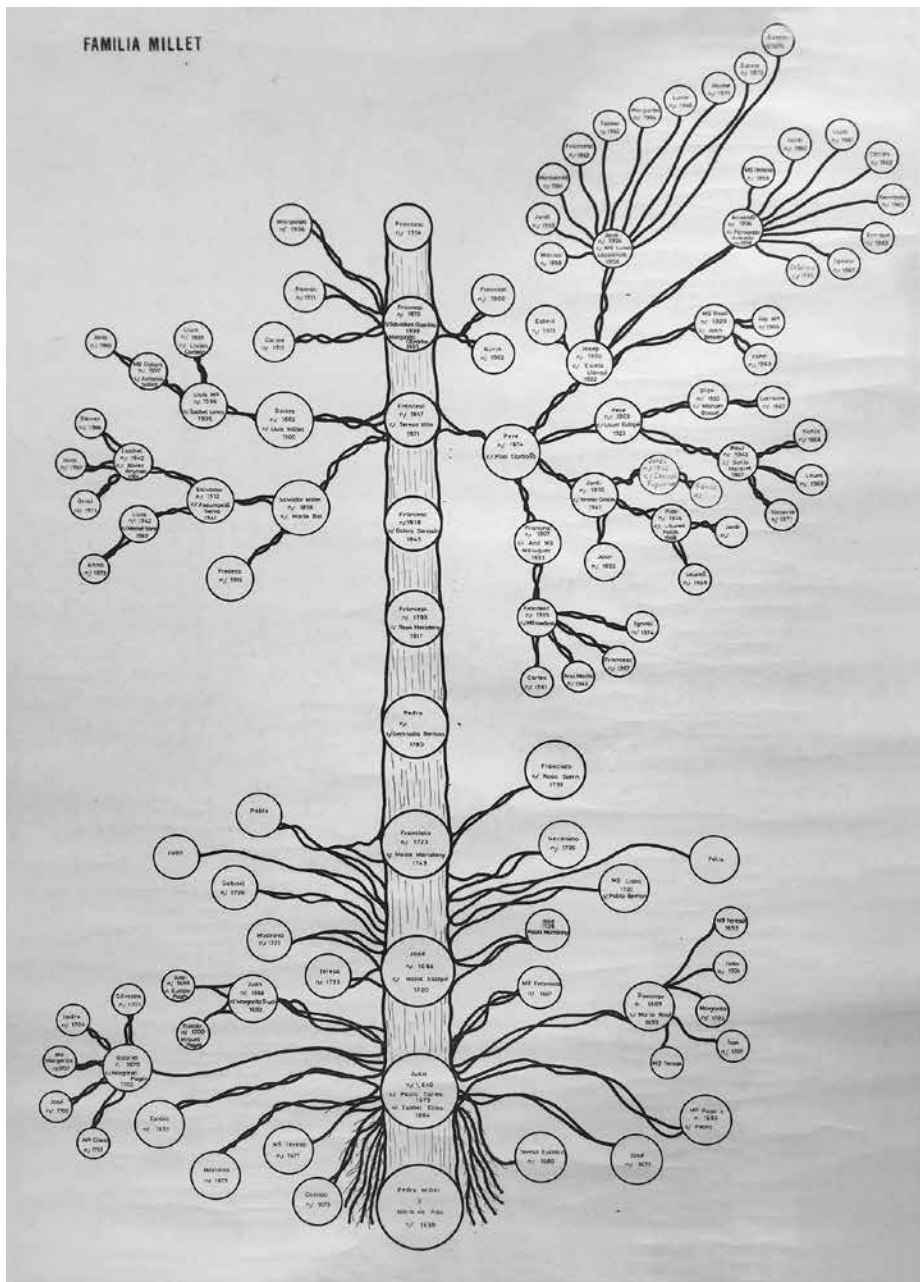
La casa, de la qual només es veu mitja, a la dreta, era la casa pairal dels Millet, que es feren bastir el 1671, pocs anys després d'arribar de Belveser del Rasès, a Occitània, estat francès (Muray, 2011, p. 13-15).

Només sembla discutible el nom del lloc d'origen de la família, com ja s'ha comentat. L'any 1679, ja vidu, Millet es tornà a casar amb Paula Carles de Premià de Dalt, vídua de Jacinto Roger, tal com consta en el llibre de matrimonis de Teià (1583-1700), i va tenir quatre fills més: Teresa Eulàlia, Maria Rosa, Josep i Isidre. Aquesta dada la confirma Muray (2004) per-

32. CEDOC 3.21 2162.

33. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. U.I B-1

34. Aquestes dades, consignades en els fulls de genealogia del Centre de Documentació de l'Orfeó Català, no tenen cap referència, inclosa l'escriptura notarial, de la qual no es troba l'original.

Arbre genealògic de la família de Dolors Millet i Villà. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet, UI. V1.

què al llibre de defuncions de Teià hi consta que, a la seva mort, Joan Millet deixà dotze fills. Totes aquestes dades permeten pensar que aquest podria ser l'origen comú dels Millet que es troben al Masnou.

Segons Bassegoda (1962), les diferents branques Millet es distribuïen en les cases de Can Patena, Cal Xiquet, Can Nens, Can Fita, Can Pauet, Can Cona, Can Surray, Can Laló, Can Tetus, Cal Caballu, Cal Noni i Can Xec, a les quals Muray (2004) afegeix Can Cabre-ra i Can Jeroni.

Una de les dificultats més importants que hem trobat en la nostra recerca, a l'hora d'establir dates

important de documents familiars i en particular de correspondència entre germans es troba al Centre de Documentació de l'Orfeó Català (CEDOC). Aquests documents permeten entendre i perfilar millor les trajectòries de cadascun i, sobretot, les relacions entre Luís i els seus germans.

Pel que fa al nostre treball, la documentació examinada als dos arxius ens permet donar dades fefaents fins als avis paterns i els rebesavis materns. Així, per la banda Millet, els avis foren Jeroni Millet, navegant, i Paula Estapé, com confirma el mateix testament del pare Millet (1860), on es diu literalment

i personatges, ha estat, sens dubte, tot el que fa referència a la filiació familiar. La repetició i encreuament constant dels mateixos cognoms, patern i matern, (*Millet, Estaper/Estapé, Pagès, Bertran, Maristany...*), així com dels noms de bateig (*Salvador, Francesc, Francesca, Joan, Gabriel...*) ha convertit l'anàlisi dels documents epistolars en un treball de filigrana.

Els pares

Abans de començar aquest apartat cal fer una observació sobre el llegat de la família Millet, especialment epistolar, i que és el que ens ha proporcionat la font principal de la nostra recerca. A l'Arxiu Municipal del Masnou es conserva una part molt important de la documentació familiar: testaments, escriptures notariales, notes d'administració domèstica, cartes i postals, fotografies... D'allí s'han extret les dades bàsiques sobre les quals hem bastit el primer retrat de la família. Hem pogut constatar, però, que un feix

que és fill d'ambdós.³⁵ Dels avis materns, Joan Pagès Bertran, capità de la carrera d'Amèrica, i Francisca Estaper Casals, se'n conserven els testaments a l'Arxiu Municipal del Masnou, datats el 1837 i el 1846 respectivament³⁶ i on es pot confirmar que l'avi era patró de vaixell. Una dada curiosa és que el primer testament està escrit en llengua castellana i el segon, nou anys més tard, ja està escrit en català. Els besavis materns foren Lluís Estaper i Sanpere i Mariàngela Casals. El cognom Estapé apareix indiferentment amb o sense *r* fins que sembla que s'imposa, cap a finals del XIX i en la documentació consultada, la forma acabada amb *é*.

El pare del Mestre Millet, Salvador Millet Estapé, va néixer el 8 d'abril del 1821 i va ser també capità de la "carrera d'Amèrica", on navegà amb la pollacra goleta *Araucana*. A l'Arxiu Municipal del Masnou es conserva un certificat del 10 de setembre del 1860 on se sol·licita la *Real Patente de Navegación Mercantil* per a la goleta *Araucana* de 115 tones i per valor de 3.000 pesos forts.³⁷

Almuzara i Vilà (1995) recullen la contribució industrial referent als vaixells masnovins i allí consta l'*Araucana* des de l'any 1857 al 1882, a nom de Joan Pagès Bertran, sogre de Salvador Millet. També Bassegoda Musté (1962) en parla; malgrat això, Ricart i Giralt (1924), que fa un llistat molt exhaustiu de totes les naus construïdes a les drassanes catalanes, no menciona cap nau amb aquest nom, cosa que potser indicaria que el nom d'*Araucana* no fos l'original amb què fou construït.

El seu destí solia ser el Carib (Trinidad³⁸ i Cuba) però també va fer rutes a l'Amèrica del Sud, com indica la correspondència. Al Museu Municipal de Nàutica del Masnou es conserven alguns materials de la seva vida de navegant: *Diaris de navegació* (1844-46), *Quadern de bitàcola de la pollacra goleta Araucana*, (1864-1869) i *Diaris de navegació de la pollacra goleta Decidida* pilotada pel seu fill Josep (1838-1843).³⁹

Salvador Millet es casà amb Francisca Pagès Estapé, nascuda el 19 de novembre del 1834. De la mare en sabem coses de manera indirecta, a través de les notes de l'administració domèstica que es troben a l'Arxiu Municipal del Masnou. Durant l'absència del pare, sortia molt poc de casa i bàsicament per anar a missa. Portava un acurat i sistemàtic control de les

D. Salvador Millet Cap^{ta}
 de la Pollacra Española Araucana
 a Juan Brunet — Debe
 Por 31 castoreo a 16768 — 408 "24
 Por 18 castoreo a 1022 — 3 " 3"
 Por 3 del idem a 121 — 1 " 3"
 50813 "24
 Recibi
 Juan Brunet
 10 de 18

Rebut de compra de queviures a nom de Salvador Millet, capità de l'*Araucana*. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Carpeta documents.

despeses, fins les més petites, com els diners de butxaca que donava als fills.

Un document interessant és la relació que fa de les despeses de cadascú: "camisas finas, uns calçotets de bayeta, aduba sabates, para ana Barcelona, per la festa o una gribaldina (garibaldina)"⁴⁰ són algunes de les partides que consten a la llista. No sabem si l'hàbit de passar aquests comptes era la tònica habitual de la família o va ser en un moment en què calia fer-ho. Només en consten alguns, concretament els dels germans Gabriel, Salvador, Josep i Francesc. També de Francesc, Joan, Gabriel i Lluís hi ha les factures de la sastreria La Joven España, amb establiments al carrer d'Escudellers, 84, i Ample, 25.

Les absències del pare eren llargues; tant Aguilar i Soldevila (19??) com Artís (1983) parlen de viatges d'un any,⁴¹ si bé el més habitual durava al voltant d'uns vuit o nou mesos. Segons consta als quaderns de bitàcola, els viatges del pare solien iniciar-se al començament de la tardor, cap a mitjan octubre, i l'anaven a acomiadar tots dalt del vaixell fins a la bocana del port, des d'on retornaven en una barca. Les estades a casa entre viatge i viatge estaven interrompudes per les anades al port de Barcelona "a veure el barco i a inspeccionar el baldeio".⁴² Un detall de les absències

35. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Carpeta Documents.

36. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Carpeta Documents.

37. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Carpeta Documents.

38. Trinidad de Barlovento, tal com s'anomenava a l'època colonial, s'havia independitzat a principis del XIX, al mateix temps que Veneçuela.

39. Museu Municipal de Nàutica del Masnou. Documents M-004048, M-004056, M-004058, M-004059, M-004061.

40. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documentació diversa.

41. En els quaderns de bitàcola que es conserven al Museu de Nàutica del Masnou es pot resseguir la ruta completa d'alguns d'aquests viatges.

42. Aguilar, Màrius i Soldevila, Carles. *Op. cit.*, p. 13.

pot comprovar-se en el fet que, quan es fa el padró de població de l'any 1867, quan neix Lluís Millet, en el full corresponent a la casa de la família hi consta que el pare tenia 46 anys i estava de viatge.

Sabien, per les notícies del diari que publicava el pas dels vaixells per Tarifa, el temps aproximat que faltava pel retorn. Llavors calia estar alerta a les arribades al port de Barcelona i, segons expliquen diverses fonts, l'observació la feia la mare amb una ullera des del terrat. Un cop a casa, els mariners i les famílies feien una anada ritual a cantar els Goigs a l'ermita de la Mare de Déu de la Cisa, a Premià de Dalt, per donar gràcies del seu retorn.

Quant el pare arribava de viatge le anavam a rebre al cap del carrer y li besavem la mà; una de las ultimas vegadas m'en recordo qu'ell menajava el cap tristament y yo pensava el pare's fa vell; devia recordar com jo ara el temps passat .../... em sembla veurel al portal de casa voltat de vehins tocant la guitarra nosaltres saltant i ballant jugant a fet i a lladres... amich, avuy la mare es vella encorvada pel pes feixuch dels anys, els germans se la fan, la casa s'esquerda las pinturas saltan, quina soledat; mes mon cor te fam d'estimar, se'm rovella i pert l'esma⁴³

El pare morí a Barcelona el dia 1 de febrer de 1884, quan no havia complert els 63 anys, i fou enterrat al Masnou;⁴⁴ la mare, el 19 de setembre del 1903, mentre era a l'Ametlla del Vallès, a la propietat que feia poc havia comprat el seu fill Joan.

Cal Xiquet. La casa dels Millet

El 8 de setembre del 1852, Teresa Maristany, vídua de Gabriel Pagès, fa una escriptura notarial per a l'establiment d'un terreny del carrer del Lavadero del Masnou, avui Lluís Millet, a favor de Salvador Millet i Estapé. Aquest terreny tocava a llevant amb la propietat de Feliciano Bertran, a migdia amb el carrer del Lavadero, a ponent amb el terreny de Pere Simó i a tramuntana amb el de Joan Truch Pagès. Allí s'estipulava que l'adquiridor hauria de construir una casa en el termini d'un any i que "pagarà 80 rals de velló

sense la menor deducció, començant a pagar la primera pensió del dia de vuy en un any y aixi los demes anys en semblant dia" (sic) com a cens emfitèutic a la família Pagès.⁴⁵

Salvador Millet demanà permís a l'Ajuntament el 14 de setembre del 1853⁴⁶ per construir la casa en un terreny de "28 palmos comprendido el espesor de las paredes y de largo des de mediodia al norte, ciento ochenta y siete palmos".⁴⁷ Cal dir que les cases populars eren sovint d'un cos, considerat de 25 pams d'amplada. El constructor fou Andreu Palau Sanvicens i a l'Arxiu es conserva la *carta de pago* per les obres de la casa per valor de 13.520 pessetes; fou inscrita al foli 60 del volum 292 del registre.⁴⁸ L'any 1854, Francesc Torras i Antoni Pla cedeixen a Salvador Millet el dret de pas d'aigües mitjançant una canonada⁴⁹ i una altra escriptura del mateix any estableix la venda perpètua d'un quart de ploma d'aigua viva⁵⁰ procedent d'una mina de Vallmora, propietat de Francesc Viladevall.

Casa de la família Millet, al carrer del Lavadero, avui Lluís Millet. Fotografia de Carles Pino Andújar.

43. CEDOC 3.21 194.52. Carta a Amadeu Vives, 1 d'agost del 1893.

44. A l'Arxiu Municipal del Masnou hi ha el certificat manuscrit del rector segons el qual el cos de Salvador Millet ha arribat a la parròquia per ser enterrat. (Fons Millet. Carpeta Documents).

45. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

46. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

47. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

48. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

49. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

50. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

Els interiors de la casa tenien arrambadors de rajoles de majòlica i les parets estaven decorades amb pintures; el pati posterior tenia dos nivells, l'un amb el terra enrajolat amb mosaic i arrambadors i el segon enjardinat, al fons del qual hi havia l'accés a l'aigua de la mina, el safareig i la comuna.

Aquesta serà la casa pairal de la família que, a la mort de la mare, el 9 de setembre del 1903, passarà a mans de Lluís Millet. Al Masnou es conserva el *Inventario y partición de los bienes que dejó doña Francisca Pagés y Estapé, adjudicando la casa a D. Luis Millet y Pagés* (13 de febrer de 1911). La mare, que era propietària de la casa per testament del seu marit Salvador, morí sense testament i es procedí a la divisió de la propietat "una casa de cuerpo y piso alto de 197,81 m²" entre els seus fills.⁵¹ El valor de la casa es repartí a parts iguals de 2.500 pessetes entre els germans compareixents: Salvador Millet i Pagès, mariner, que viu al carrer de Trafalgar, 35, 4t 2a, Barcelona; Josep Millet i Pagès, mariner, que viu a Ronda de Sant Pere, 14, entr., Barcelona; Francesc Millet i Pagès, comerç, que viu a la pl. de Tetuan, 2, 2n 1a, Barcelona; Joan Millet i Pagès, comerciant, que viu al carrer del Lavadero, 11, del Masnou i Lluís Millet i Pagès, que viu al passatge de Cameros (actual carrer d'Amadeu Vives), 1, 1r, Barcelona. La casa s'adjudicà a Lluís Millet i Pagès, el qual paga als seus quatre germans (Gabriel i Jeroni ja havien mort) per la compra de les parts corresponents.

En el mateix acte, Lluís redimeix el cens emfiteùtic, mitjançant el pagament del domini a Gabriela

Retrat de Lluís Millet i Pagès. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

Escena familiar a l'eixida. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

Pagès Maristany, que el percebia com a hereva de Teresa Maristany, per la quantitat de 400 pessetes, i d'aquesta manera la finca quedà lliure de càrregues.⁵²

El 30 de juny del 1918, l'Ajuntament del Masnou aprovà canviar el nom del carrer del Lavadero, que passà a denominar-se Lluís Millet, i es posà una placa identificadora a la casa. En aquest acte, hi intervingueren cantaires dels cors La Calàndria i la Societat Coral del Masnou, així com també de l'Orfeó Mataroní.

Després de la mort d'Isabel Loras, esposa de Lluís M. Millet i Millet, Cal Xiquet deixà de ser propietat de la família del Mestre.

51. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

52. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

Els nois de Cal Xiquet

El matrimoni Millet Pagès va tenir set fills: Salvador, Josep, Francesc, Joan, Gabriel, Jeroni i Lluís, tots nois, dels quals en moriren dos, un en la infantesa i l'altre en la primera joventut. La documentació que es conserva dels germans és irregular i dividida entre els dos arxius esmentats perquè depèn del que la família ha conservat i de com s'han distribuït els llegats: testaments, certificats de naixement, esqueles, material fotogràfic, cartes, postals... Proporcionen dades i informacions esparses i irregulars que permeten il·lustrar de manera molt parcial moviments i localitzacions dels germans, la relació familiar entre ells, manifestacions de sentiments, records compartits, etc., i a través de la seva lectura es pot constatar un sentiment profund de catalanitat i d'enyorança quan són lluny.

És sobretot a la correspondència on podem veure el lligam existent entre els membres de la família: els germans que són lluny mantenen correspondència regular amb pares, germans, mullers i fills; si coincideixen en algun país llunyà, ho fan saber a la resta de la família però també comenten si tenen notícies d'on es troba algun dels germans o d'altres familiars també navegants, fan manifestacions intenses d'afecte vers la família, els grans aconsellen els petits que encara són al Masnou i estan al cas del que passa a la casa pairal. La lectura d'aquestes cartes entre els germans i els pares ens ha permès també fer una aproximació visual als llocs des d'on escriuen o mencionen com a ports de càrrega i descàrrega del seu viatge, i això ens ha ajudat a entendre les derrotes dels viatges, la seva durada, la seva vida quotidiana i, per què no?, a impressionar-nos amb la valentia d'aquella flota mercant masnovina que creuà els oceans fa més de 150 anys.

En una fotografia, sense nom ni data, hi ha el que suposem que és la cabina del marí, amb les fotografies familiars i la jaqueta blanca de l'uniforme. Es fa molt difícil determinar de quin Millet és, però probable-

El camarot. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

ment moltes famílies masnovines conserven fotografies com aquesta o molt similars.

Tant l'Arxiu Municipal del Masnou com el Centre de Documentació de l'Orfeó Català ens han permès de fer una breu incursió a l'interior de la família Millet, sempre limitada als documents disponibles. Altres dades complementàries s'han obtingut de fonts indirectes, on es feia al·lusió a algun dels germans i a les seves activitats, i dels records personals de la família, una mica dispersos i difuminats, però amb el valor que atorga la tradició que ha passat de generació en generació.

A partir d'aquests elements, aquestes són les aproximacions als perfils dels germans de Lluís Millet que presentem.

Els germans Millet i Pagès. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Hi falta Jeroni, mort a la infantesa.

Salvador Millet i Pagès

El Masnou, 15 de febrer de 1852 o 1853? - Barcelona
1915

Pilot de la marina

Casat amb Francisca Casals

Tenen una filla: Antònia

Salvador treballà en la mateixa professió del pare, la marina mercant. Gràcies al detallat historial nàutic que es conserva a l'Arxiu Municipal del Masnou⁵³ sabem que va estudiar a l'Escola de Nàutica de Barcelona entre el 1866 i el 1869 i que, el 1871, aconseguí el seu títol de tercer pilot a l'Arsenal de Cartagena i, un any més tard, el de segon pilot. El 26 de desembre de 1884 obtingué finalment el títol de primer pilot a l'Apostadero de l'Havana, convocatòria en la qual va ser l'únic aprovat.⁵⁴ Va navegar des del 1869 a la "carrera d'Amèrica". Tal com ja s'ha explicat en el primer capítol d'aquest treball, al Masnou es conserva un document personal de Salvador molt interessant per copsar de primera mà quina era, possiblement, la tipologia professional de molts navegants masnovins. Se'n conserven dues versions, una escrita a mà i una a màqui-

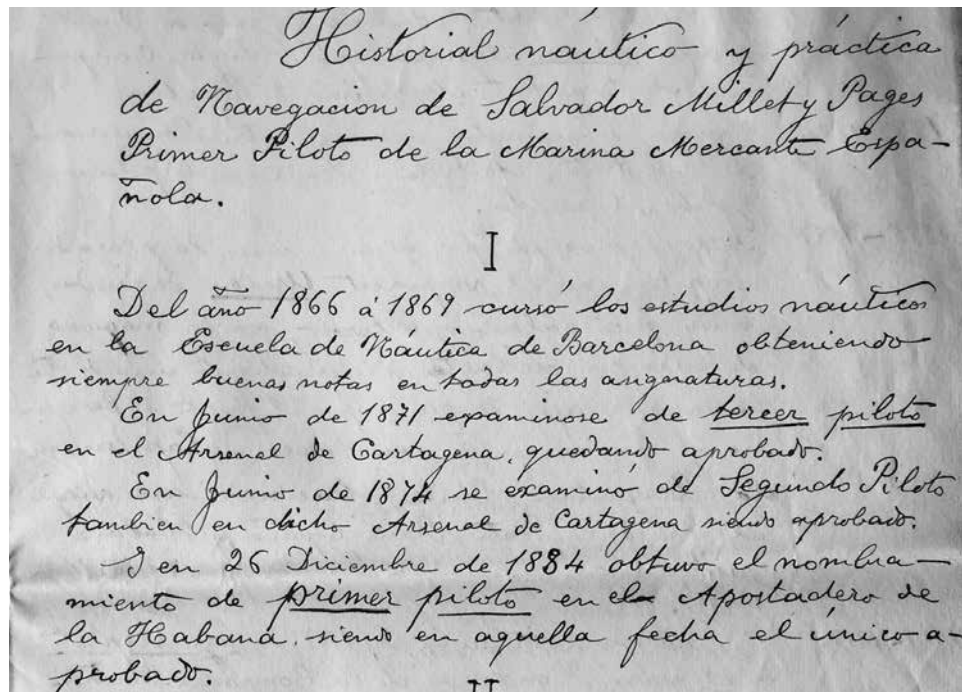

Retrat de Salvador Millet i Pagès. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

na, que deu ser una còpia posterior, i és una relació molt completa i detallada del que ara constituïria un currículum.

Salvador Millet acabà els estudis de nàutica a Barcelona i inicià la carrera professional.

- 1869-1871. Fa els viatges reglamentaris com a aspirant a pilot, tot navegant amb les goletes pollacres *San Mariano* i *Araucana*, entre Barcelona, Brasil, riu de la Plata, Veneçuela i les Antilles. En aquestes embarcacions viatjava amb el seu pare i un oncle.
- 1871-1882. Navega amb l'*Araucana* ("de solo 80 toneladas") fent la ruta de les Antilles i Veneçuela amb el seu pare i un oncle.
- 1882-1883. Navega com a sobrecàrrec pels ports de la Mediterrània, riu de la Plata i Anvers amb el vapor anglès *Scindia* ("de 2800 toneladas") que havia llogat una companyia de Barcelona.
- 1883-84. Navega amb la pollacra goleta *Casilda* al riu de la Plata, Brasil i les Antilles.
- 1885-1887. Navega com a capità en el bergantí *Chile*, entre el Plata, Port of Spain, l'Havana i Charleston. Torna a Barcelona el 23 de maig del 1887.
- 1887. El mes de juny embarca com a segon pilot al vapor *Honduras*, de la companyia Centro Hispano Americana del marquès de Campo, per fer viatges entre Panamà i San Francisco de California (sic).

Historial nàutic de Salvador Millet i Pagès. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

53. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Carpeta Salvador Millet i Pagès.

54. Els Apostaderos de Marina eren ports preparats per acollir els vaixells perquè poguessin proveir-se o ser protegits. N'hi havia a tots els ports principals dels territoris espanyols d'ultramar i estaven sota la dependència dels virreis.

Señora Francisca Pagès de Millet.
 Masnou
 Alicante 6 Juny 1874.
 Querida madre: aunque entago es escribi' con
 nuevo si escribir hoy por estar mas seguro que recibir;
 esta que aquella pues aquella fue por tierra y
 esta la dirigire por mar; nuestra salud es muy buena
 y hasta me parece inútil decir que es la misma
 igual, y si es posible mejor, que la que gozamos
 tanto mi padre, como tu padre, como yo.

Carta de Salvador Millet i Pagès a la mare en viatge de retorn. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

- 1888. El 15 de març, pren el comandament del vapor *Caridad* per portar-lo a Londres a ser venut, passant abans a netejar fons al port de Callao i viatjar cap a Valparaíso i Coronel, els canals occidentals de la Patagònia i l'estret de Magallanes, Montevideo, Cap Verd i Vigo. Aprofita el viatge per fer un estudi complet de la compensació dels compassos de Thomson. Arriba a Londres el 15 de juny. Després, viatja com a tercer oficial en diversos vapors (*España, Ysla de Panay, Ciudad de Santander, Ysla de Luzón*) de la Compañía Transatlántica cap a Liverpool, Veracruz i Manila durant un any.
- 1889-1890. Fa dos viatges en el vapor *Conquistador* entre els ports mediterranis i Le Havre, Rouen, Cardiff, Swansea i Brest.
- 1890-1895. Navega per l'arxipèlag de les Filipines per compte de la *Compañía General de Tabacos*, amb base al riu de Cagayan, al nord de l'illa de Luzon, amb el vapor *Antonio Lopez*.
- 1895-1900. Segueix navegant en vapors i velers per l'arxipèlag filipí.
- 1900. Torna a Barcelona amb el vapor *Ysla de Panay*,⁵⁵ fent la ruta per Singapur, Colombo, Aden i Port Said per sortir a la Mediterrània.⁵⁶

Va viatjar durant més de trenta anys i fins gairebé al final, canviant de rutes i de vaixells i fent un o dos viatges anuals. Els deu anys que va treballar a l'illa de Luzon, amb la Compañía General de Tabacos de Filipinas,⁵⁷ tampoc

devien ser fàcils. Ell parla de les dificultats d'operar en un gran riu, el riu de Cagayan, on les avingudes i els ciclons hi eren freqüents.⁵⁸

Al mando del vapor "Antonio Lopez" remolcando grandes gabarras y otras embarcaciones con remolques deficientes .../... siendo la navegación de este rio difícil a causa de sus corrientes, avenidas y ciclones de los cuales hay que aprovecharse para trabajar debidamente...⁵⁹

Exmo Sr.
 El infrascrito Salvador Millet y Pagès, de 57 años de edad, natural de Masnou, Provincia de Barcelona, capitán de primera clase correspondiente al título de Primer Pílo de la Armada Mercante Española: A. V. E. con el debido respeto espone:
 Que teniendo conocimiento que esa Junta de Obras del Puerto, que V. E. tan dignamente preside, tiene para proveer los plazas de Capitanes para sus vapores bombas, requiriéndose apto para el buen desempeño de una de estas, por haberse practicado durante largo tiempo con el mando de un remolcador y con mas de treinta años de navegación, con largos mandos en todos los mares y en toda clase de buques, como prueba el historial que acompaña, sin haber sufrido nunca ningun sinistro ni accidente marítimo desagradable:
 A. V. E. humildemente suplica:
 Se digna concederle el mando de uno de los aludidos vapores, sujetándose previamente a cuantas pruebas manereras prácticas y teóricas se crea conveniente a fin de probar su completa aptitud para el buen desempeño del cargo que solicita.
 Favor que espera merecer de la reconocida bondad de V. E. cuya vida Dios guarde muchos años.
 Barcelona 25 de Abril de 1909
 Salvador Millet y Pagès

Exmo Sr. Presidente de la Junta de Obras del Puerto
 en cargo de su clase

Sol·licitud de feina de Salvador Millet i Pagès. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

55. Aquest vaixell, fet a les drassanes de Greenock a Escòcia i concebut com a transatlàntic, era propietat de la companyia tabaquera i esdevingué tristament famós pel seu paper durant la guerra de Cuba repatriant, en condicions dramàtiques, soldats i civils cap a Santander i la Corunya.

56. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Carpeta Salvador Millet i Pagès.

57. Aquesta companyia estava instal·lada en una propietat que constituïa una espècie de petit estat de més de 12.000 hectàrees a la vall del Cagayan, al nord de l'illa. D'allí en sortia la fulla de tabac que constituïa la matèria primera del seu negoci.

58. El riu de Cagayan és el més llarg (500 km) de l'illa de Luzon. Circula de sud a nord de l'illa i desemboca al mar de la Xina meridional.

59. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Correspondència Salvador Millet i Pagès.

Després d'aquests cinc anys, seguí a les Filipines però fent cabotatge i navegació entre les illes i visqué la crisi bèl·lica entre Espanya i els Estats Units. No sabem quin fou el seu destí següent, però es conserva un document en què demana feina com a pilot a la Junta d'Obres del Port de Barcelona quan ja tenia 57 anys.

Salvador publicà també dos estudis sobre nàutica: *Problemas sobre la nueva navegación astronómica* (1883) i *Manual práctico del desvío de la aguja magnética* (1892).⁶⁰ Com a curiositat, un document del 1872 ens diu que es lliurà del servei militar per excedent de *cupo*: ell tenia el número 32 i al Masnou només hi corresponien dotze soldats de lleva. En una carta de la mare a Francesc, datada el 1874, li diu que Josep ha estat declarat reservista per un període de dotze anys.

Salvador era el germà gran i com a tal semblava exercir quan aconsella a Lluís el camí que cal seguir. Ho fa en una carta des de Lal-loc⁶¹ en què li recomana que es busqui un ofici més productiu, perquè fent de músic i de poeta es morirà de gana, tot i que en aquell moment Lluís ja tenia 25 anys, es guanyava la vida com a músic, feia mesos que havia fundat l'Orfeó, el dirigia i començava a tenir un cert renom. A la carta hi veiem també que Salvador i Josep coincidien, a vegades, a les Filipines.

Estimat germa; al seu degut temps vareig rebre ta estimada del 7 de janer y me alegre esteu bons y que las cosas vos vagin be y tambe que continuis sent lo artista y poeta de sempre pero noy... te veig masa ideal y creu lo ser en realitat poeta y bon musich es bo... per morirse de gana. Y sino mira en Goula, pare y fill... y ya sabs lo que son, lo que valen y lo... que... fama que creix... perque si. Valguessin alguna cosa y ningu los coneixeria. Ja tu sabs que hi ha vulgut sempre saber tot lo tingues relació ab ma carrera y... avuy mano un vapor de agua dolsa... que cuansevol marinerot podria manegar tan be com yo... y cuans burros conech capitans de grans trasatlantics... y guanyan 2000 0 3000 \$ l'any... mes paciencia .../... com sempre espero a última hora y com que quan en Pepet es aquí tot lo dia estem junts enraonan, ara es de nit y tart y vull anar a dormir, ab això aadeu y espresions a tots.⁶²

Segurament ni la distància ni la realitat que vivia Salvador a Luzon, tan allunyada de la de Lluís en una Barcelona que bullia, no ajudaven gens a entendre que

el més petit dels germans hagués optat per ser músic i, com afegeix el germà, poeta; en definitiva, artista.

Josep Millet i Pagès

El Masnou, 9 de maig de 1854 - 26 d'abril de 1927

Pilot de la marina

Casat amb Francisca Estapé i Maristany, de Can Xala

Tenen una filla: Francisca

De Josep (*Pepet* en l'àmbit familiar) es conserva al Museu Municipal de Nàutica del Masnou el seu diari de navegació en el bergantí goleta *Pedro* i altres naus, (1870-71), uns horaris del 1879 de quan navegava en la pollacra goleta *San Mariano*, possiblement amb l'oncle matern Joan Pagès i Estapé, pilot d'aquesta pollacra, i un altre document, sense data, d'enrolament a la pollacra goleta *Decidida*,⁶³ amb destí a l'Havana, signat per ell:

Josep Millet i Pagès.
Arxiu Municipal del Masnou.
Fons Millet.

Queda embarcado el marinero Fulano de Tal con la Polacra Goleta Española de 757 toneladas nominada Decidida siguiendo viaje de Yda y Buelta para el Pto de la Habana.

Bassegoda (1962), en el seu recompte de pilots i capitans, no fa constar Josep Millet a la *San Mariano* i només hi apareix el nom de Joan Pagès, germà de la mare; malgrat això, es conserva una carta en la qual diu explícitament "nadie deja de conocer al piloto del San Mariano", fent referència a ell mateix.

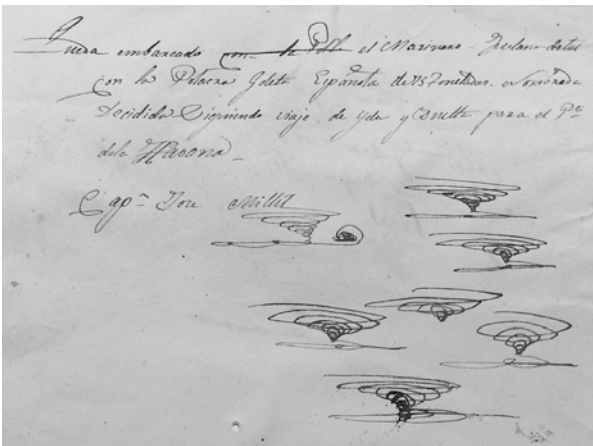
Tal com pot observar-se en el paper de les cartes, va treballar a les Filipines per la companyia de tabacs d'Antonio López, primer marquès de Comillas, on va coincidir amb el seu germà Salvador. No hem pogut establir exactament les dates de la seva estada allí, però sembla que Josep hi anà uns quants anys abans.

60. <http://www.encyclopedia.cat/EC-GEC-0042538.xml>.

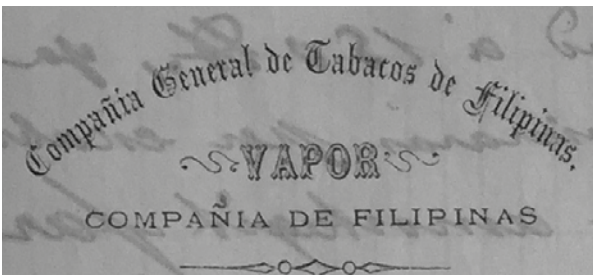
61. Lal-loc era el nom d'uns magatzems a la desembocadura del riu de Cagayan, on s'emmagatzemava el tabac a punt d'embarcar procedent d'altres magatzems de la zona.

62. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Correspondència Salvador Millet. 2 març del 1892.

63. La *Decidida* era una goleta pollacra de 600 tones. La primera notícia que se'n té és de l'any 1863 (Bassegoda, 1962, p. 63).

Document d'enrolament a la pollacra goleta *Decidida*.
Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documentació.

Segell del paper de les cartes que Josep envia des de les Filipines. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

Malgrat estar tots dos a l'illa de Luzon, les cartes de Salvador estan datades a Lal-loc en els primers anys, i les de Josep, a Manila, cosa que vol dir que la distància entre ells era considerable, de més de 500 km.

En la correspondència familiar, Josep reflecteix una personalitat melancòlica, de vegades ressentida amb la vida, de vegades abrindada, com mostra en una epístola del 24 d'agost del 1891 dirigida a Lluís des de Manila en què fa una exaltació de la llengua catalana realment notable:

Com l'eura l'olm, arrapinyats esteu'ls germans Millet á la parla Catalana; vell es alló de que'l primer mot, 'l més elecuent d'els mots ¡mara! 'n catalá sortir de nostra boqueta d'infant; més tart alló de ¿m'estimas? ¡t'estimo tant! ab veuasa d'homa y ab l'entusiasme de que's capas un cor Catala, y per fi aquell ¡filla meva! que pugna per surtir á cada moment desde'l fons de l'anima de un carinyos pare, 'n Catala sempre, porque'n catalá y tot fen mitcha per acallar nostre plor, gronchannos lo bre-

sol nos cantava nostre estimada mara "La mare de Deu, cuan n'era chiqueta..." 'n Catalá sempre, 'n Catalá. Pero'l catalá, y es una falta grossa e imperdonable 'n mi, yo no l'escrich com vosaltres, sempre dupto entre una lletra y altre; la falta de costum! Pero 'n catalá penso. 'n catalá ploro y 'n catalá goso, 'n catalá vaix a contestarte, per mes que ab mes buñolls t'escapis de riura.⁶⁴

Generalment escriu en castellà i potser aquesta resposta únicament obeeix a algun comentari de Lluís fet en la carta anterior, perquè el 29 de desembre del mateix any i en resposta a una del mateix Lluís, que ell qualifica de "muy poética", torna a escriure en castellà com és habitual en ell.

Aqui Luis yo trabajo mas que no he trabajado en toda mi vida y ya me van saliendo muchos pelos blancos, señal de que ya no puedo tirar mucho de mis fuerzas. ¿Me lo recompensaran? Quien sabe... ya sabes aquello de... fesne mil y erran una...⁶⁵

La seva correspondència manté sempre un cert to èpic i no s'està de manifestar amb grandiloquència el seu amor per a tots: els pares, els germans, la dona, la filla..., però es mostra sobretot molt aferrat a la que anomena "família primitiva", la dels pares i germans, que considera un nucli estable i indestructible. Josep mostra un enorme enyorament d'aquesta "família primitiva" i el paràgraf que reproduïm d'una carta del 24 d'agost del 1891 és molt revelador dels seus sentiments en aquest sentit perquè, tot i mostrar-se anhelós per la possible arribada a Manila de "mis Pacas", com ell anomena la dona i la filla, que no acaben de confirmar el viatge, fa aquest comentari:

Podran venir las Paquitas, los primeros dias todo seran glorias y alegrias pero no tardara mucho tiempo en volver a echar de menos todos juntos la sombra querida, adorada, del viejo y seco arbol. Pero no hay mas remedio: el hombre sabe lo que es de él hoy, pero jamas mañana y asi degemos seguir su curso al rio, afiancemonos bien en la balsa, y aunque muy vieja, la gran verdad: Dios sobre todo. Yo por de pronto estoy delirando para saber de una vez si vienen o no vienen mis Pacas, que aus no me lo ha dicho fijamente, que no he podido salir de dudas por el telégrafo, porque esta el cable entre esta isla y el Japon inutilizado hace ya la mar de tiempo. Si viene ahora con el Mindanao bien, y pasaremos aquí un poco mas de tiempo- pero si no vienen ahora ya

64. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Correspondència.

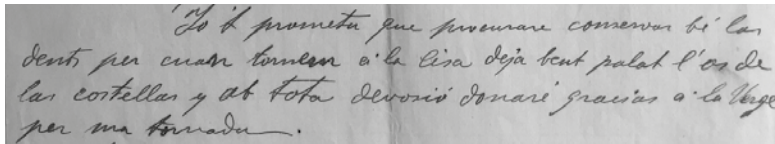
65. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Correspondència.

le dire que no piensa ya mas en venir nunca; y si puedo, que ya procuraré yo poder, por San Pedro si Dios quiere, quiero estar ya en el Masnou.⁶⁶

Les absències de Josep devien ser molt llargues perquè comenta com estaran de canviats físicament quan es tornin a veure i promet conservar bé les dents per a la costellada de la Cisa:

Yo't prometo que procurare conservar bé las dents per cuan tornem á la Cisa deja bent palat l'os de las costellas y ab tota devoció donaré gracias á la Verge per ma tornada.

A les Filipines manté el contacte amb Salvador, el germà gran que també treballava per la companyia de tabacs: comenta que ha estat amb ell dos dies abans, que estava molt bé i que esperava “la seva Paca”. Igual com fa

Carta de Josep a Lluís. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

Salvador, Josep exerceix de germà gran amb Gabriel i li retreu que es faci escriure les cartes per evitar faltes d'ortografia, ell que estudia llatí. Tota la missiva, escrita des del riu de Cagayan, té aquest to protector del germà experimentat que ha viscut molt i vol aconsellar i protegir el petit, però també es lamenta d'aspectes de la seva vida i de situacions dures que li ha tocat viure.

Tengo muchas esperanzas que tu seras la honra de nuestra familia, pues tienes un talento que puede elevarte a grandes puestos, pero no te engries ahora de lo que te digo pues lo más feo de un hombre es el engreirse de simismo. Haz que los otros te alaven mas no te alaves tu nunca. Sigue con ánimo tu carrera y puedes contar que para entrar en el gran mundo, para engolfarte en este golfo sin costa, en este mar tan lleno de tempestades que llaman sociedad no te han de faltar buenos consejos que una desgraciada experiencia a mi me ha dado; otro que no fueras tu, que leiese la presente reiriase de mis palabras y de seguro pensaria ¿qué experiencia puede tener un joven a los 20 años?, pero ¡eth!, ese

otro no sabia que hace 6 años que me engolfe en las sociedades y que pocas buenas he encontrado en ellas; ese otro no conoceria ni mi vida ni mi Jesus. Nada del mundo pierde mas una persona que la candidez y yo he sido muy candido. Nada del mundo enseña mas a uno que los amigos y yo he dado este nombre a muchos; en fin; no es ahora tiempo de contarte mis pesadumbres, ni tampoco de un sermon pues tiempo para ello tendremos. Estudia que el saber nunca ocupa lugar...⁶⁷

En aquesta mateixa data, escriu a la mare i li reclama notícies:

Tomo la pluma para noticiaros como he sentido mucho la falta de cuatro lineas vuestras...

També li demana com és que no ha escrit res en les cartes que ha rebut de Gabriel i Joan i es lamenta de no haver rebut carta de Paquita, la seva dona. Han descarregat vi a riu de Cagayan i ja anuncia el retorn a Barcelona. També des de Cagayan, però amb data inconcreta, escriu la carta dirigida a Joan, on el to és el de germà gran que “renya” el petit i li retreu, igual que fa amb Gabriel, que es faci escriure les cartes per altri perquè:

La letra es tuya, mas la idea ni las palabras no. Ya tienes bastante edad y debes empezar a practicar en saber trasladar tus conocimientos al papel...

Joan ha començat a treballar de boter, Josep ho celebra i esgrimeix aquests arguments, que denoten l'enyorança del mariner que somia en una vida més reposada que la seva:

Serás el más feliz de tus hermanos. Tu levántate cada dia muy de mañana hiras al trabajo el que te proporcionará distracción para con las miserias de este mundo; al mediodia hiras a tu casa y descansarás al seno de tu familia, continuaras por la tarde tu trabajo y por las noches gozaras las tiernas caricias de tu familia .../...si puedes alcanzar una fortuna que te permite algun desaogo ¿Quién mas feliz que tu?⁶⁸

La carta del 31 de març del 1874 dirigida al pare des de Cagayan té un to més formal; parla sobretot de la

66. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents. 24 d'agost del 1891.

67. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Correspondència Josep Millet i Pagès. 3 de maig del 1874.

68. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Correspondència.

feina i del negoci, i s'interessa per la situació d'Espanya, en plena guerra carlina, però crida l'atenció el contingut d'uns paràgrafs sobre la seva vida en què sembla que vol donar comptes davant del pare de la seva conducta fora de casa:

Nadie deja de conocer al piloto del San Mariano, mas también por que es una ciudad muy pequeña .../... Ahora no voyas a creer que me conozcan por nada malo, me conocen porque yo tengo por tema que el marino precisa tener relaciones por allí en donde navega. Muchos amigos míos estando enfermos en las Americas van a parar a un hospital; yo lo estuve en Pernambuco y fui para una casa de familia y estoy seguro que si lo estuviese en Rio Grande tendría mas de dos que me querrian. Me conocen porque yo en lugar de hir con los demas amigos en diversiones, cafés, etc, etc... me voy todo solito para casas de familia y allí paso unas horas tan felices como pasarlas puedo fuera de mi casa.⁶⁹

No hi ha elements que ens permetin saber més de la seva vida però tot sembla indicar que va deixar de navegar i va treballar a terra perquè, entre la documentació analitzada, hi ha una targeta de visita datada el 13 d'octubre de 1925, dos anys abans de la seva mort, on consta el seu càrrec com a inspector de material flotant de la Junta d'Obres del Port de Barcelona. L'Asociación Astronómica de España, creada per l'astrònom català Josep Comas i Solà el 1911, creà una comissió tècnica de navegació de la qual fou bibliotecari Josep Millet.⁷⁰ Hi ha constància també que Josep va fer alguna incursió política perquè l'11 de setembre de 1914 apareix una breu nota seva al diari *El Poble Català*⁷¹ amb un comentari sobre la commemoració patriòtica.

Targeta de visita de Josep Millet. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

Francesc Millet i Pagès

El Masnou, 14 de gener de 1857 - 8 gener de 1923
Navegant i, més tard, corredor de cotons
Casat amb Teresa Farga
Tenen cinc fills: Teresina, Francesc, Paquita, Joan i Lluís

Al Centre de Documentació de l'Orfeó es conserva una nota manuscrita de Lluís Millet amb motiu de la mort d'aquest germà, segurament destinada a fer un parlament en el seu funeral. Francesc va morir d'un ictus (un "atac de feridura") quan ja feia temps que tenia greus dificultats de mobilitat per altres accidents vasculars ("d'un atac de vellesa d'artèries"). La nota traspuja un gran afecte i un intens corrent afectiu envers aquest germà:

Francesc Millet i Pagès.
Arxiu Municipal del Masnou.
Fons Millet.

Era el meu germà el més amable, el més jovial, potser el més simpàtic de tots els germans, sempre son record serà dolç per als que'l coneixeren. Jo no l'oblidaré mai .../... Tocava la guitarra. Havia fet de pilot i comanat barcos de vela. Després volgué ser home de terra i amb son germà Joan feu corredories de cotons amb lo qual s'ha guanyat la vida .../... En Francisco era l'infant més agradable de casa meva, el que portava una alegria més ingenua a dins⁷²

Tot seguint l'estela del pare, Francesc havia començat a treballar en la marina mercant. En una carta enviada a la mare des del Ferrol el 9 de juny del 1873, li demana urgentment el certificat escolar per tal de passar un examen de pilot perquè no el pot fer sense aquest document. Li contesta l'avi matern Joan Pagès en una carta que és una autèntica joia dialectal.

Al Masnou es conserva, de la seva vida d'estudiant i navegant, el quadern de bitàcola per a l'alumne de nàutica (1872-1875), el diari de navegació del ber-

69. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Correspondència.

70. *La Vanguardia*. 28 de juliol del 1911.

71. "En l'onze de setembre de 1914", *El Poble Català*, 11-IX-1914.

72. CEDOC 3.21 2099.

Señor Franc^{co} Millet Garrol
 Masnou 13 Junio 1873
 Últimas apasado mieta se labraria que
 la presente te alla disfrutando de muy buen salud
 asi como yo le disfruto quito tomad^{se} exmanos agu
 de y demas de nuestra obligacion et. S. S.
 querido Franc^{co} et quanto tomando el castifia
 do que me pides para puderte atraminante de rezando
~~tan~~ y te encargo que estos pocos dias que te fal
 tan te expliques bien afin de caber garante de la fa
 man y tomimo encargo a humani a un que ya
 crezo que lo abra echo y le diras que extraño mu
 cho que no aya escrito den de que esta anal farrol
 pero ya me ago largo que abra estado acopado en as
 tudiar y le diras esparaciones de sumadre exmanes
 pumese y fia gran y de mas y gol mente las resibi
 ras tu de tomadre exmano a quele, an tuniete y de
 mas familia y de mi parte las dexas apetro frau y
 gol mente se le dexas de parte de la noxa fran tu
 a quele y tu dispondas de tu aquello que beste
 de seza con salud y salinidad Juan Pagès
 tu padre le acordamos dentro 4 o 5 dias

Carta de Joan Pagès al seu net Francesc. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documentació.

gantí goleta *Príncipe* i el quadern de bitàcola dels bergantins goleta *Ricardo* i *Josefa* (1873-76). Hi són dipositades també un parell més de cartes adreçades a la mare, una de l'abril de 1874 des de Montevideo, on li comunica la tornada via Brasil, i el 24 del mateix mes, una altra on especifica la ruta: tornaran fent escales a Rio de Janeiro, Bahía i Pernambuco i potser al riu de la Plata. Comunica que ha escrit a Josep, que es troba a Cagayan. Les cartes solen ser curtes i tenen un to més aviat formal, per comunicar els moviments i donar records a la família, sense comentaris innecessaris ni manifestacions personals més enllà de les fórmules habituals d'inici i comiat.

En el plec de correspondència, hi ha una carta de la mare que és molt aclaridora dels perills que comportava la vida de navegant i de com això la feia patir:

Me alegro mucho saber de tu buen estado de salud asi la disfrutes siempre como yo te lo deseo,

te escribí a últimos de Marzo por Buenos Aires y creo no le recibiras. No puedo menos de decirte lo que mi entendimiento fuerza y particularmente es el deber de una madre la quiera el bien de sus hijos; esto es: a esa brasil es un poco enfermizo .../... y no es malo hir con cuidado para conservar la salud tu eres joven hijo mio y los jovenes no penseis en lo que pueda soseder; asi es que te en cargo que no bayas de noche a tierra y tengas cuidado en la comida y no dejas el flasquito del vinagre de la pesta que es muy saludable su olor. En una carta de Buenos Aires ya te decia del modo que se use espero que asi lo eras y Dios todopoderoso te conserbera salud...⁷³

Va ser una sorpresa trobar, a l'Orfeó, un plec important de correspondència entre Francesc i Lluís Millet, especialment entre 1908 i 1918, primer des de Grècia (Atenes i Corfú), i, més tard, des de Perpinyà.⁷⁴ Les cartes entre el 1908 i el 1910 fan referència a un dalta baix econòmic que esdevindrà també personal entre els germans Francesc i Joan Millet. El primer havia deixat de navegar per posar-se a treballar "a terra" en l'empresa de Joan; l'any 1908 l'empresa es trobà enmig d'un problema econòmic que deixà creditors i provocà una causa judicial. Com a conseqüència d'això, els dos germans han de marxar del país i esperar que els processos judicials els permetin saldar els problemes per tornar. S'instal·len a Atenes, on s'evidencia la mala relació existent entre ells, perquè allí eviten tenir contacte; Francesc es considera víctima d'un problema del qual només Joan és responsable. Atenes és un punt d'estada provisional, i es percep en totes les seves cartes que hi són molt a contracor, a l'espera de poder retornar al país quan tots els assumptes econòmics i judicials estaran resolts. Francesc hi marxa amb la seva esposa i quatre fills i en naixerà un cinquè a Corfú el 1909, on s'instal·len tot cercant un lloc més econòmic i més tranquil.

Les cartes, sovint més de dues setmanals, mostren una gran inquietud per saber com es van resolent els temes que l'afecten, i demana insistentment a Lluís que l'ajudi per saber com va tot perquè, a més dels problemes judicials, hi ha el problema de poder treure diners per a la subsistència d'una família de set membres com és la seva. És un home nerviós i angoixat i agraeix que Lluís li hagi enviat un exemplar del *Kempis*.⁷⁵ Grècia, a través dels ulls d'un home que només anhela tornar a casa, és un lloc ben poc agradable per viure: pobre, míser, brut, corrupte. Des d'Atenes passarà a Perpinyà,

73. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documentació. 28 de maig del 1874.

74. CEDOC 3.21 255.

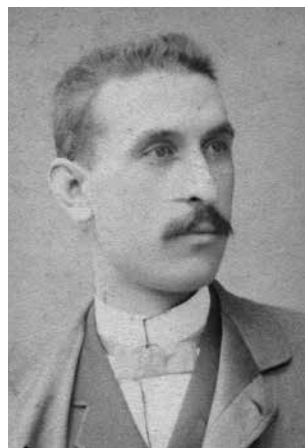
75. *De Imitatione Christi*, devocionari atribuït, molt probablement, a Tomàs de Kempis (1380-1471), i publicat a començaments del segle XV.

via Marsella, a l'espera de poder retornar a Catalunya, cosa que succeí el 28 de maig del 1910 quan, un cop tot acabà, pogué viatjar fins a Cardedeu, on sembla que tenia perspectives de feina en una empresa de fabricació de botons.⁷⁶ El germà de Lluís manifesta sovint en les seves cartes que ha rebut ja la *Revista Musical Catalana* o algun exemplar de *La veu de Catalunya* i que són els seus pocs consols. No perd ocasió de propagar l'obra del Mestre: a Atenes, contacta amb el bisbe catòlic i aconsegueix que, per a la primera comunitat de dos dels seus fills, Teresina i Francesc, el cor de l'escola canti *El Cel Blau* amb la lletra traduïda... a l'italià! Explica, també, que està en contacte amb una banda de música i li han demanat si els pot fer arribar partitures de marxas fúnebres selectes per als enterraments de luxe perquè allí es fan amb bandes tocant "y es qüestió de qui ho fa millor y més fúnebre".⁷⁷

Joan Millet i Pagès

El Masnou, 23 de maig de 1860 - 11 d'agost de 1911
Corredor de cotons
Casat amb Antònia Maristany i Colomer, de Cal Senyor (18??-1955)
Tenen set fills: Joan, Fèlix, Josefina, Francisca, Maria, Antònia i Salvador

Joan es va casar el 14 de setembre de 1891 amb Antònia Maristany i van viure a Barcelona. A la documentació familiar dipositada al Masnou hi ha poques dades de Joan i, en canvi, hi ha un plec de cartes seves al Centre de Documentació de l'Orfeó Català. Les dues primeres són del 1899. Lluís acompanyà Joan a Angla-

Joan Millet i Pagès.
Arxiu Municipal del Masnou.

terra perquè aquest anava a Liverpool per qüestions professionals;⁷⁸ ell es quedà a Londres i es lamentà en una carta que hi ha poca música perquè és estiu.⁷⁹ Després junts retornen a París i allí se separen: Joan torna a Barcelona i Lluís marxa a Bayreuth a escoltar Wagner. Joan li escriu allí i la carta és plena de recomanacions: que escrigui a Güell i li doni les gràcies per haver-lo recomanat a un musicòleg de Munic, que faci el camí de retorn intentant trobar Strauss allí on sigui, que passi per Winterthur i visiti els seus socis de "Gebrüder Volkart"⁸⁰ i especialment Mr. Brock, bon amic i gran melòman. Finalment li recomana passar un parell de dies a Zuric, Ginebra i Liyó (sic), i d'allí a Portbou. Aquesta carta il·lustra molt bé l'activitat professional de Joan Millet, un home de negocis amb molts contactes i que viatja constantment per Europa.⁸¹

El plec més important de cartes, però, fa referència al període 1908-1910, és a dir, el temps posterior a la fallida del seu negoci, que l'abocà a un procés judicial complicat i el va obligar a marxar del país, tal com ja s'ha explicat en el capítol dedicat a Francesc.⁸² En aquest negoci de Joan, hi participava també, sembla que més marginalment, Josep Millet. Joan feu cap a Atenes juntament amb el seu germà, amb qui les relacions van ser molt difícils. En un inici, estan junts a Atenes però la tensió entre ells és cada cop més gran atès que Francesc es considera una víctima dels negocis del seu germà. Joan demana a Lluís que hi vagi i intervingui personalment en el conflicte, conscient com és de l'ascendent que té el petit de la família, que sembla haver-se convertit en el pal de paller: "...acudeixo a tu perquè hi posis la teva poderosa influència".⁸³ Finalment, però, el trencament es fa inevitable.

La correspondència dirigida a Lluís és abundant durant aquest període, a raó d'un parell de cartes mensuals gairebé amb un únic objectiu: obtenir la comprensió i la col·laboració de la família davant de la situació límit que està vivint. Durant aquests anys d'exili forçós, els sentiments de Joan es mouen entre la indignació per tot el que li està passant, la decepció envers la gent del seu entorn, que no li ha donat el suport esperat, la desesperació per no poder-se defen-

76. El germà de l'esposa de Lluís Millet era un empresari del sector del nacre i possiblement intervingué per resoldre la precària situació econòmica de Francesc i la seva família. Però no hem trobat cap dada que ens confirmi aquest punt.

77. CEDOC 3.21 255. 10 de març del 1910.

78. A Liverpool hi havia el mercat de cotó més important d'Europa, la Liverpool Cotton Broker's Association, que regulava les activitats de compra i venda de cotó en floca, i també el Liverpool Cotton Futures Market.

79. CEDOC 3.21 124. Carta a Francesc Millet i Villà del 14 de juliol del 1899.

80. Gebrüder Volkart era, el 1999, la quarta empresa mundial en importació de cotons.

81. CEDOC 3.21 267. 2 d'agost del 1899.

82. A *La Vanguardia* del 4 de juny del 1909, s'hi pot llegir una nota de la sala segona de l'Audiència Nacional sobre l'actuació del recurs separat d'oposició de fallida entre Joan Millet i els seus creditors.

83. CEDOC 3.21 267. 1 de juliol del 1908.

sar dignament i la culpabilitat del que estan passant la seva dona i els seus set fills. Enmig d'aquest laberint, escriu compulsivament unes cartes de vegades llarguíssimes, repetitives, angoixants, on suplica una i altra vegada la col·laboració de Lluís i d'altres membres de la família per restablir les relacions amb el germà i perquè el músic faci de mitjancer seu davant Cambó o davant d'altres personatges de rellevància.

De la correspondència llegida no es desprèn que tingués amb ell tota la seva família però sí que parla, en algun moment, dels dos fills petits. El 9 de gener del 1909, ja a Perpinyà, diu que està content perquè ha tingut els seus fills a dinar per Cap d'Any. El 29 d'abril del 1909, surt la vista del seu cas i s'obre una perspectiva una mica més encoratjadora.

Estich content, després de tot, perquè tinc la seguretat, que Deu ho ha volgut pel bé meu. Era jo una ovella esbarrada i això m'haurà dut al seu remat.⁸⁴

En una carta⁸⁵ del 26 de novembre, diu que Cambó li ha assegurat que ja és qüestió de pocs dies. Però Joan està malalt anímicament i física; en les seves cartes parla de la seva afecció de "neurastènia", que li provoca crisis molt sovintejades i potser per aquest motiu passa els darrers temps en un balneari de Les Escaldes, a l'Alta Cerdanya.

Un dels tants documents significatius de la seva situació desesperada és una carta dirigida a Lluís amb data del 9 de setembre de 1909, de la qual reproduïm alguns fragments. En aquells moments sembla que el conflicte està en vies de solucionar-se, i manifesta el desig intens de tornar a casa, de recuperar la dignitat i de retornar a la seva vida:

Prench bona nota de lo que dius que va dirte'l Sr. Permanyer que l'assumpte meu se troba ja á las acaballas. No pot imaginarte quant ho desitjo que haguem acabat .../... Jo per molts motius tinc confiansas que l'hora menos pensada'm trobaré ab brassos de tots los que tan m'estimen, y que podré comensar la meva nova vida.

L'estada al balneari li ha permès refer el seu estat físic i emocional i, convençut com està de les seves raons, sap que recobrarà la dignitat i podrà correspondre tots els qui ha fet patir. I mostra la seva absoluta

Carta de Joan a Lluís. CEDOC 3.21 267.

confiança en Lluís, amb qui vol compartir el seu estat d'esperit perquè sap que ell és capaç d'entendre el sentit de les seves paraules:

Me deixo anar aixís, descubrinte la meva alegria interior, perquè la participis també tu, que tan m'estimas y que mes que ningú sabs entendre tot lo sentit de cada paraula meva.

I tornà, després de passar un temps d'espera al Pirineu,⁸⁶ quan les causes pendents es resolgueren.

Aquesta temporadeta en aquest bellíssim recó de Pirineus, ha acabat d'enfortir lo meu esperit, aclarir mon enteniment y refermar la meva voluntat, a recobrar la dignitat meva, y proporcionar, ab l'ajuda de Deu, a tots los que per mi han sofert durant la meva desgracia...⁸⁷

No sabem si la reconciliació amb el germà es va arribar a produir, només hi ha constància de l'intent que fa Lluís per intercedir entre els dos quan li demana que escrigui a Francesc i s'hi reconciliï; Joan

84. CEDOC 3.21 267. 6 de novembre del 1909.

85. CEDOC 3.21 267. 26 de novembre del 1909.

86. A l'Arxiu Municipal del Masnou es conserven alguns sobres amb segell d'un gran establiment termal de Les Escaldes, un dels tres llogarets que es troben dins del terme municipal d'Angostrina, molt conegut per les seves aigües sulfuroses calentes.

87. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents. 9 de setembre del 1909.

fa esment d'aquesta petició en una carta del 15 de novembre de 1909,⁸⁸ però, segurament temorós per la seva salut, que ja és prou delicada, li respon que no es vol exposar a rebre una altra sotragada.

El 1907, Joan havia comprat una finca a l'Ametlla del Vallès,⁸⁹ propietat d'Eugeni Xammar,⁹⁰ que l'havia heretat de la seva mare i que ara estava arruïnada a causa de la fil·loxera. El 1910, la vengué a l'industrial cotoner Joaquim Sindreu, segurament arran del seu daltabaix econòmic. Els Sindreu hi visqueren durant tota la Guerra Civil fins que el 1939 el cap de família hi fou assassinat i ja no hi tornaren més. Més endavant, la propietat tornà a les mans de la família Millet Maristany.

Joan va ser un gran col·laborador de Lluís en l'obra de l'Orfeó. Fou elegit president en la junta general del 23 de gener del 1893 i ho va ser durant els nou primers anys. Era un home d'una gran capacitat organitzativa i estava ben situat en el món econòmic i cultural del país; el seu paper a l'entitat va significar un suport efectiu que va facilitar-ne l'arrencada. Se sap, per exemple, que va finançar, en part, el primer viatge que va fer el cor a l'estranger, concretament a Niça, per participar en un concurs. Narváez ho explica així:

Joan Millet, va saber trobar en cada moment els ajuts necessaris per tal que l'Orfeó Català pogués avançar, amb mentalitat emprenedora aconseguí que l'Orfeó sortís de la migradesa econòmica i s'intal·lés entre les entitats de més solvència a Barcelona. Durant la seva presidència, com veurem l'Orfeó viatjà a Niça (1897) i també al sud de França (1901), avançant personalment uns diners que l'entitat no posseïa ni creia poder aconseguir; però el més important és el canvi estructural que es produeix en aquells anys en l'Orfeó Català, iniciat per Joan Millet i continuat per Joaquim Cabot i Rovira. Durant aquells anys l'Orfeó Català deixa de ser un grup d'amics, amb una dinàmica de funcionament horitzontal i assembleària, per esdevenir una organització més jerarquitzada en base a les decisions directives, quins pilars són el President i el Director del cor. Una transformació que no agrada a tothom, i que crearà alguns problemes de convivència, i la decisió de Joan Millet de deixar la presidència en mans de Joaquim Cabot, un cop resolt els problemes d'aco-

blament a aquella nova estructura associativa. (Narváez, 2005 p. 85)

El seu fill Fèlix i el seu net del mateix nom també van presidir l'entitat.

Un lligam estret entre Joan i Lluís s'evidencia en la correspondència, ja sigui pel suport constant de Joan a l'entitat, ja sigui per les nombroses peticions d'intervenció que aquest demana a Lluís en moments de conflicte derivats de la fallida de l'empresa. Fins i tot, durant els anys d'allunyament, sempre estigué al cas de les activitats musicals del germà i de la vida de l'Orfeó a través de les cartes o de *La Veu*, que li feia enviar Lluís.

El 21 d'agost del 1911, Joan Millet i Maristany comunicà la mort del seu pare⁹¹ en una carta a l'Orfeó, però *La Vanguardia* del 12 d'agost ja se n'havia fet ressò. *La Revista Musical Catalana* d'aquell mateix mes li va dedicar l'article de la portada, on es rememorà l'empremta tan determinant que deixà el seu pas per l'Orfeó.

Portada de la *Revista Musical Catalana* dedicada a la mort de Joan Millet. <http://mdc2.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/revmusical/id/2427/rec/89>.

88. CEDOC 3.21 267 15 de novembre del 1909.

89. Hi ha referències a les masies de Can Xammar de Dalt i Can Xammar de Baix al segle XVII, tot i que sembla que l'establiment era més antic.

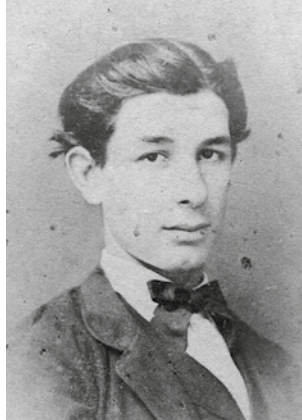
90. Eugeni Xammar (1888-1973) fou periodista, diplomàtic, traductor i un reconegut corresponsal dels esdeveniments europeus de les dues guerres mundials.

91. CEDOC 3.21 267. 21 d'agost del 1911.

Gabriel Millet i Pagès

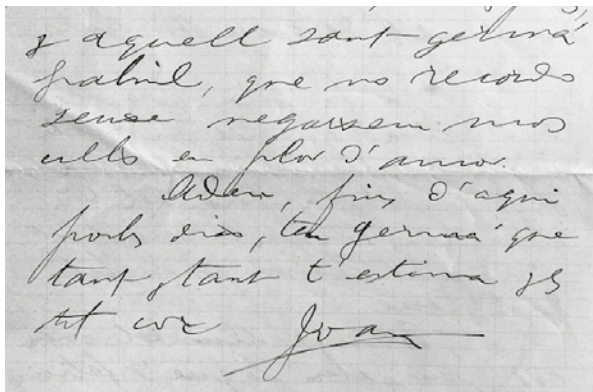
El Masnou, 19 d'abril de 1862 - 5 de gener de 1886
Estudiant

Existeixen molt pocs documents que permetin fer un perfil d'aquest germà mort prematurament: unes carpetes amb dibuixos realitzats per presentar-se a l'ingrés a l'Escola d'Enginyers Industrials i un document sobre la seva redempció militar del 4 d'abril de 1882. El seu germà Josep considerava que era un xicot amb molt de talent, tal com manifestà a la carta del 3 de maig del 1874 i que hem comentat més amunt:

Gabriel Millet i Pagès.
Arxiu Municipal del Masnou.
Fons Millet.

Tengo muchas esperanzas que tu serás la honra de nuestra familia, pues tienes un talento que puede elevarte a grandes puestos;...

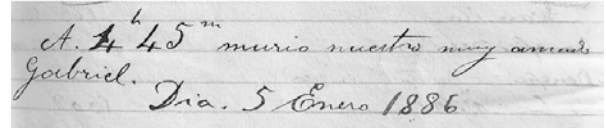
Carta de Joan a Lluís Millet. CEDOC 3.21 267.

Malauradament, Gabriel va morir molt jove i totes aquestes bones expectatives es van esvaïr molt aviat. No hem pogut confirmar de manera definitiva el seu pas pel seminari, tal com algunes fonts suggereixen.

Joan el recorda amb tristesa en la carta que escriu des del balneari:

...y aquell sant germà Gabriel, que no recordo sense negar-sem mos ulls en plor d'amor.

L'hora i la data de la seva mort estan escrites en una llibreta, d'igual manera com s'havia fet anys abans, quan va morir Jeroni.

Nota de la família. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

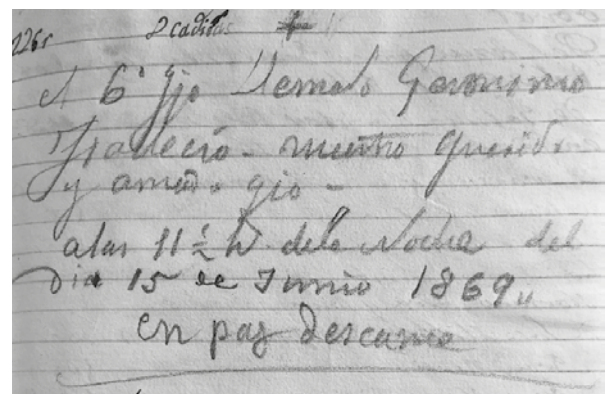
Jeroni Millet i Pagès

El Masnou, 1865 - 15 de juny de 1869

D'aquest germà, el penúltim de la família, no en queden gaires evidències perquè no consta ni la data del seu naixement en cap document que s'hagi conservat. Tan sols una nota escrita amb llapis, similar a la que s'ha trobat referent a Gabriel, indica que morí a les 11 de la nit del dia 15 de juny del 1869.

Lluís el recorda en una carta⁹² a Amadeu Vives:

Era petit quan morí, tenia quatre anys, yo en tenia dos y quant estava malalt me deia "quan estare be aniré a Barcelona y el germanet't dura una tartaleta", pobre germà!

Nota de la família. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

92. CEDOC 3.21 194.52. 1 d'agost del 1893.

Bibliografia del capítol

Aguilar, Màrius; Soldevila, Carles (directors) (-). *La nostra gent. Lluís Millet*. Quaderns Blaus. Barcelona: Llibreria Catalònia.

Almuzara, Rosa; Vilà, Agustí (1995). “La marina mercant del vuitcents al Masnou: fonts bàsiques”. *La Roca de Xeix*, vol 10. El Masnou: Ajuntament del Masnou.

Artís, Pere (1983). *Lluís Millet vist per Lluís Millet*. Barcelona: Editorial Pòrtic.

Capdevila, Alexandra (2005). *Quan els immigrants venien del nord. L'allau francesa a la comarca del Maresme als segles XVI i XVII* (inèdita). Arxiu Municipal del Masnou.

Capdevila, Alexandra (2003). *La matrícula de 1637. Una radiografia dels francesos residents al Maresme. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. XLIV, p. 233-246.

Muray, Joan (2004). “Els Millet, de Belvesser al masnou, 340 anys del primer document”. *Butlletí Informatiu Municipal del Masnou*, p. 22-27.

Narváez Ferri, Manuela (2005). *L'Orfeó Català, cant coral i catalanisme (1891-1951)*. Universitat de Barcelona. Tesi doctoral.

Toran, Rosa (2017). *Història contemporània del Masnou*. El Masnou: Ajuntament del Masnou.

3. LLUÍS MILLET I PAGÈS

El Masnou, 18 d'abril de 1867 - Barcelona, 7 de desembre de 1941

Músic, director de cor i d'orquestra, compositor i musicòleg

Casat amb Dolors Millet i Villà

Tenen un fill: Lluís Maria

L'home i la formació del músic

Lluís Millet i Pagès va néixer al Masnou el dia 18 d'abril del 1867, darrer dels set fills de Francisca Pagès i Salvador Millet. Fou batejat amb els noms de Lluís, Eleuteri i Jaume i tingué com a padrins el seu germà Salvador i l'àvia materna, Francisca Estaper Casals.

Dels seus primers anys en sabem pocs detalls, però Muray (1995) esmenta el nom de la seva dida, Griselda, de la família dels Lluch de Can Miqueló. Devien ser temps plàcids, alterats, això sí, per les anades i vingudes i les llargues absències del pare, embarcat. Ell mateix s'explicava així en una entrevista que li feren en un setmanari infantil:

Lluís Millet nen. Fotografia cedida per la família Sàbat-Millet.

Lluís Millet i Pagès. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

El meu pare era capità d'un ardit vaixell que feia una llarga ruta fins a l'altre cap del món. Els viatges del meu pare duraven moltes vegades un any sencer i nosaltres, mentres el pare era fora, portàvem una vida retirada i quieta. La meua mare només sortia per anar a Missa. Jo i els meus altres cinc germans anàvem a estudi, i tots, tots, feiem molta bondat. (Jordi, vol. 31, 1928)

També Artís parla d'aquesta primera etapa del Mestre en aquests termes:

La infantesa de Millet va discórrer amb una grisor absoluta; la vida monòtona només era alterada per la tornada del cap de casa, el qual, entre viatge i viatge, restava només com a màxim, tres mesos amb la família.

L'infant aprengué ben aviat què era l'agraïment: en arribar el pare, era obligat el romiatge a l'ermita de la Cisa en acció de gràcies a la imatge mariana pel retorn del pare a la llar. La rudesa —i, sovint, la incredulitat— dels mariners no abdicava mai d'un gest esdevingut ritual. (Artís, 1983, p. 18)

Però tal com ja s'ha explicat al primer capítol, la família Millet es traslladà a Barcelona quan Lluís tenia 8 anys. No hi ha notícia de cap aproximació als estudis musicals d'abans del 1880, quan, als 13 anys, va ingressar al Conservatori del Liceu, però es parla d'un cert interès per la música al llibre d'Aguilar i Soldevila (19??, p. 17) quan expliquen aquesta anècdota:

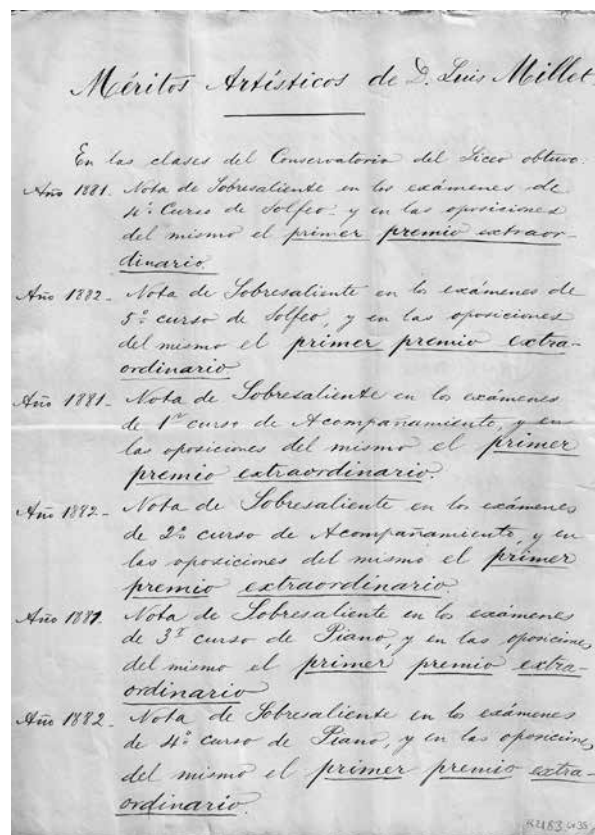
Millet no havia revelat de jove disposicions musicals gaire impressionants. Tots els indicis que donà en aquest sentit durant la seva infantesa es redueixen a quan cantava amb els nois a l'escola del Masnou i ho feia amb molt d'entusiasme, segons el testimoni d'un germà del mestre d'estudi que s'hi fixà i que recomanava a la família que li fessin aprendre de solfa. El consell era, certament, oportú.

La figura de Millet ha estat estudiada, des del seu ideari fins a la seva obra ingent a l'Orfeó Català. No és l'objectiu d'aquest estudi endinsar-nos en la seva biografia, però és evident que cal fer un breu repàs a la que fou la seva trajectòria per poder després centrar-nos en el que sí que és el nostre àmbit, la correspondència personal llegada per la família en el tancament definitiu de la casa del Masnou. Per fer aquest ràpid esbós ens ha estat una guia molt especial el document manuscrit del seu fill, Lluís M. Millet i Millet, consistent en unes notes per a una conferència sobre el seu pare, sense data, però que són, de manera evident, molt posteriors a la mort del Mestre⁹³ així com també els treballs de Pere Artís, Miquel Saperas, Maximiliano García Venero i Francesc Cortés, entre altres.

En una família de tradició lligada a la marina de vela i sense cap precedent en aquest sentit, la decisió de Lluís de dedicar-se a la música fou, si més no, inesperada i desconcertant i, de fet, va obrir una via musical en la família que van continuar el seu fill, el seu net i també un dels nebots, el violoncel·lista Lluís Millet i Farga, fill del seu germà Francesc i de Teresa Farga, i nascut a Corfú en els anys en què els seus pares s'hi van estar com a conseqüència de la crisi empresarial abans esmentada. I tot i que, en general, a la correspondència del llegat ni el pare ni els germans quasi no parlen del qui era el petit de la família, es conserven alguns documents on aquesta incomprensió es fa palesa; són algunes cartes del pare i dels germans Salvador i Josep en què li aconsellen que faci un canvi de rumb a la seva vida i es dediqui a una ocupació més rendible que la de músic. Això és

el que escriu el pare⁹⁴ des de Vigo on és amb Salvador, el fill gran, el 5 d'agost del 1878:

Veo que me dices que te gusta mucho el piano lo mismo que la nota, pues también me gustaria a mi tener posibles para darte una buena carrera tanto a ti como a todos los demas hermanos, pero yjito tu padre se esta poniendo viejo y las cosas van muy mal asi es que me parece que para ti el piano no te puede dar pan, sera mejor que cuando seas más grandecito cojer un oficio escojiendo al que conozcas mejor para poderte proporcionar cuartos, nosotros no tenemos campos, biñas ni casas, esto es ninguna renta: ya tu estas viendo como yo tengo que buscar el pan para todos y ya soy viejo y estoy muy cansado .../... dire el refran en catalan (qui te ofici te benefici) esto lo que debes pensar tu, ya ves como van tu viejo padre y tres hermanos por esta triste agua salada. Si tu no quieres lo mismo as de procurar por ganar cuartos colocandote en algun trabajo a tierra detras de un mostrador que los buenos muchachos mas tarde o temprano no les falta colocacion...

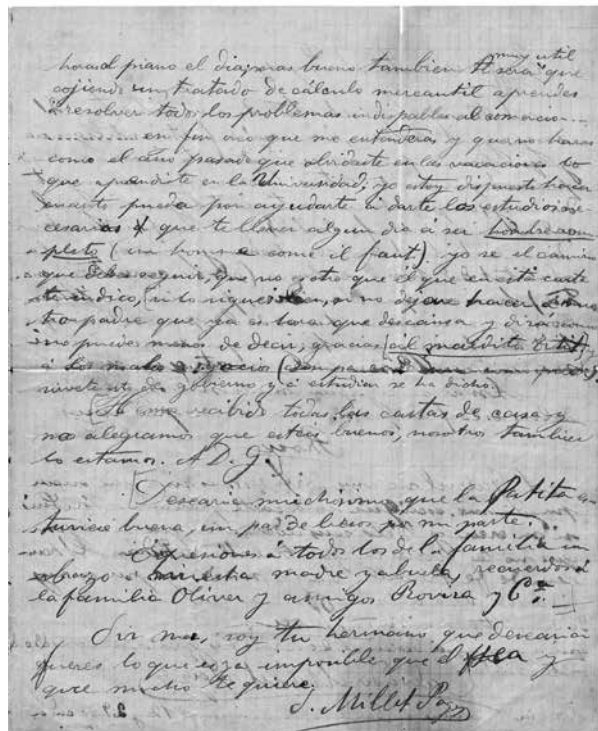
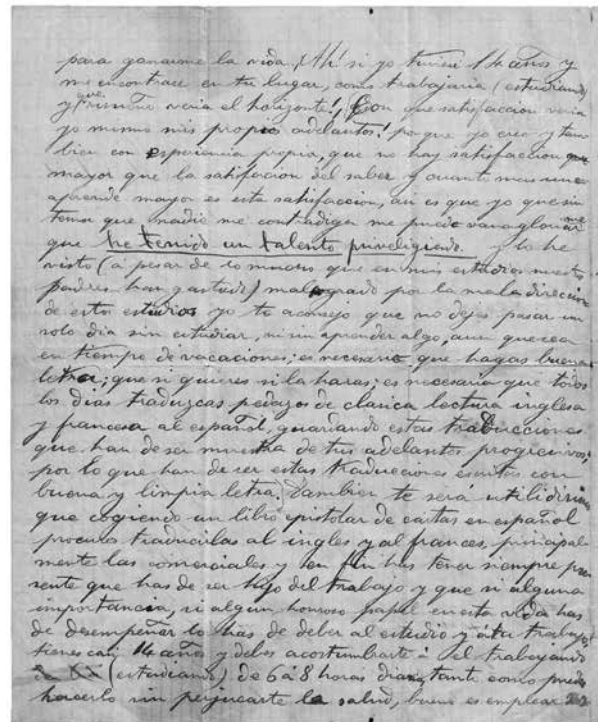
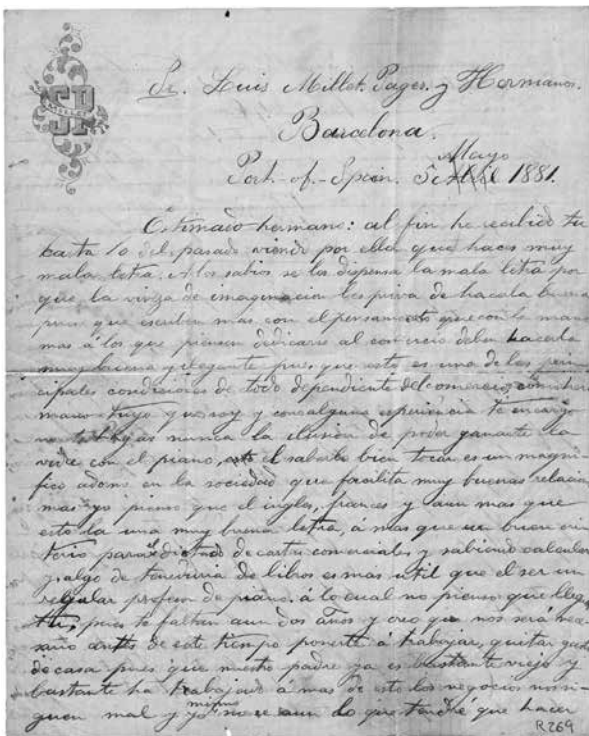
Mèrits artístics de Lluís Millet i Pagès. CEDOC. 3.21 2183.

93. CEDOC 3.21 2291.

94. CEDOC 3.21 630.

Tot fa indicar que l'obsessió de la família d'allunyar-lo del món incert de les arts continua al llarg dels anys perquè Salvador, el germà gran, insisteix sobre el tema i en la mateixa direcció del pare en dues missives més dirigides a Lluís, una del 2 de març del 1892, que ja hem comentat, i una altra d'anterior datada el 5 de maig del 1881 que comentem més avall. Afortunadament no els en va fer cas i la música va ser la seva vida i la seva professió fins a la seva mort.

Segons el seu fill Lluís Maria, el primer contacte de Millet amb la cançó popular fou al Masnou quan era molt petit, al Rosari de Sant Antoni de Pàdua. Però és clar que el trasllat de la família a Barcelona va permetre de manera definitiva l'ingrés de Lluís al Conservatori del Liceu el 1880, on tingué com a professors Miquel Font (piano) i Josep Rodoreda (harmonia i composició) i pogué complementar la formació amb Felip Pedrell i Carles G. Vidiella. Sebastià Farnés,⁹⁵ folklorista, a qui tenia per veí al carrer Trafalgar, li feu néixer l'estimació pel cançoner tradicional. De tant en tant tenia l'oportunitat d'assistir al Liceu perquè al Conservatori facilitaven entrades als alumnes; el director de l'orquestra era en aquell moment Eusebi Dalmau, un deixeble de Vidiella i Pedrell, que va ocupar aquest càrrec entre 1871 i 1881; Millet l'havia vist dirigir i l'admirava profundament.

Carta de Salvador a Lluís. CEDOC 3.21 269.

Tot i que les seves qualificacions al conservatori eren molt bones, per motius econòmics, la família no defallia a intentar reorientar la seva vida professional

95. Sebastià Farnés i Badò (1854-1934), advocat, folklorista i taquígraf, formà part dels fundadors de l'Orfeó. Fundà el setmanari *L'Arch de Sant Martí* i fou col·laborador assidu d'altres publicacions també catalanistes com *La Veu de Catalunya* i *La Renaixensa*.

i van decidir que es dedicaria al comerç com alguns dels seus germans.

Salvador, el germà gran que sovint exerceix de pare, li escriu aquesta carta el 5 de maig de 1881 des de Port of Spain (Trinitat i Tobago), una mena de tractat de bona conducta on, a més a més d'una sèrie de consells perquè arribi a ser un home de profit, li recomana amb insistència que aprengui a fer bona lletra:

Estimado hermano: al fin he recibido tu carta 10 del pasado viendo por ella que haces muy mala letra. A los sabios se les dispensa la mala letra por que la viveza de imaginacion les priva de hacerla buena pues que escriben mas con el pensamiento que con la mano, mas á los que piensen dedicarse al comercio deben hacerla muy buena y elegante pues que esta es una de las principales condiciones de todo dependiente del comercio, como hermano tuyo que soy y con alguna esperiencia te encargo no te hagas nunca la ilusion de poder ganarte la vida con el piano, el saberlo bien tocar es un magnifico adorno en la sociedad que facilita muy buenas relaciones mas yo pienso que el inglés, frances y aun mas que esta la una muy buena letra, á mas que un buen criterio para el dictado de cartas comerciales y sabiendo calcular y algo de teneduria de libros es más util que el ser un regular profesor de piano, á lo cual no pienso que llegues tu, pues te faltan aun dos años y creo que nos será necesario antes de este tiempo ponerte á trabajar, quitar gastos de casa pues que nuestro padre ya es bastante viejo y bastante ha trabajado á mas de esto los negocios nos siguen mal y yo mismo no se aun lo que tendré que hacer para ganarme la vida. Ah! Si yo tuviese 14 años y me encontrase en tu lugar, como trabajaria (estudiando) y que risueño veria el horizonte!

I segueix aconsellant-li la ruta a seguir: insisteix en la bona lletra, li recomana que estudiï cada dia encara que siguin vacances, que tradueixi del francès i l'anglès a l'espanyol i a la inversa, que estudiï de sis a vuit hores diàries (això sí, sense perjudicar-se la salut), o que agafi un tractat de càlcul per resoldre problemes. Amb aquestes recomanacions, Salvador pretén que Lluís esdevingui "hombre completo (un hombre come il faut)".

I encara n'hem localitzat una darrera en què el mateix germà, a través d'una carta sense data dirigida

a Joan, recorre a Gabriel perquè pressioni Lluís. I és que, malgrat tots els esforços familiars, veuen el germà petit poc disposat a estudiar i a seguir les seves orientacions:

A Gabriel no vuy dirli res mes sino que cuan pugui me escrigui una carta parlanme d'en Luis si'm creu y d'els seus adelantos que si veyem que no te voluntad per treballa estudian l'haurem de fe treballa d'altre modo.⁹⁶

Però tot va ser inútil perquè, el dia que anava a iniciar-se en el comerç, acompanyat del seu germà, es va trobar justament amb Dalmau pel carrer i va ser a causa d'aquest encontre que Millet va prendre la decisió de ser músic, malgrat aquesta sistemàtica oposició de pares i germans que va haver de vèncer amb fermesa.

Als 11 anys, havia començat a treballar com a dependent a Can Guàrdia,⁹⁷ una botiga de música situada al passatge Bacardí, on tingué l'oportunitat de conèixer molts músics, entre els quals hi havia Alió, Vidiella, Albéniz i especialment Vives, de qui es feu inseparable. Va ser Rodoreda el que l'any 1885 es va endur Millet de Can Guàrdia cap al magatzem de música de Conrad Ferrer, gendre de Clavé, al carrer d'Escudellers. Gràcies als seus coneixements musicals, podia acompanyar la venda de partitures amb demostracions al piano.

Aviat, però, va deixar el magatzem, i quan només tenia 18 anys va debutar com a pianista al Café Inglés, situat al carrer de Ferran, cantonada Pas de l'Ensenyança; més tard hi va formar trio amb Lluís Pàmies (harmòni) i Josep Badia (violí). Després, el 1885, va tocar al Café Pelayo de la plaça Catalunya, cantonada Pelai, on va formar quartet amb Pàmies (harmòni), Cioffi (violí) i Soler (violoncel).

Aquest era un lloc freqüentat per intel·lectuals, artistes i afeccionats a la música, habituals dels cafè-concert i dels darrers pisos del Liceu: Guimerà, Oller, Gaudí, Domènech i Montaner, Feliu i Codina, Vilanova, Pitarra, Rubió i Ors... (Artís i Millet, 1991); i de fet, fundarà l'Orfeó amb contertulians d'aquest cafè.

El seu debut en la direcció coral va ser als 17 anys, a instàncies de Rodoreda, quan va dirigir per primera vegada un cor d'homes, La Lira, fundat un any abans a Sant Cugat del Vallès, i amb un programa netament claveria.

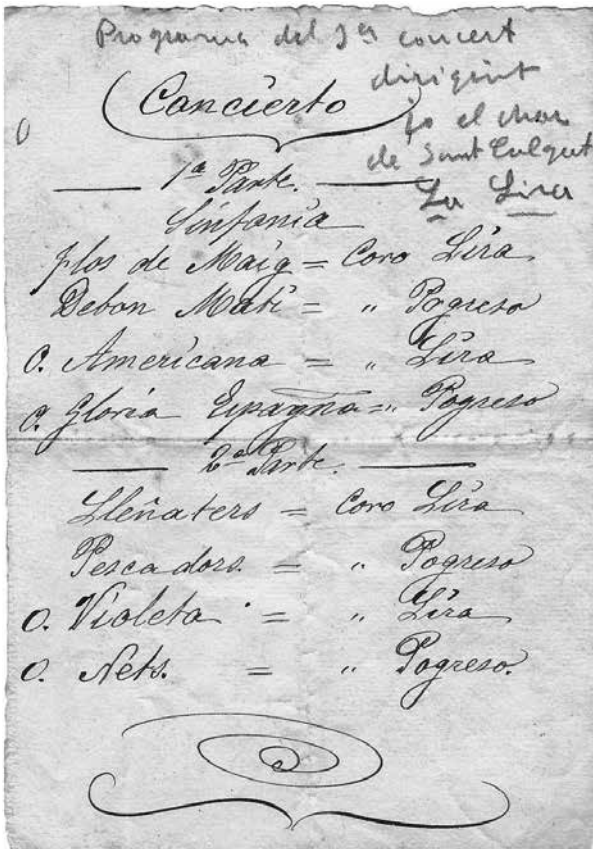
Els esdeveniments musicals relacionats amb l'Exposició Internacional del 1888 varen ser molt impor-

96 CEDOC 3.21 269. La carta ha de ser d'abans de la mort Gabriel, el gener del 1886.

97. Can Guàrdia va ser primer al passatge Bacardí i, després, al costat de la Virreina, i actualment encara és un negoci dedicat a la música: Can Beethoven. Millet hi va començar a treballar als 11 anys.

El quartet del Café Pelayo. D'esquerra a dreta: Lluís Millet, Cioffi, Pàmies i Soler. 1890. Autor desconegut. CEDOC 3.21 3177.

Programa del primer concert com a director de La Lira de Sant Cugat del Vallès. 1885-1890. CEDOC 3.21 2291.

tants per a Millet i el seu amic Amadeu Vives. Aquesta intensa amistat que analitzarem de manera detallada en el capítol dedicat a la seva correspondència tenia un

element que feia sòlida l'entesa: la passió per la música. Els nombrosos concerts de bandes i orfeons organitzats per a aquella ocasió deixaren una empremta important en aquells dos esperits joves i entusiastes de 17 i 21 anys. Tres anys més tard naixeria, gràcies als dos amics, l'Orfeó Català, dedicació vital de Millet, que en fou el director perpetu. La seva vida va estar profundament lligada a l'entitat, el seu objectiu musical més important i de la qual es pot considerar l'autèntica ànima.

Però aquesta no va ser l'única activitat professional del músic, que al llarg de la seva vida va participar activament en molts àmbits de la vida musical catalana. N'esmentem els més significatius.

L'obra musical de Millet no és gaire extensa però ofereix un ventall que abasta la música instrumental i orquestral (un quartet de corda, dues suites per a piano transcrits per a orquestra), la música coral (goigs, harmonització de cançons tradicionals, obres per a cor, per a cor i orgue, per a orquestra, música religiosa...) i els *lieder* (catorze cançons per a veu i piano). Des de 1896, va ser, primer, professor i, més tard, catedràtic de solfeig, teoria musical i conjunt coral a l'Escola Municipal de Música i n'assumí la direcció a la mort d'Antoni Nicolau el 1930.

Millet es posicionà a favor de la reforma litúrgica de Pius X (*Motu proprio*), que preconitzava una música sacra acompanyant el text per fer-lo més comprensible i sense presència d'elements profans. Segons aquesta butlla, la música eclesiàstica havia de ser únicament vocal o només amb acompanyament d'orgue; els altres instruments només es podien tocar sota llicència. D'altra banda, la qualitat musical de les capelles de música de catedrals i parròquies era molt deficient i Millet, conscient d'aquesta situació, va fundar, el 1897, la capella de Sant Felip Neri, de la qual fou mestre, com també ho va ser de l'escolania de la basílica de la Mercè, el 1906.

La *Revista Musical Catalana* va ser una altra de les fites de Millet, de la qual va ser el director, i Joan Salvat, redactor en cap. El primer número va sortir el gener del 1904, es va editar fins al juny de 1936⁹⁸ i va comptar amb grans professionals nacionals i interna-

98. Després d'un llarg silenci, fou restablerta el 1984.

cionals del moment entre els seus col·laboradors. Si bé inicialment va aparèixer com a butlletí de l'Orfeó, a mesura que va anar agafant volada, es va anar convertint en el portaveu més important de la vida musical del país. Millet hi va col·laborar en diverses ocasions com a articulista i una bona part dels seus articles i escrits es van recopilar en el llibre *Pel nostre ideal*, aparegut el 1917 i que representa l'ideari musical i humà del Mestre.

Des del 1904 fins al 1921, juntament amb Josep M. Comella i Joaquim M. Ribalta, va impulsar la Festa de la Música Catalana. Se'n van celebrar nou i van significar una embranzida per a la música del país. Inicialment el certamen estava orientat a premiar obres de música popular i religiosa però, a partir de la tercera Festa, es va ampliar a altres manifestacions musicals. La primera es va celebrar al Teatre Novetats i la crònica que en va fer *La Veu de Catalunya* anava acompanyada d'una magnífica il·lustració, de més de mitja pàgina, d'Opisso.

El 1917 se celebrà, per primera vegada, una trobada de tots els orfeons de Catalunya, i d'allí en sorgí la iniciativa de crear una Germanor d'Orfeons; el seu objectiu era difondre la música coral catalana i Millet en fou impulsor i també president. La Germanor va

mantenir les seves activitats fins a l'esclat de la Guerra Civil. El 1959 es va reprendre la iniciativa amb el nom de Secretariat dels Orfeons de Catalunya i un any després va quedar constituïda com a delegació d'Òmnium Cultural.

Si bé no es pot dir que Millet fos executor directe de l'*Obra del Cançoner Popular Català*, perquè el director efectiu va ser-ne Francesc Pujol, hi va intervenir en molts moments, tota vegada que l'Orfeó, com a entitat, en va ser un col·laborador estret.

La vida familiar

El 23 de desembre del 1899, un Lluís pletòric comunicava el seu prometatge al seu germà Salvador, que era a Manila, en una carta⁹⁹ que desprèn felicitat, alegria i bon humor:

Molt estimat germà: T'haig de fer a saber una notícia important; que't sembla que serà?... No ho endevines? donchs m'he promès! Soposo qu'això de prometatge ja sabs qu'es: paraula donada de casament etc... y qui es ella? es... poncella d'abril es abet florit de primavera quina ombra regalada dona goig y benestar que fa semblar que la vida es vida es goig fortaleza y dignifica. No't vuy dir totes ses cualitats perque diries que dels enamorats no s'en pot fer cas pro si que't diré qu'es la noya de can Xech germana d'en Salvador qu'está aqui à Manila. La meva promesa's diu Doloras y feya ò fa temps canta à l'Orfeó y també es deixeble de la meva clase de l'Escola Municipal y es allò ensenyant ensenyant devegades també s'apren alguna cosa per exemple d'estimar. Ella es molt jove y jo'l cor me l'hi sento molt de jove y que'm sembla que no se m'envellira may perqué l'amor es juventut eterna. Tot això no se si ho entendrás tú perqué veig que t'has tornat molt... estrany pro-sista y positivista. Jo per això de ta última carta non'hi fet cas, es un rampell de mala mena y res mes; ets massa bon xicot pera renegar de la patria nostra y dels ideals nobles.

A casa tots contents molt contents; á casa d'ella també tutti contenti perqué espero que tú y la teva muller també en tindreu alegria.

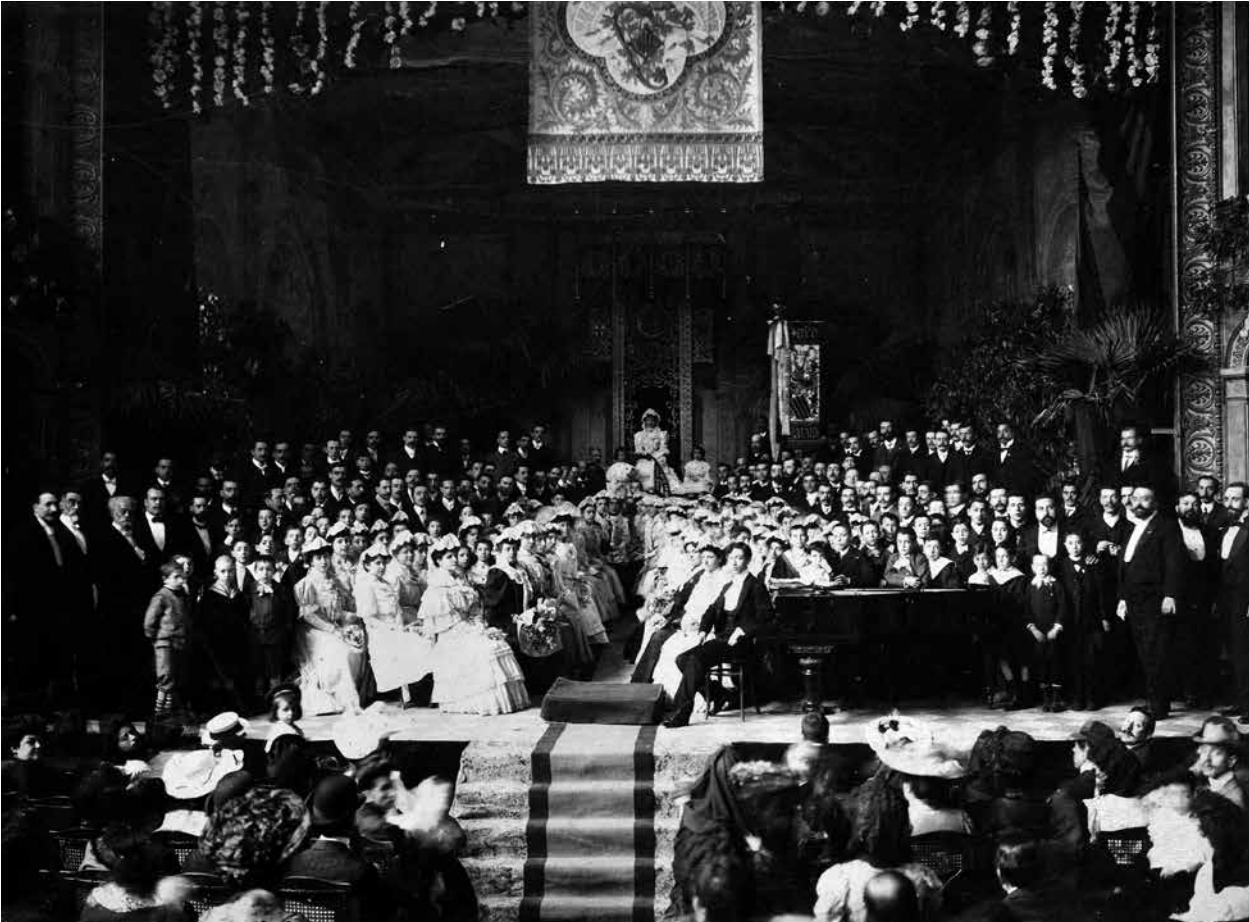
T'estimaré vegis al seu germà Salvador y'l saludis de part de son futur cunyat.

Digas á la teva dona que prengui aquesta per seva y... Adeu que ja saps que t'estima de cor y avuy encare mes. Ton fiol y germà. Lluís Mencions de la mare.

Primera Festa de la Música Catalana. *La Veu de Catalunya*, 24 de juliol del 1904, p. 5.

99. CEDOC 3.21 269.

Primera Festa de la Música Catalana. 1904. CEDOC 2.4.1 162.

Però una anotació¹⁰⁰ del 29 de març del 1895 al seu diari sembla indicar que hi va haver un intent de nuviatge que no va arribar a bon port. Diu així:

Ja es promesa! Quant pensava mereixerla, una espina s'em clavà à la consciencia; esperava un consell pera anar endavant ò recular per a sempre; mes ara tot s'ha acabat ya te la rosa qui l'ha de marcir! Avuy comenzo a ser un altre home. En Deu ho trobí tot.

La ilusió mes fonda de mon ánima me l'han ferida cruelmente; ya no soch jove.

Un parell de mesos després, arran d'una trobada, en torna a parlar i acaba dient:

Oh el mal del amor un se pensa estarne curat, pero hi queda d'espina dins.

Lluís Millet es va casar amb Dolors Millet i Villà el 25 d'agost del 1900 a les 10 del matí, a l'església de l'Oratori de Sant Felip Neri de Barcelona, tal com consta a la seva partida de matrimoni.¹⁰¹ Lluís tenia 33 anys i vivia a Barcelona, al carrer de Trafalgar, 21, i Dolors en tenia 18 i era dels Millet de Can Xec, si bé en aquell temps ja vivien a Barcelona. Es portava quinze anys amb el seu marit. Dolors (1882-1907) era la petita de quatre germans. Era una senyoreta de casa bona: pintava, va estudiar la carrera de música, tocava el piano i cantava. Va ser cantaire de l'Orfeó i alumna de Millet l'Escola Municipal de Música de Barcelona, i va ser allà on es van conèixer. Més tard va arribar a exercir de professora a la mateixa Escola de Música, com a auxiliar de Lluís.¹⁰²

Un document que ens queda de la seva infància és una llibreta d'exercicis com a alumna del Colegio de Santa Teresa.

100. CEDOC 3.21 2184.

101. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

102. Part d'aquesta informació va estar facilitada per Maria Dolors Millet i Loras, neta de Lluís Millet, el 18 de juny del 2015.

Els testimonis del casament foren, segons l'acta:¹⁰³ “Antonio Nicolau y Parera, maestro de música, Joaquín Cabot y Rovira, casado, del comercio, Juan Millet, casado, del comercio, Eugenio Millet, casado, marino”, i els va casar mossèn J.M. Ribalta. En aquell moment, el pare de Lluís ja era mort.

Un cop casats, van anar a viure al carrer del Comerç i, després, al carrer de Trafalgar, 21, 1r. Dolors no va arribar a viure al pis que estaven construïnt per a ells a la part alta del Palau de la Música, el lloc on actualment hi ha les oficines i on va viure el Mestre amb Lluís Maria, el seu únic fill, nascut el 21 de juny del 1906, dia de sant Lluís Gonçaga.

Retrat de casament de Lluís Millet i Dolores Millet. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

Lluís Millet i la seva esposa a l'aire lliure. Fotografia cedida per la família Sàbat-Millet.

Millet, acabat de casar, escrivia en una carta¹⁰⁴ del 3 de març del 1901 a Amadeu Vives, l'esborrany de la qual sembla incomplet:

Ara't voldria parlar de mon nou estat, pro'm sembla que fora abusar de tú ab aquest carregament de lletra mal girbada. Un dia't cantaré, si'n sé, les excelències de la meva dona que no n'hi ha cap al mon de millor creyent en el be y en el mal, discreta...”

Can Xec: els Millet Villà

El pare de Dolores era Francesc Millet i Sanjuan (1847-1902), nascut al Masnou, fill de Francesc i Dolores, i la seva mare, Teresa Villà i Serra, nascuda a Sant Genís de Vilassar el 1871. Van tenir quatre fills: Francesc, Pere Anton, Salvador i Dolores. La casa pairal era al Masnou, a la plaça de la Llibertat; es pot veure a la dreta de la postal.¹⁰⁵

La família de Dolores tenia l'origen en les persones de Pere Millet i de la seva muller, Maria de Fita; és a dir, eren descendents d'aquell Millet que arribà a Teià procedent de Bèthvéder de Comenge i tingué dotze fills. Sembla, doncs, que l'origen familiar d'ells

103. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents.

104. CEDOC 3.21 194.61.

105. El nom d'aquesta plaça li fou donat durant la Revolució del 1868.

Plaça de la Llibertat. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

dos seria coincident i el seu arbre genealògic es conserva a l'Arxiu Municipal del Masnou.¹⁰⁶

Dels germans de Dolors no n'hi ha gaire informació. Sabem que tots són nascuts al Masnou i que dos dels germans, Francesc i Salvador, van ser comerciants i varen viure molts anys fora del país, l'un a Manila i l'altre a Nova York, però treballant en la mateixa empresa. Francesc (187?-1912) es va casar amb Salvadora Casellas i posteriorment amb Margarida Obrador i va tenir sis fills. Pere Anton (1874-?) es va casar amb Pilar Cardona i el 1931, amb la victòria republicana, va ser segon tinent d'alcalde del Masnou pel Partit Catalanista Republicà, des del 16 d'abril del 1931 fins al 9 de novembre, moment en què passà a ser primer tinent d'alcalde, fins al primer de febrer de 1934 (Toran, 2013). Van tenir quatre fills: Josep, Pere Anton, Francesc i Jordi.

Salvador es casà amb Maria Bel i tingueren dos fills, Frederic i Salvador; a l'Arxiu Municipal del Masnou es conserva correspondència d'ell, especialment entre el 1902 i el 1907, per donar senyals de vida des de Manila,¹⁰⁷ però també des d'altres punts per on passa en els seus viatges: París, Colombo, Port Said, Gènova, Singapur... Igual que els altres germans i el mateix Lluís, el 1897 es va afiliar a la Unió Catala-

nista, delegació de Girona (Coll i Llorens, 2000). Es conserven moltes postals a la mare, a la germana i a algun altre membre de la família. En una ocasió, quan ja s'havien iniciat les obres de l'Orfeó, s'interessa pel tema i demana a Dolors que li envii fotografies.¹⁰⁸

Malgrat que Dolors ja és casada, Salvador li envia les cartes a Balmes, 13, o a pg. de Pujades, 2, domicilis de la mare on devia arribar tota la correspondència en el mateix sobre perquè hi ha plecs de postals datades el mateix dia i de vega-

des per a destinataris diferents. Criden l'atenció els segells de la Unió Catalanista que hi ha al lloc habitual del segell postal.

Lluís Millet tingué una bona relació i molta confiança amb Salvador i Francesc, tal com es desprèn de les cartes. En una de les primeres, el 1899, Millet escriu a Francesc des de Bayreuth:¹⁰⁹

Votu al mon dolent que jo ja no se fer res. Ni pensar ni obrar. Soc nomes un tros d'Hamlet (de mena burro). Si donchs vetaqui que't voldria dir moltes coses perque tes cartes dihuen més q'una saxona y'ns despertan cosas de dintre...¹¹⁰

I més endavant de la carta segueix dient:

Un cor que m'estimi! Ves si me'l trovas. Sense dirho a la gent, eh? Ves si me'l trovas: un cor sencill, un cap que pensi; una ànima que pesi, que tingui una mica de pietat de mi; que cregui en la fidelitat, sobre tot lo del mon, que l'estimi més, molt més que la vida. Si la sabs, encara que nomes si acosti a tot aixó avisam y veus si es posible per mi una vida nova, pau serena, goig ó dolor pro de bona mena...

106. Vegeu el capítol dedicat a la família Millet Pagès.

107. Salvador Millet i Villà era soci de Puigdenogolas, Millet i Cia, amb seu a la capital filipina. Una altra branca d'aquesta societat, Puigdenogolas E. SC. la trobarem a Nova York, on hi treballa el seu germà Francesc.

108. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet. Documents (211-19).

109. Aquest document està catalogat en la correspondència entre Millet i Pujol. És una carta de caire molt personal que ens va fer dubtar, perquè tot i que l'encapçalament diu ben clar "Amic Francesch", era dubtós que fos dirigida a Pujol; entre altres detalls, se li adreça usant el "tu" i no el "vós", com és habitual.

110. CEDOC 3.21 16.74 27 de juliol del 1899.

Francesc¹¹¹ fa servir un to molt cordial, de molta confiança, i fins i tot fa broma constantment; aconsella Lluís que es busqui una saxona, maca i bona noia, durant la seva estada a Alemanya. Escriu des de Nova York,¹¹² on treballava en una empresa catalana d'importació i exportació en la qual participava la família.¹¹³ Li agradava molt la música i les seves cartes són sempre plenes d'informacions de concerts. Allí entra també en contacte amb el fundador i director de l'Schola Cantorum, Kurt Schindler,¹¹⁴ el qual s'entusiasma amb l'audició d'*El Cant dels Ocells* i iniciarà una relació intensa amb Lluís Millet. A l'Orfeó es conserva una carta de Francesc a Pujol, en què li anuncia la visita de Schindler a Barcelona per conèixer l'Orfeó.

New York, 3 Maig 1919

Sr D. Francesch Pujol
Barcelona

Toch ditxois ~~per~~ poguem fer la presentació a vostè ab aquestes lletres, del meu estimat amic el Sr.

Kurt Schindler
Director de la Schola Cantorum, de Nova York, qui fa un viatge de destinació per Odessa, Rússia; pero tenint un ferm desitj de conèixer a Barcelona, y a moltes a qui considera sos germans en l'art més noble y elevat ha decidit primer aturar-se a Barcelona, mogut per l'interès que nostre art l'hi inspira.

I no cal dir que vostè l'atendrà en tot, amic Pujol.

Crequi sovint sempre de vostra invariable amic
Francesc Millet, RBAS

Carta de Francesc Millet Villà a Francesc Pujol. CEDOC 3.21 124. 3 de maig del 1919.

A l'Arxiu de l'Orfeó es conserven també algunes cartes de Salvador Millet i Villà dirigides a Lluís al final dels anys vint, encapçalades sempre amb un "estimat germà", cosa que a la primera lectura indueix a una confusió amb el germà real, del mateix nom.¹¹⁵ Els dos homes s'escriuen molt preocupats per la situació de Francesc Millet i Villà, amb greus problemes econòmics¹¹⁶ i personals com a conseqüència de l'alcohol, i es preocupen d'ajudar a tirar endavant la seva esposa, Margarita. A la casa de Salvador, a Viladrau, Millet hi feu estades d'estiu.

El daltabaix familiar

Després del part del seu únic fill, Dolors va emmalaltir d'una afecció respiratòria i, durant una mica més d'un any, la seva vida va estar molt condicionada per aquest fet.

Dolors Millet amb el seu fill Lluís M. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

111. Francesc Millet i Villà signa sempre com a Francesch i aquest detall ens ha permès veure que en les carpetes de l'arxiu s'havien confós dos personatges del mateix nom.

112. El paper porta el segell de E. Puigdemolas S.C. Manila-Barcelona-New York. CEDOC 3.21 124. 20 de novembre del 1916.

113. Puigdemolas. E. (S.C.) Importers and Exporters. 299 Broadway. Nova York.

114. Schindler visità en diverses ocasions el nostre país i el 1922 presidí el Jurat de la IX Festa de la Música Catalana, on va pronunciar el seu discurs d'obertura en català. Fou col·laborador habitual de la *Revista Musical Catalana*.

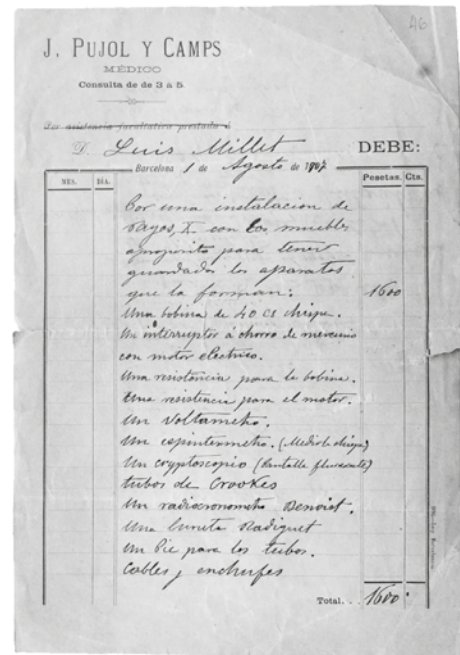
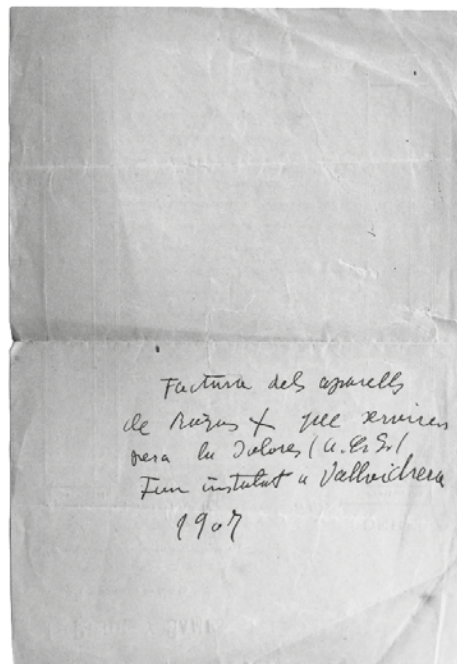
115. CEDOC. 3.21 269.040.

116. El 14 de desembre del 1920, Francesc Millet i Villà demana a Lluís 100 o 200 pessetes per poder passar el Nadal. CEDOC 3.21 255.

El darrer estiu (1907), els Millet estaven instal·lats a Vallvidrera, tal com testimonia una carta adreçada a “Sr. Lluís Millet, xalet davant de l'estació del funicular de Vallvidrera”,¹¹⁷ i en el llegat es conserven les factures de la instal·lació d'aparells de raigs X que es va fer a l'agost en aquesta estança, segurament per evitar-li desplaçaments.

Dolors Millet i Villà va morir el 29 de novembre del 1907, quan tenia només 25 anys. El seu fill, orfe d'un any, serà atès per una persona de gran confiança, Albina Amigó, filla de Butsènit d'Urgell, que ja va tenir cura de Dolors durant la malaltia i que es farà càrrec també del funcionament de la llar de Lluís Millet fins a la seva mort.

Dolors Millet morí intestada. La relació dels seus béns relictos¹¹⁸ fa constar uns diners en compte corrent de la companyia Serinà, Millet i Cia, de la qual rebia una assignació periòdica (al llegat hem trobat nota dels pagaments bimensuals dels anys 1905 i 1906), diversos títols de deute perpetu interior espanyol per un valor total de 20.100 pesetes dipositats a la companyia mercantil Taberner, Carles, Tolrà y Manaut, i una quantitat modesta de valors de

Factura de la instal·lació dels aparells de raigs X. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

companyies de ferrocarrils. Per document notarial del febrer de 1908,¹¹⁹ Millet es declara hereu *ab intestato* juntament amb el seu fill.

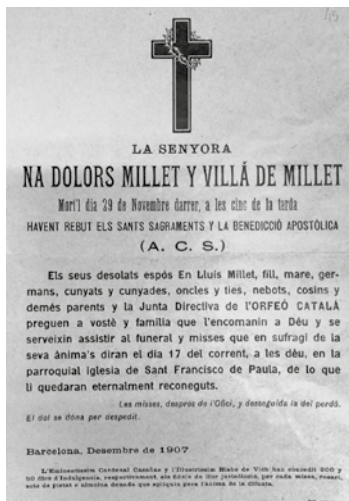
La mort de Dolors va tenir força ressò en la societat catalana fins al punt que Carme Karr¹²⁰ li dedicà un article molt emotiu a la revista dedicada a les dones que havia creat feia uns mesos i que, sota el títol de *Feminal*, va aparèixer durant deu anys com a suplement de la *Il·lustració Catalana*.

El trencament i el daltabaix emocional que es va produir en la vida de Millet queda reflectit en una carta concisa que envia a mossèn Lluís Romeu el desembre del 1907. Amb molt poques frases, dibuixa amb una precisió descarnada la seva desolació.

A l'arxiu de l'Orfeó es conserva també la carta que Millet adreça al bisbe Torras i Bages comunicant-li la mort de la seva esposa.

Però poques cartes de Millet mostren tan bé els seus sentiments com en la que adreça al seu cunyat Francesc Millet i Villà:

Estic desorientat encara pero mes poeta. Es brutal la realitat de la mort y deixa sens esma; el cor s'esvalota y crida y l'enteniment calla totxo; despres el cor s'asseca y l'enteniment divaga y va del be al mal com

Esquela de Dolors Millet. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

117. CEDOC 3.21 269. 26 d'agost del 1907.

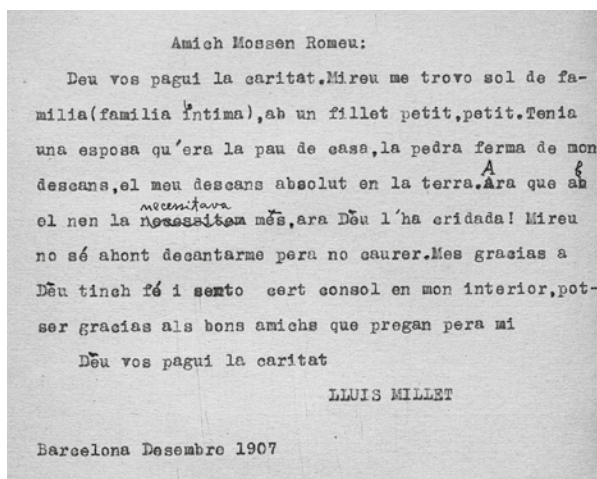
118. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

119. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

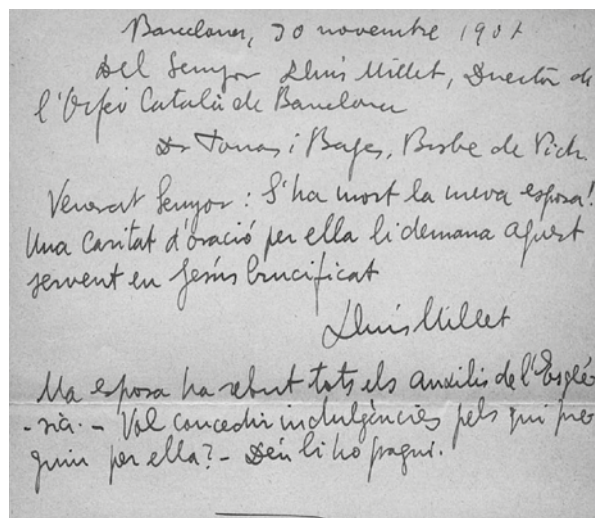
120. Carme Karr, musicòloga, escriptora i compositora, va concebre aquest suplement com una eina que havia de contribuir a la culturalització de la dona de la seva època.

Article de Carme Karr amb motiu de la mort de Dolores. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

Carta de Millet a mossèn Romeu. Còpia mecanografiada que deu ser bastant posterior. CEDOC 3.21 85.62.

Carta de Millet a Torras i Bages. CEDOC 3.21 483.12.

aucell esperitat dintre una gavia que no hi te menjar ni beurer. La Doloras era la meva pau, la fermansa de la meva pau. Era serena simple de serenitat; era ignoscent com un albat y tenia una humilitat ab fersa de dignitat; era la pedra modelo pera aixecar una llar, una llar; la base de la llar .../... Oh Francesch, no m'abandoneu, per l'amor de la Doloras, no'm deixeu. Que'm veyeu trist, que'm veyeu alegre vigileume y estimeume, per la prenda d'amor que tinch de ta germana, pel nen; el dolor anirà desapareixent de nosaltres, mes [...] recort de la Doloras no'ns deixi intensissim pera pujar aquesta criatura digna de Deu y per lo tant dels homes dignes!...¹²¹

I també en la resposta a Joan Llongueres pel seu condol:

Amic Llongueres: Gràcies per vostra consoladora carta. La humilitat, la paciència y'l fervent amor de Deu prou el desitjo, pro soch tant poca cosa!. Estic desorientat de tot, y yo'm veig com una cosa estranya. Sols sé que estich més sol que mai y que no sé ahont decantar-me. A estones la pietat m'entra y mos ulls ploran; a estones se me seca'l cor y l'enteniment divaga. Que Deu me miri, que ho necesito!. Estich agrait als amichs que s'han adonat de ma desgracia. Gracias a tots y que aixó serveixi perque hi hagi cada dia més amor entre nosaltres. Vostre.¹²²

Molts anys després, el 1933, Millet rememora encara aquests moments de la seva vida en una carta¹²³ a Blanca Selva:

121. CEDOC 3.21 124. Desembre del 1907.
 122. CEDOC 3.21 84.40. 6 de desembre del 1907.
 123. CEDOC 3.21 6.27.

Jo també l'he tastada la dolor, la pena fonda, amiga. La mes llarga i fonda quan la meva esposa (l'esposa, la meva pau, el meu port, la meva fe en el mon, la gràcia de la meva llar, la mare del meu fill) quan ella estava malalta, i malalta sense remei, pero a estones amb alguna esperança; jo anava pel mon amb pena fonda, fonda... trobava que l'ànima em pesava amb una valor que no tenia abans. A l'altra gent jo la veia distreta de cara al món, voleiant al vent del mon com palles blanques i inútils; jo em sentia amb un pes d'ora dins, doloros però enfortidor, fent-me més home...

Lluís sobrevisqué la seva esposa fins al 7 de desembre del 1941. Mai més no es tornà a casar.

El capvespre d'una vida intensa

L'estiu del 1941, un Millet molt fràgil per les seves afecions cardíaques i respiratòries passà uns dies al balneari de Cardó, al Baix Ebre. Des d'allí adreçà una darrera carta a Francesc Pujol, quan ja se sentia malalt i feble i on, després de lloar la bellesa del Cardó, diu:

És un clos accidentat voltat de cims rocosos exuberants de vegetació, la llàstima és que un no tingui pulmons per a resseguir caminant aquestes onades de rocam verdejant.

Cap al final de la carta demana paciència per les circumstàncies que mantenen l'Orfeo en silenci després de la guerra i insta Pujol a no deixar que s'apagui el foc sota la cendra.

Lluís Millet morí pocs mesos després, el dia 7 de desembre del 1941 a tres quarts de deu del vespre, d'una cardiopatia que es veié complicada per altres afecions, conseqüència de l'envelliment. A l'acta de defunció hi consten com a testimonis: "Celso Gomis, solter, empleat, del carrer Manresa 5, 1r; José Egido, casat, empleat, natural de San Mateo (Castellón), carrer Rosal 1, baixos; Luis G. Geribert; M. González Vilart i Castro Andreu". Havia fet testament el dia 7 de setembre del 1936¹²⁴ i nomenat hereu el seu únic fill, Lluís Maria. El testament es llegí a la notaria de Raimon Noguera, el 1942.

Uns mesos després de la seva mort, es feu l'inventari notarial dels béns relictos a disposició dels seus hereus, document que es conserva en el llegat.¹²⁵ S'hi especifica que deixa una casa al Masnou, al carrer de Lluís Millet, 11, dos nínxols amb ossari, uns estalvis a la Caixa de Pensions i unes inversions en valors que sumaven unes 200.000 pessetes.

+
Cardó 27 agost 1941

Benvolgut amic Pujol:
De l'Orfeo he rebut la vostra carta del 22 que agraeixo molt. Molt m'alegro que l'estació a Gropu sigui tant a vos i a la vostra esposa, que tant li convenia amb tant d'afupells com tenia, així de Cardó també es bona terra per a la salut. El clima és sec del tot i una gran riquesa d'aigües minerals, a més, la bellesa del Ferrer és sorprenent; és un clos accidentat voltat de cims rocosos exuberants de vegetació. La llàstima és que un no tingui pulmons per a resseguir caminant aquestes onades de rocam verdejant. Pot hom de per aquí em dir que un prova molt, que ja té un altre

Co ja'm sento més fort; però encara especto molt i no puc fer l'home anant a les fonts i a les hermites, se se esbufegar.

El dia 2 de setembre tancarem a terra baixa si Déu vol. Ha'curat de veure el mar i'és moment de casa. Si, per En Penut i En Suro's Ma em veig enterrant a la casa de l'Orfeo. Perdrem paciència i alabat via Déu. M'altres, estimat Pujol, no podem deixar apagar el foc, calent sota la cendra.

Gràcies per la vostra afectuosa felicitació. a vos i a la Xantona Déu us ho pagui.

Aquí el temps també és molt variable: moments esplèndids de sol i de fant en fant furtiu, riuixades. El temps és bonic com els humans! Recorres de l'albina. Una abraçada de vostre Lluís Millet

Darrera carta de Millet a Pujol. CEDOC 3.21 16.132.

124. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

125. Arxiu Municipal del Masnou. Fons Millet.

Apunt final sobre l'obra del músic

Per tancar aquest capítol al voltant de la figura del Mestre, hem volgut destacar alguns dels aspectes més rellevants de la seva personalitat glosada per escriptors i historiadors que han parlat del seu tarannà, la seva filosofia de vida o la seva visió musical.

Millet va ser un home estimat per la família, pels amics, pels cantaires i pel públic, i tot i que va tenir desavinences amb intel·lectuals de la seva època, va ser sempre un home respectat. Era tímid i, malgrat que estava molt ben relacionat, no era un home especialment sociable. Diuen que buscava camins poc transitats per circular pel Masnou per evitar trobar-se amb veïns. Un dia, un amic seu del poble li va dir que, per no errar-se, hauria de saludar tothom que passés pel carrer, encara que no els conegués de res; així, la gent no es queixaria que no saludava. I no oblidem el seu aspecte físic, que Navarro sintetitza molt bé:

El mestre Lluís Millet és alt i magre. El seu rostre, eixut i bru, diríeu que descobreix la seva descendència marinera.¹²⁶

Deixant a part Amadeu Vives, amb qui va mantenir una amistat de debò, el seu cercle no era gaire extens i més aviat vivia reclòs entre casa seva i l'Orfeó, perquè l'entitat es pot dir que va omplir la seva vida. Valls i Terré (1954) explica que, durant els primers anys, la relació entre mestres i cantaires era molt propera; es trobaven fins i tot els diumenges a la seu per conversar, cantar i fer gresca. Algun cop Millet tocava el piano però en altres moments també jugava o forcejava amb algun cantaire fins a rodolar per terra.

Els seus desplaçaments personals eren més aviat rutinaris, amb excepció d'alguns viatges a l'estranger: el Masnou com a referència d'estiu, però també la Figuera, el Paré de Sant Feliu de Codines, Viladrau, Montserrat al final de les vacances, algun cop a Butsènit d'Urgell, d'on era Albina... ben al contrari del seu pare i germans navegants. A mitjan agost, Millet solia passar uns dies a la Figuera, la casa de Cristòfol Grau, una de les grans masies de l'antiga parròquia de Sant Cebrià de la Móra, situada a l'extrem nord del Pla de la Calma. Va estar habitada fins als anys cinquanta del segle passat i funcionava com a hostal: en temps d'estiu acollia estadants que hi passaven les vacances o hi feien una parada en les excursions pel Montseny, tal com s'explica al llibre editat per Xavier Cateura (2013). Arribar-hi no era fàcil: calia anar amb el tren fins a Aiguafreda i, des d'allí, per un camí costerut i ajudats per cavalleries, arribar fins a

dalt. Millet començà a pujar-hi amb alguns cantaires per fer excursions; allí s'interessaren per les cançons que els pagesos, ramaders, carboners i sobretot l'àvia de la Figuera cantaven mentre treballaven i que varen servir a Millet per al seu llibre *De la cançó popular catalana*, una edició feta especialment per als socis de l'Orfeó l'any 1917. (Millet, D. 2013)

Després hi feu estades amb la seva esposa Dolors, la qual hi pintà algunes teles i, quan enviudà, amb el seu fill i la persona que es feu càrrec de la casa i del nen, Albina Amigó. A la Figuera s'hi hostatjaren no sols Millet, sinó també altres artistes i intel·lectuals de l'època com Joan Maragall, Santiago Rusinyol, Amadeu Vives, Ramon Casas i Josep Pijoan.

A banda dels desplaçaments amb l'Orfeó, en va fer d'altres a Europa: a Londres i París, a Bayreuth per assistir a unes representacions wagnerianes (1899), a Estrasburg al III Congrés Internacional de Cant Gregorià (1905) i visitar de passada a alguns constructors d'orgues, a Anglaterra al festival de Worcester (1911). Des de Bayreuth escriu una carta als cantaires on descriu amb minuciositat la seva estada, les seves impressions i l'impacte que li ha causat la Tetralogia:

Estimats amics: Bayreuth, avui dia, és Wagner; per sos edificis ben plantats, grans amb aquesta severitat alemanya, es veu que ha tingut la seva importància social. Y quina tranquil·litat s'hi sent aquí, després de venir de París i de Londres!. En el carrer de Wagner hi ha una casa amagada, casi completament, per la verdor dels arbres. Del barri a la casa hi ha dues rengleres d'arbres de fullam ben espès, i a cada costat hi ha un petit prat d'una verdor forta, alemanya. Dic forta perquè aquí el camp es ufanós com cap altra; la terra te gran fortalesa, com els avets de per aquí, pensau, aquella es la casa de Wagner allí hi viu ara sa família; allí hi morí Litz. Al darrera la casa hi ha una espesor profunda d'arbres que teixeixen ses branques unes amb altres; al bell mitj s'hi veu blanquejar la tomba de l'autor de Parsifal. Aquest bosquet se toca amb el bosc de la ciutat, i els arbres son alts, molt alts. Jo ho he vist aixó amb nit de lluna; cap soroll; solsament un rossinyol cantava per allà, amunt entre les branques.

Baixant de l'estació i anant carrer, amunt se surt a una mena de passeig; a cada costat cases ben vistoses amb sos jardinetes de taca alegre. Al deixar les cases se troba un bosquet; i pujant, pujant, se troben clapes de camps de blat que aquí encara verdeja. Una mica mes amunt hi ha'l Teatre de Wagner. Des d'allí, desd'aquell puig se

126. Navarro, op. cit., p. 1.

domina Bayreuth amb les esteses irregularitats del terror que la rodeja.

Allà, en aquella casa d'aire senzill s'hi ha arresserat l'art avergonyit d'haver'se entregat a la vanitat i a les concupiscències de les grans [...].

Aquí, una mica abans de comensar-se la representació sou cridats per l'heralt amb veu forta. Entreu a aquella sala d'Ateneu, de posat seriós, casi be sec, d'un sol color, on tot-hom seu igual, sent igual i veu igual. A part de fora sentiu la darrera crida i després, sobtadament, se fon tot lo que vos rodeja; noveieu rés, ni qui teniu al costat i d'alla dins, del cap-davant de la rampa, aprop de la cortina, sota terra d'aquell forn, com diu el nostre Soler i Rovirosa, surt el sonor de la Naturamare, solemne, arrodonit, com un punt d'orga i, va creixent, creixent fins a omplir tota la sala. Y la cortina se separa, partint-se pel mitj: una taca de llum verda vos atrau la vista i veien el fons del Rhin ab ses dones d'aigua que canten suaument, pujant i baixant, guardant el tresor qu'ha de fer la desgracia dels deus.

Fer-vos una descripció de l'efecte que produeix aquesta obra colossal que's diu "L'anell del Nibelung" es impossible: ara no'n soc capas.. Les grans forces de la naturalesa, les passions humanes, tot s'hi mou en aquell escenari grandios, on hi viuen homes i heroes. Y viuen lluitant: amb una forsa natural i potencia humana, tot crida, brama, i xiscla, i canta, i mormola arrastrant l'anima cap al palau dels deus de la Walhala, a les profunditats a la terra dels Nibelungs, als abismes de les aigües de les ondines o pels boscos i muntanyes de la terra ont l'homa lluita amb les feres i les passions terribles. Y tot aixó hi viu en aquell escenari, grandiosament, ferotjament, amb vida primitiva, selvatge, de sang verge, que bat, inflada per les venes, amb forta batzegada.

El proleg i les tres parts de que consta la tetralogia es una escala per on va ascendint en grandesa la concepció. La darrera part "El capvespre dels deus es d'una amplitud i d'una potència imponderables. La forma musical es encara més rica que en les parts anteriors. L'orquestra de s'una forsa expressiva qu'aterra, sobretot en el segon acte, quan Brinilda se veu abandonada de Siegfried. En el darrer acte tot corre sublim cap al final que ja coneixeu per haver-lo fet sentir a Barcelona nostre estimat mestre Nicolau. Mes, per fer-se'n càrreg, es precis sentir-ho tot, tota l'obra, l'una part darrera l'altra: allavors un agafa

el sentiment de cada escena, se va familiaritzant amb els motius, i en va coneixent la trascendencia i endevina el perque de ses transformacions.

Ademes es precis veure-ho aquí, a Bayreuth, on tot es expres per a'l fi artistic, amb aquets artistes que canten i viuen l'obra. Son cantar s'acosta molt al declamar; conversan, cridan, sospiran: es l'orquestra la que canta. Devegades, quan la melodia reposa en les veus, un desitjaria mes cant, una mica mes de lirisme musical en els cantants. L'orquestra es superba, d'una sonoritat plena, robusta i suau; es com la veu de la mar, fonda i forta. Les decoracions, es veritat que no son gran cosa; pero, en cambi, les gradacions de llum son delitoses.

En fi; una de les grans ventatjes es la d'estar rodejat d'aquest public devot, que sembla que vos trobeu sol en el teatre: ni un respir se sent, es a dir que vostra atenció esta tota en aquell mon armónic que surt del fons i en aquella taca lluminosa que vos fa viure en un mon ideal.

I are, prou per avui, que me'n haig d'anar cap a Nuremberga. Adeu siau. Vostre¹²⁷

En l'àmbit familiar, i pel que es desprèn de les correspondències amb el pare i els germans, la conclusió és que hi havia una gran estimació entre els membres de la família, sense desavinences aparents fins que es produeix el conflicte entre els germans Joan i Francesc, i també indirectament amb Josep. Lluís es converteix llavors en pal de paller de la família. Escolta els greuges i els laments dels germans, els aconsella, fa gestions en nom seu tota vegada que els tres eren fora, i esdevé, en definitiva, la persona amb la qual podran comptar sempre. És, també, un punt de referència per a la família de Dolors, i té una gran relació amb els cunyats Francesc i també Salvador Millet i Villà, a la casa del qual, a Viladrau, passa alguns dies d'estiu.

Les seves conviccions religioses van ser profundes, quasi místiques, i segurament això el va ajudar a superar moments delicats de la seva vida com la mort de Dolors, alguns problemes familiars o els anys de Guerra Civil, però també el van convertir en un home conservador que vivia amb malestar determinades actituds d'una societat disposada a trencar tòpics, creences i estètiques que es feien obsoletes, en un tombant de segle marcat per l'aparició de l'ideari noucentista, que volia deixar enrere filosofies i estètiques del passat. En el diari¹²⁸ personal de l'any 1882, explica en quin moment incorpora de manera

127. CEDOC 3.21 16.74. 26 de juliol del 1899.

128. CEDOC 3.21 2184

voluntària la religió a la seva vida; diu que es troba en un moment de regeneració després d'haver llegit Auguste Nicolas, un magistrat francès que va dedicar part de la seva vida a la difusió de la filosofia cristiana. I diu textualment:

Estich en plena regeneració. Després d'haver llegit Nicolàs, hi decidit emprendre la pràctica de la religió. No'm deixa de costar entrar de plé en la fé Catòlica, mes es precis fe un esforços, y ajudant Deu arribarem á port.

Pel que fa als seus precedents musicals, és ben cert que va ser un renovador respecte a les formacions claverianes que el van precedir, com també ho és que sempre va manifestar per Clavé un gran respecte. No va ser així entre músics i intel·lectuals representants del Modernisme i del Noucentisme. Personalitats com Pena, Pahissa, Gerhard o Montoliu, estimulats per les posicions d'Eugeni d'Ors, van ser implacables amb l'obra de l'Orfeó i amb els seus dirigents.

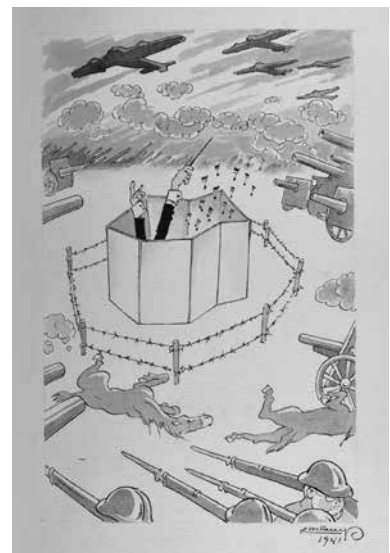
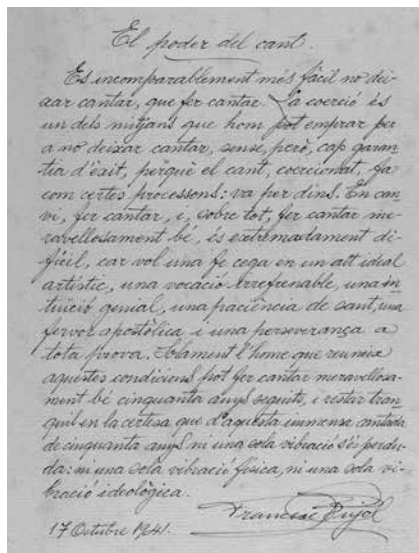
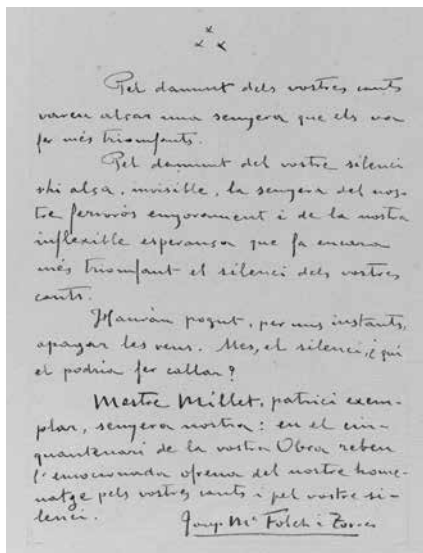
El seu net, Lluís Millet i Loras (2004-2005), parla del conflicte i de la posició del seu avi amb aquestes paraules:

L'actitud estètica i humana de Millet, que defensà amb un radicalisme a ultrança, i amb una absoluta

coherència personal, és marcada per un espiritualisme sentimental romàntic i una confiança absoluta en l'acció col·lectiva. També l'influïren unes fortes conviccions religioses, marcades per un idealisme neoplatònic que li féu entendre la bellesa artística com a filla de la veritat, de la bondat i del bé, és a dir, de la presència de Déu en el cor i en la ment dels homes. Aquestes conviccions exemplars, però arrelades en l'esperit més conservador de l'època, condicionaren restrictivament el seu judici valoratiu sobre la música del nou segle, i sobre els canvis socials i culturals que es produïren progressivament al llarg de la seva vida, amb els quals difícilment hauria pogut identificar-se. (Millet, Lluís, 2004-2005, p. 144-145)

Tant a les cartes com als seus escrits recollits en el llibre *Pel nostre ideal*, Millet es manifesta com un home de fe, coherent amb el seu pensament, defensor de l'art i la bellesa entesos sota el seu prisma romàntic i vistos des d'un espai més ideal que material, i obstinat en la seva obra, a la qual va ser fidel tota la seva vida.

Acabem amb algunes dedicatòries de personalitats diverses per al llibre del cinquantè aniversari de l'Orfeó, el 1941, temps de silenci i any de la mort del Mestre.

Dedicatòria signada per Josep M. Folch i Torres. CEDOC 1.5.1 Ms.59.

Dedicatòria de Francesc Pujol. CEDOC 3.21 2534.

Dibuix a tinta i aquarel·la signat pel dibuixant Valentí Castanyes. CEDOC 3.21 2534.

Dedicatòria amb fragment musical signada per F. Mompou. CEDOC 3.21 2534.

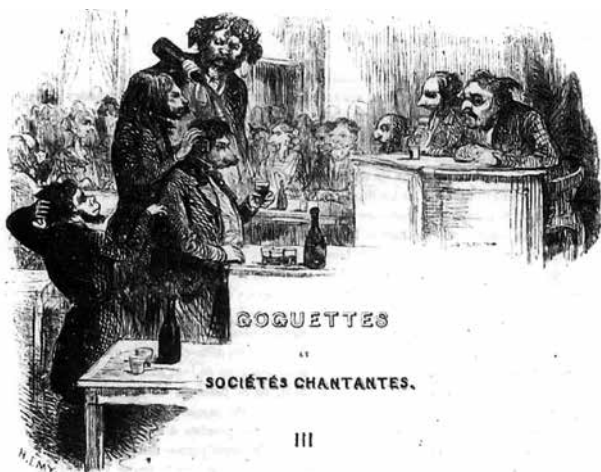
Bibliografia del capítol

- Aguilar, Màrius i Soldevila, Carles (dir.) (-). *La nostra gent. Lluís Millet*. Quaderns Blaus, p. 13-15. Barcelona: Llibreria Catalònia. <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0042538.xml>.
- Artís, Pere (1980). *El cant coral a Catalunya*. Barcelona: Editorial Barcino.
- Artís, Pere (1983). *Lluís Millet vist per Lluís Millet*. Barcelona: Pòrtic. Memòries, 27.
- Artís, Pere; Millet Loras, Lluís (1991). *Orfeó Català: llibre del centenari*. Barcelona: Fundació Orfeó Català, Barcino.
- Badal, Enric (2017). “El Mestre Millet (Notes biogràfiques en el cent-cinquanta aniversari del seu naixement)”. *Gent del Masnou*, 3a època, n. 350, febrer, p. 22-23.
- Coll, Joaquim; Llorens, Jordi (2000). *Els quadres del primer catalanisme polític*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Cortes, Francesc (2000). “L'ideari musical de Lluís Millet”. *El Masnou: La Roca de Xeix*, vol. 21-22.
- Garcia Venero, Maximiano (1951). *Lluís Millet, cantaire de Catalunya*. Col·lecció “Ser o no ser”. Barcelona: Edicions Destino.
- Maresma, Joan (2008). “El mestre Millet venia a casa”. *Gent del Masnou*, 258, 3a època, octubre, p. 24.
- Millet Pagès, Lluís (1917). *Pel nostre ideal*. Barcelona: J. Horta.
- Millet i Loras, Lluís (2004-2005). “El llegat històric de l'Orfeó Català (1891-1936)”. *Recerca Musicològica XIV-XV*, p. 144-145.
- Muray, Joan (1995). “La llegenda masnovina sobre el cant del ocells”. *Gent del Masnou*, n. 99, 2a època.
- Navarro Costabella, J. (192?). *Lluís Millet. Catalans d'ara*, n. 5. Barcelona: Edicions Gost.
- Samper, Baltasar (?). *Lluís Millet*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
- Saperas, Miquel (1962). *El meu llibre de l'Orfeó Català*. Barcelona: Editorial Altés.
- Valls i Terré, Miquel (1954). *Breu historial anecdòtic de seixanta anys de vida orfeònica*. Premià en el concurs literari convocat per l'Orfeó.

4. UN BREU RECORREGUT PER L'ESPERIT I LA HISTÒRIA DEL CANT CORAL

De les *goguettes* als orfeons

El concepte de cant coral no professional, tal com el concebem avui dia, no va més enllà de la primera meitat del segle XIX, tot i que Valls (1963), quan parla de cançó social, en situa uns possibles orígens remots a les *goguettes* i als *caveaux*¹²⁹ del XVIII francès, unes agrupacions de membres de la baixa burgesia que es trobaven inicialment per menjar i beure i que acabaven cantant. Més tard, aquest va ser el motiu de les trobades: el cant conjunt.

La *goguettes* des Animaux par Henri Emy.
https://fr.wikipedia.org/wiki/Goguettes_des_Animaux.

D'altra banda, i des de molts anys enrere, hi ha hagut una gran tradició europea de cantar en cors lligats a la música religiosa, tant a les esglésies catòliques com a les protestants. La polifonia i els himnes van ser des de sempre eines d'aglutinació espiritual perquè creen un sentit de comunitat essencial en els moviments religiosos.

A la societat civil, i a partir del segle XVIII, els *Collegia musica* generen moviments que aboquen a la formació de societats musicals a Alemanya i a França, de la mateixa manera que, amb l'empenta de la Il·lustració, sorgeixen societats destinades a altres activitats culturals i científiques a diversos països europeus.

Aviat les grans ciutats d'Europa tindran les seves pròpies sales de concert. És el temps en què emergeix una nova classe social, una burgesia dinàmica que, tot emmirallant-se en les activitats i els hàbits cortesans i aristocràtics, incorpora costums nous a la societat

i amplia així el públic musical. Els cors, tal com els entenem actualment, són fruit d'aquest moment de recerca de formes culturals noves.

Un altre esdeveniment clau contribueix al costum de cantar plegats: la Revolució Francesa, que genera himnes i cançons reivindicatives que acaben convertint-se en cants simbòlics a favor dels pobles sotmesos i contra les tiranies.

Però hi ha uns fets concrets que representen els fonaments del que serà el moviment coral europeu:

- Hans Georg Nägeli (Zuric, 1773-1836) funda dues societats corals a Zuric, el Singinstitut al 1805 i el Sängerverein al 1828, i s'inicia així un moviment que s'estén per tot Suïssa a base de cors bàsicament masculins i amb veus infantils, tot i que també n'hi ha algun de femení.
- Karl Friedrich Zelter (Berlín, 1758-1832) funda, el 1809 a Berlín, un *liedertafel*, el primer cor masculí alemany.
- El 1819 s'introdueix el cant coral a les escoles franceses. Guillaume-Louis Bocquillon (Wilhem) (París, 1781-1842) és l'encarregat d'elaborar-ne la metodologia.
- Wilhem funda a París, el 1833, l'Orphéon, una coral infantil fundada a partir d'alumnes de les diferents escoles i que aviat es va obrir als adults i va arribar a reunir més de quatre-centes obres (Narváez, 2003). Una de les característiques d'aquesta formació és que els cantaires estudiaven solfeig. De seguida proliferen les societats corals a França.

Placa commemorativa de la fundació del primer Orfeó, al 7 de la rue Pecquay, París. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plaque_Wilhem,_7_rue_Pecquay,_Paris_4.jpg.

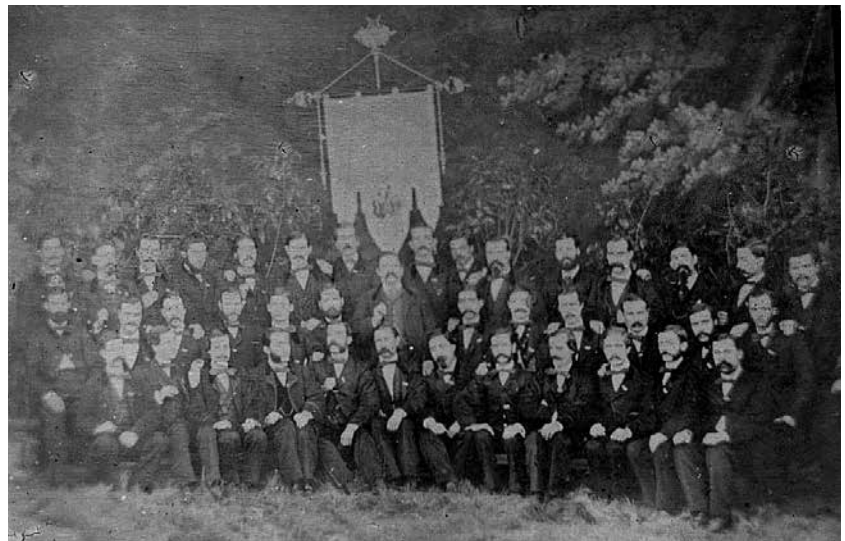
129. La *Société du Caveau* va ser una *goguettes* que apareix el 1729 i dura fins al 1939.

Des de bon començament, aquestes institucions van tenir un caràcter social, amb un punt messiànic, en el sentit més positiu de la paraula, clarament culturalitzador i regenerador, destinades a un públic amb un perfil determinat que Poirson¹³⁰ defineix així:

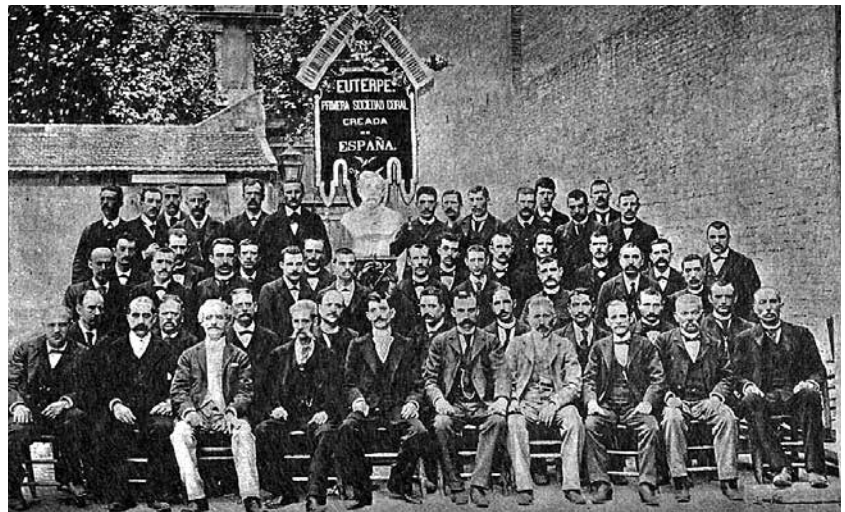
De conducta regular, laboriós, estalviador, honest, generalment sobri, l'orfeonista ofereix el model més complet del bon ciutadà (...) Entre els seus companys es mostra més afable, les formes rudes s'endolceixen, el llenguatge trivial o groller es depura, aprèn a pronunciar millor les paraules, el seu accent provincial s'afebleix, la seva indumentària es fa més digna; el títol d'orfeonista l'engrandeix als seus propis ulls, sent tota la seva importància com si estigués revestit d'una missió social.

Catalunya viu, tot al llarg del segle XIX, una revifalla cultural, econòmica i demogràfica que, malgrat els moments crítics econòmics, bèl·lics o socials, genera una voluntat transformadora que es fa palesa en una sèrie d'esdeveniments condensats en un període relativament curt de la història. Aquests moviments contempen la creació d'estructures culturals d'un abast prou ampli per dotar la nova societat, que cada cop és més urbana, del pòsit necessari per no mantenir-se al marge de les tendències d'altres països. En aquest context, les manifestacions musicals troben un terreny adobat, però també perquè ja feia anys que Barcelona tenia un teatre de l'òpera i, a partir del 1847, amb la inauguració del Liceu, en va tenir dos.

Però abans que aquest context assolís la plenitud, Clavé s'avança al que més tard seria l'esclat del cant coral a Catalunya i funda La Fraternitat el 1850 amb uns quaranta cantaires. El cor representa la continuació de La Aurora, nascuda cinc anys abans,

La Societat Coral La Fraternitat, fundada per Josep Anselm Clavé l'any 1850, la primera coral creada a la Península. CEDOC 2.1 111. Revista Musical Catalana.

Societat Coral Euterpe. CEDOC 3.1 110.

una mena de rondalla formada per una colla d'amics; ell n'era el director perquè tenia coneixements musicals. Possiblement la proposta inicial no contemplava aquest ideal redemptorista que es detecta en altres entitats europees, però els cors, que van tenir una expansió extraordinària en molt poc temps, van acabar esdevenint una mena de receptacle on els obrers, que començaven a tenir consciència de classe i estaven mancats de referents culturals, trobarien pau, ordre, educació, progrés...

Uns quants anys més tard, a partir del 1857, es va anomenar Societat Coral Euterpe perquè hi va haver pressions polítiques perquè se'n canviés el nom. Clavé

130. Poirson, Charles (1868): *Guide-Manuel de l'Orpheóniste*. París, p. 45-46. Citat a Narváez, op. cit., p. 46.

va adoptar llavors el nom dels jardins del Passeig de Gràcia, on hi havia una estàtua de Jeroni Suñol dedicada a Euterpe, la deessa de la música.

L'èxit de les activitats corals a mitjan segle XIX va ser aclaparador. Bonastre (2015)¹³¹ en parla en aquests termes:

Els concerts de Clavé, inaugurats el 3 d'agost del 1858 als Jardins de Euterpe, aplegaren en un any 153.000 persones, és a dir, el 90% de la població de la ciutat.

Carbonell (2003) sosté que la proliferació de les entitats corals claverianes segueix les rutes de la presència industrial; la base social, per tant, és essencialment obrera. I és que aquest fenomen va significar sobretot una aproximació de la música a les classes populars en un moment en què l'art era un patrimoni gairebé exclusiu de la burgesia i de la noblesa. En aquest sentit cal fer esment de les estrenes dels fragments corals de Tannhäuser el 1862, un fet que situa Clavé com el primer a donar a conèixer Wagner al públic de Barcelona, una ciutat que molt aviat acabarà sent profundament wagneriana.

Tres anys més tard de la fundació de La Fraternitat, el 23 d'abril del 1853, els germans Pere i Joan Tolosa funden l'Orfeó Barcelonés, el primer orfeó de l'Estat i un dels primers d'Europa, i que va aplicar bàsicament els mètodes musicals de Wilhem. Va gaudir del mecenatge de l'Ajuntament de Barcelona, quan Josep Bertran i Ros n'era l'alcalde, interessades com estaven les autoritats a contrarestar l'impacte de La Fraternitat, que tenia un esperit essencialment social. A més a més era coneguda l'afinitat de Clavé amb les idees republicanes.

L'expansió econòmica catalana va animar l'empresariat a celebrar, el 1888, la 1a Exposició Internacional de Barcelona, i entre els diversos actes que es van celebrar hi va haver l'actuació de cors estrangers. Un dels cors era la Capella Nacional Russa, que va actuar al teatre El Dorado, a la plaça de Catalunya. Lluís Millet i els seus amics van quedar impactats d'aquelles veus; mai no havien sentit un cor amb aquelles característiques, sobretot si es comparaven amb els cors locals, que havien fet un molt mal paper en aquella ocasió.

D'altra banda, la societat urbana tenia necessitat de formes musicals noves i, tot i que aquestes formes podien tenir continuïtat a través del món coral claver-

rià, calia un nou model més del gust intel·lectual de la burgesia. També pesava la necessitat de preservar la música tradicional que en gran part havia perdut la seva funció a causa dels profunds canvis socials, però que serviria de suport a un catalanisme naixent que, com havia fet el Romanticisme europeu amb els seus mites, pouava en la tradició per consolidar-se.

El naixement de l'Orfeó Català i la seva empremta

Ens trobem, per tant, en una època de ressorgiment que partia d'una història immediata amb un teixit musical i cultural que se li estava fent petit. La societat havia evolucionat des de l'època de Clavé i per això calia fer un salt qualitatiu que implicava altres paràmetres musicals i socials. La idea de Millet de crear una estructura semblant a les que existien en altres països europeus va ser com una llavor que cau en un terreny adobat i fructifica amb naturalitat. En un parlament de Millet, amb motiu de l'apadrinament de la senyera de l'Orfeó del Noia, ell mateix va sintetitzar el que els va impulsar a iniciar aquesta empresa:¹³²

Érem uns quants amics, tots joves, amb el foc verge de totes les il·lusions, que vàrem veure la decadència dels Cors d'En Clavé, del nostre músic immortal, i ens planyíem d'aquella decadència. Compreniem la importància d'aquella obra, admiràvem la fresca inspiració tan catalana, del músic poeta, i vàiem que tot aviat moriria per manca d'injecció de nova vida.

Millet i Vives van anar a parlar amb Narcís Verdaguer i Callís, president del Foment Catalanista, que hi va donar suport; a més a més van comptar amb una trentena de col·laboradors entusiastes amb els quals es van reunir el 8 de setembre del 1891, al saló d'actes del Foment, per definir els principis de l'entitat i designar una comissió per regir-la. Aquesta comissió va estar formada per Amadeu Vives, Lluís Millet, Jacint E. Tort i Santiago Monguió.

El 17 d'octubre del 1891, es va constituir l'Orfeó Català, amb un primer reglament redactat per Millet i Vives i una primera junta que va quedar formada pels membres següents: president, Ferrant Trulls; vicepresident, Amadeu Vives; tesorero, Ramon Farrerons; vocals, Lluís Millet, Jacint E. Tort i Aureli Capmany;

131. Bonastre, Francesc (2015). "La música simfònica i els concerts a la Barcelona del segle XIX: de l'asimetria a la paràbola", dins Bonastre, Francesc i M. Dolors Millet (ed.). *Catàleg del Fons de Documentació Musical de l'Institut de Musicologia Josep Ricart i Matas*. Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi. Barcelona.

132. Fragment del parlament fet l'any 1912 amb motiu de l'apadrinament de la senyera de l'Orfeó del Noia. Saperas, Miquel (1962): *El meu llibre de l'Orfeó Català*. Barcelona: Editorial Altés, p. 75.

secretari primer, Joan Salvat; secretari segon, Pere Virgili; bibliotecari–arxiver, Santiago Monguió.

Aquell mateix any, Felip Pedrell havia publicat l'opuscle *Por nuestra música*, una declaració de principis sobre el fet musical enfocat com la conjunció entre la música tradicional, les arrels locals i la música que s'ofereix a les sales de concerts, un pressupòsit clarament wagnerià que influirà sens dubte en el pensament dels fundadors.

L'Orfeó neix en un context històric marcat pel Modernisme i es pot dir que els seus membres, a grans trets però amb algunes discrepàncies que van anar aflorant amb els anys, compartien aquesta filosofia estètica i artística. Una mostra física d'aquest ideari és el Palau de la Música Catalana, construït a les acaballes d'aquest moviment i representació tangible del pensament i de la força de l'entitat. És remarcable com van deixar constància, a la boca de l'escenari de la Sala de Concerts, d'alguns dels principis musicals que la regien: Clavé i *Les flors de maig*, una de les seves cançons més representatives, per rendir homenatge a la música coral que havia precedit l'obra de l'Orfeó; una al·legoria a Wagner a través de les valquíries, el músic que, en aquells anys, havia penetrat amb força entre el públic musical català, i Beethoven, el geni de la música culta que Millet i el seu entorn veneraven.

Millet i Loras (2005) parla d'aquest llegat històric de l'Orfeó en aquests termes:

El Palau encarna la nostra tradició musical més immediata, de la mateixa manera que, posem per cas, la sala del Musikverein de Viena representa la tradició musical centreeuropea romàntica de signe germànic. El seu escenari i les seves dependències han estat testimoni d'una part substancial de la nostra vida musical en els darrers noranta anys, però una lectura atenta de l'edifici ens mostra, a més, un autèntic manifest de la ideologia d'una època i, en la part corresponent, de l'ideari estètic i musical de l'entitat que el feu construir, l'Orfeó Català.

Els idearis fundacionals de l'Orfeó Català es forgen en un moment de la història en què Catalunya té necessitat d'estructurar-se com a país amb aspiracions de poder real i s'aixequen pilars que avui qualificariem d'estructures d'estat dins d'un estat-nació real que només fa que frenar aquestes ànsies de poder. L'entitat, que aviat es popularitza i esdevé un símbol, és una baula d'aquesta construcció pel que fa a la vida musical de Barcelona.

En aquell moment, les corals claverianes presentaven un cert estancament després de la mort del seu fundador, mentre l'Orfeó creixia de manera espectacular en pocs anys, i aviat esdevenia un cor de característiques europees que podia competir fora de les nostres fronteres i representar Catalunya amb el cap ben alt. A més a més, i sota el seu paraigua, naixien altres iniciatives com la *Revista Musical Catalana*, la Festa de la Música Catalana o la Germanor d'Orfeons.

Tanmateix, a l'acta fundacional del 6 de setembre del 1891, s'especifica l'objectiu de la fundació en aquests termes restrictius:

Aquest no era altre que la fundació o constitució d'un orfeó, pera l'unich y esclusiu fi de fomentar la música catalana, y encare alguna altre que no ho siga sempre que's referesca a fer conèixer bellasas artisticas que tinguen relació directa ab la nostra.

Molt aviat l'Orfeó amplia les seves fites en direccions i recorreguts diversos. Des dels seus inicis, té molt ben definits els seus propòsits, dissenyats per Millet i Vives, que són els autèntics impulsors, i els que tenen la visió clara dels objectius. Tots dos són músics, catalans i profundament religiosos i, no són aquests tres eixos que marcaran l'empremta musical de l'entitat?

L'Orfeó, des del minut zero, va dedicar una atenció especial a la música culta europea contemporània i dels segles anteriors, concretament a la música polifònica, a la vocal-instrumental i als grans oratoris, que molt aviat van formar part del repertori habitual del cor i van significar autèntiques fites per a la formació coral; però també va col·laborar intensament amb la Societat Catalana de Concerts i en la vida musical de la ciutat i de tot Catalunya.

També va intervenir activament a millorar la interpretació de la música sacra que es cantava a les esglésies i que devia fer mal a les orelles dels músics que hi assistien; d'aquí la necessitat de desenterrar formes litúrgiques com el cant gregorià, de crear nova música religiosa a partir d'un criteri rigorós i de modificar-ne l'execució. Vives i Millet tenien aquesta reforma com a fita, i quan proposen a Lluís la direcció de la Capella de la Mercè, explica en el seu diari¹³³ les condicions que exigeix per poder-hi fer una tasca seriosa:

He pensat llargament sobre la oferta que s'han dignat ferme el Sr. Rector y Obra de la iglesia de

133. *Diari de joventut* de Lluís Millet i Pagès. 1893. http://www.orfeocatala.cat/ca/lluís-millet-i-pagès-els-seus-inicis-com-a-director-i-professor_383492

la Mare de Deu de la Mercè pera que yo ocupés el carrech de mestre director de la escolania y Capella de dita iglesia, y he condensat en las següents paraulas el meu pensament:

Axeptaria el cárrech ab carácter de prova o interinitat fins que jo vegés clar que todas las circunstancias meas y de la parroquia permeten cumplir las meas intencions de fer quelcom serio y digne de la casa del Senyor, sense contemplacions a las rutinas y malas costums qu'encare estan prou arreladas.

I sobretot l'entitat va ser determinant en el camp de l'etnomusicologia i en el cultiu de la música catalana, sovint d'inspiració autòctona, un interès que es manifesta en quatre direccions: la primera, per la incorporació sistemàtica de la música tradicional en els seus concerts, generalment interpretada *a cappella*; la segona, per la promoció d'harmonitzacions de cançons tradicionals fetes per músics coetanis; la tercera, per la promoció de noves creacions, de les quals els poemes corals d'Antoni Nicolau en foren representacions notables; i la darrera, per l'impuls i la col·laboració activa en l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya*.

Hi havia en aquell moment la urgència de salvar de l'oblit unes melodies que estaven desapareixent de l'ús popular a causa dels canvis econòmics i socials dels darrers segles, i un grapat de folkloristes de tradicions i procedències diverses havien començat aquesta tasca de manera més o menys individual: Milà i Fontanals, Briz, Aguiló, Bauzà, Farners, Noguera, Pedrell, Alió, Serra i Pagès, Serra i Boldú, Campmany, Amades... Però fou gràcies a l'*Obra del Cançoner Popular* de Catalunya, patrocinada per Rafael Patxot¹³⁴ i dirigida per Francesc Pujol, que es va sistematitzar la recopilació a través d'un treball de camp exhaustiu i un grup d'experts que van recórrer els Països Catalans a la recerca de materials de tradició oral.

En el territori polític, des dels inicis, l'entitat es mostra propera als moviments catalanistes més aviat conservadors i marcats per un esperit regenerador i de recerca en les arrels de la terra; un dels primers fets registrats, i segons consta en l'acta del 20 de desembre del 1891, és la decisió presa en junta d'adherir-se a una instància presentada pel Foment Catalanista a l'Ajuntament de Barcelona:

S'acordá inscriurer lo nom del Orfeó a la instancia presentada per lo Foment Catalanista al Exm. Ajuntament de Barcelona, en apoyo de las mocions fetas per lo regidor Dn. Francesch Carreras y Candi é inspiradas per un sentiment de patriotisme vers la terra catalana, cual contingut queda arxivat.

Recordem que el Foment Catalanista va ser justament impulsor de les commemoracions de l'onze de setembre, i el 1891, el mateix any de la fundació de l'Orfeó,¹³⁵ va convocar una vetllada patriòtica que es va convertir en un dels rituals de la Diada (Anguera, 2008, p. 9).

Per tant, l'Orfeó i tot el seu entorn formen part d'aquest moment de gran ebullició en què les manifestacions culturals eren abundants; en citarem només algunes de les més representatives: la revista *Pèl i Ploma*, els Quatre Gats, centre de reunió d'una bona colla d'intel·lectuals, el Cau Ferrat, a Sitges, la biblioteca L'Avenç, el Centre Excursionista de Catalunya, el Teatre Íntim, d'Adrià Gual, la Societat Catalana de Concerts, el Cercle Artístic de Sant Lluç, la revista *Juventut*, el setmanari *La Veu de Catalunya*...

Després d'uns anys que van significar el seu punt àlgid, l'Orfeó passa per moments d'estancament i li costa adaptar-se als nous idearis estètics. A més a més, les circumstàncies polítiques no hi ajuden i la Guerra Civil estronca qualsevol projecte renovador; però la llavor havia germinat de debò perquè, a partir de mitjan segle XIX, les agrupacions corals o orfeons¹³⁶ es multipliquen: Secció Coral del Centre de Lectura (Orfeó Reusenc) (1860), Orfeó Lleidatà (1861), Orfeó Català (1891), Orfeó Mallorquí (1899), Orfeó de Sants (1900), Orfeó Manresà (1901), Orfeó de Sants (1901), Orfeó Gracienc (1903), Orfeó de Sabadell (1904)... Pràcticament totes les poblacions d'un cert relleu tenien una entitat d'aquestes característiques. I com va passar en altres punts d'Europa, el moviment dels orfeons va acabar esdevenint a Catalunya un moviment de caire identitari que tindrà molt pes històric perquè formarà part d'un projecte cultural i nacional alhora, tal com explica Carbonell (2003):¹³⁷

En sí misma, la práctica de la música coral entraña un sentido de colectividad. Es un esfuerzo colectivo, cuyos logros e ilusiones se hacen extensivos a

134. Patxot va ser un gran mecenes de la cultura i la ciència a través de diverses fundacions. Des de l'exili, va ajudar exiliats catalans durant la Guerra Civil.

135. En aquells inicis, l'Orfeó compartia local amb el Foment Catalanista a la plaça de Sant Just.

136. El concepte d'orfeó anava lligat a cantaires que tenien coneixements musicals, mentre que el de coral, no.

137. Carbonell i Guberna, Jaume (2003). *Aportaciones al estudio de la sociabilidad coral en la España contemporánea*. Hispania LXIII/2, 214, p. 486, remet en nota a peu de pàgina a Álvarez Junco, José: "La creación de los símbolos nacionalizadores en el siglo XIX español", a Guereña, Joan-Louis (Ed.): *Les nationalismes dans l'Espagne contemporaine. Idéologies, mouvements, symboles*, Paris, Éditions du Temps, 2001, p. 63-68.

la comunidad de la que nace el coro y que se siente representada por sus cantos. La implicación del público sobrepasa su mero papel de espectador-receptor, e incorpora el coro, la sociedad coral, el orfeón, en su corpus simbólico, al igual que otros elementos de representación colectiva, como la bandera o el himno.

El canto coral ha sido pues un elemento de identificación colectiva para muchas comunidades europeas, que ha caracterizado su expresión cultural y ha contribuido en muchas ocasiones a tejer su destino histórico.

També Marfany (1995, p. 320) es manifesta en aquest sentit, tot referint-se a Catalunya, en el seu llibre *La cultura del catalanisme*, i ho explica així:

Cantar a cor tenia també per als catalanistes els efectes galvanitzadors que ha tingut sempre per a moviments semblants. En el seu cas, molt concretament, l'acte del cant col·lectiu condensava poderosament, en forma, altre cop, d'experiència viscuda, les idees fonamentals de joventut vigorosa, d'optimisme, de germanor, i de l'anul·lació de totes les contradiccions socials dins el catalanisme.

Efectivament, i tal com afirma l'autor, els cors i els orfeons que proliferaren a qualsevol racó del país després de la fundació de l'Orfeó Català el 1891 esdevenen nuclis generadors de catalanisme; tant és així, que provoquen aviat suspicàcies entre els detractors d'aquesta expressió. En un altre text, el mateix autor ho explica així tot citant un fragment d'un article aparegut a l'*Heraldo de Madrid*¹³⁸ el 1900:

La importancia de la música coral dins la ideologia catalanista com a factor cohesiu i galvanitzador era ja remarcada coetaniament pels qui es miraven l'emergència d'aquest nacionalisme amb preocupació: «Gracias a la educación musical del pueblo catalán ha podido hacerse esto, que sería poco menos que imposible en cualquier otra región de España. Se ha podido propagar una ideología política cantando; se ha podido substituir el club con el salón de conciertos y la tribuna con la butaca y lo que era doctrina de personas cultas nada más, ha pasado a ser credo de las masas. Donde no hay persuasión, hay fe. No se puede hacer más con el divino arte.»

Un altre fet, també recollit per Marfany, fa referència al concert que l'Orfeó Català va celebrar a Barcelona el juliol del 1899 en honor de l'esquadra francesa i que va acabar convertint-se en una autèntica manifestació nacionalista i de rebuig frontal a l'himne espanyol, tal com explica amb detall Francesc Pujol en una carta¹³⁹ del 27 de juny del 1899 dirigida a Lluís Millet i que comentarem més endavant.¹⁴⁰

Aquesta tendència creixent en un país que s'està construint des de les bases i des de les institucions també explicaria la incorporació que els músics i compositors van fer de la música i la cançó tradicionals en les seves obres, una incorporació que té una càrrega simbòlica profunda; un bon exemple en són les nombroses harmonitzacions corals que encara són vigents, i també la manera com es genera una estètica que té com a rerefons aquesta música. De fet, tot forma part d'un procés (fins a quin punt espontani?, fins a quin punt induït?) orientat a afirmar-se i a constituir-se com a poble, un poble que es redescobreix alhora que es vol protegir dels corrents castellanitzants de les músiques autènticament populars com eren, per exemple, les sarsueles.

Moragas (1981), en una taula rodona celebrada amb motiu del 90è aniversari de l'Orfeó, assenyala l'any 1891, any de la fundació de l'entitat i de la Unió Catalanista, com el possible inici real del Modernisme. És un moment en què conflueix aquest ideari reivindicatiu de la catalanitat amb l'eclosió de l'orfeonisme, amb les mirades dirigides a Europa i amb el naixement d'aquest Modernisme incipient que pre-conitza, com ho havia fet el Romanticisme en un altre temps no gaire llunyà, la recerca de les pròpies arrels a través de la literatura, l'art, la música o la història. De fet, aquesta recerca identitària ja s'havia manifestat en altres països europeus a l'ombra del Romanticisme, i les tradicions musicals ja havien aflorat en obres de compositors romàntics com Chopin o Liszt i, més endavant, en les de Smetana, Dvorák, Balákirev, Borodin o Musorgski, compositors que exploren en les arrels dels respectius països a la recerca d'un llenguatge propi del patrimoni cultural etnofònic.

L'Orfeó seria, doncs, un element més dins d'aquest context social i cultural, amb un ideari propi que defineix molt bé un article del 25 de juny del 1893 publicat al primer número *La Veu de Catalunya* titulat "L'Orfeó Català". En reproduïm un fragment:

138. Marfany extreu l'article de l'*Heraldo* d'un de signat per Roger Alier, *La societat coral "Catalunya Nova"*, publicat el 1973 a la revista *D'Art*, n. 2, p. 45-70.

139. CEDOC. 3.21 16.1.

140. Un fet actual equiparable és el desplegament d'estelades que, des de fa uns anys, es produeix cada any pel concert de Sant Esteve, tant per part del públic com dels cantaires.

Los que tingueren la sort d' assistir al concert del dia 11, ja pogueren apreciar las sobressalients qualitats del únich Orfeó que hi ha á Catalunya; nosaltres no tenim per que repetir lo que diu tothom sobre l' colorit, la unitat, l' acert, etc., ab que interpreta las composicions que executa. Lo que volém fer notar es una cosa casi per ningú observada y es que pera l' Orfeó l' ideal de cantar á la perfecció no es l' únich, vá més enllá, infinitament mes enllá vol ajudar á la resurrecció de Catalunya, vol desvetllar lo cor dels catalans, vol embellir la vida ab los recorts del passat y ab las esperanças del avenir: vol cantar las glorias de la patria y l' sol del renaxement, vol en una paraula contribuir á la formació d' un art catalá, á fi de que l' recort de l' Orfeó serveca pera fer esclatar sempre en un ¡Visca Catalunya! Grandiosa aspiració, digna de que 'ls catalans la secunden per tots los medis.

La Veu de Catalunya. Setmanari Popular.
<http://mdc2.cbuc.cat/cdm/ref/collection/veucat/id/257>.

Un exemple relativament recent de la força que pot tenir el cant conjunt i el lligam que estableix amb les aspiracions relatives a les identitats dels pobles el trobem en els processos d'independència de les repúbliques bàltiques, com el cas d'Estònia, on els concursos de corals, que reunien fins a 300.000 persones a Tallin, van acabar esdevenint un lloc de reivindicació i de resistència pacífica en temps de dictadura soviètica. Una cançó, *Mu isamaa on minu arm* ('la meua pàtria és el meu amor') cantada en aquests festivals, a contracor de les forces dominants, es va convertir en l'himne no oficial d'Estònia abans que la república assolís la independència.

Més tard, i amb l'arribada del pensament noucentista, els ideals del moviment orfeònic experimenten una davallada. Eren temps nous, la Mancomunitat havia apostat per una projecció cultural moderna que s'allunyava del pensament modernista; d'Ors, des de la seva tribuna a *La Veu*, escampava la seva visió regeneracionista, molt combativa amb el passat immediat i que es volia allunyar dels models locals i folklòrics propis de la passada Renaixença, que les noves generacions troben decadents, per obrir-se a tendències que estaven naixent més enllà de les fronteres.

S'obrien nous horitzons i s'ampliaven les perspectives, i a Millet, reticent als canvis, li costa pensar en una renovació de la seva obra que altres veus veuen imprescindible si volen seguir sent una entitat puntera i adaptada als nous temps.

El juliol de l'any 1929 apareix la revista *Vibracions* amb la intenció de ser una publicació musical alternativa a les que ja existien, entre elles, la *Revista Musical Catalana*; no costa gaire d'intuir que s'hi refereixen quan parlen en el seu full de presentació en aquests termes:¹⁴¹

D'un quant temps ençà, les activitats musicals de Catalunya queden periodísticament en un terme completament apagat; hom ha de refiar-se de les crítiques en els nostres rotatius i d'alguna que altra revista incolora o completament tancada dintre un clos més o menys important. Es per això que hem pensat a crear *Vibracions*.

I en una carta¹⁴² del mes següent adreçada a Pujol, Millet reacciona amb aquests termes a la sortida del segon exemplar de la revista:

El segon número de les *Vibracions* és encara més poca solta que'l primer i tan desgraciat de redacció que fa llàstima. Me vaig persuadint que no valdrà pas la pena de fer ne cas.

Aquest mateix any, Millet explica a Pujol una conversa sostinguda amb Amadeu Vives, i que resulta interessant per comprendre que l'Orfeó era considerat una institució central en la vida cultural catalana però que al mateix temps es començava a veure encallada, fora dels nous corrents socials. És notori el to escèptic i reticent de Millet:

Els últims dies d'ésser a Barcelona En Vives les vegades que'm veia em deia que havíem de parlar. A l'últim em portà l'ambaixada d'una colla d'amics nostres: Llongueres, Gibert, Vicents M^a i Joan Samper, Riba. Em digué que aquests creuen que'l nostre Orfeó hauria d'eixamplar les ales. Que hi comença haver un ambient no poc favorable a la nostra entitat, que a Barcelona hi manca una verdadera escola de música; una orquestra; una edició de la nostra música, etc. Que l'orfeó hauria d'ésser la creadora o inspiradora d'aquestes obres o institucions que ens manquen i son imprescindibles per a la vida musical catalana. Que bonic tot això! Ja ho crec! Però com si l'Orfeó fos el cura lo todo!. En fi, vaig dir a N'En Vives que parlessin, que diguessin quins medis trovarem per a la realització de tanta meravella. Però, a la veritat, després d'aquella conversa, després de la sorpresa primera, quasi ni m'en vaig recordar més, tan cosa il·lusoria

141. Millet (1983).

142. CEDOC 3.21 16.127.

em sembla. Però l'olla ha anat bullint i aquells bons amics sembla que encara estan ataleiats amb les mateixes il·lusions; i En Vives vingué ahir al Masnou per a anunciar-me la vinguda de la colla aquí per parlar de aquest assumpte magne .../... feu el favor de venir-hi, que si no més, s'ha d'agrair els bons propòsits d'aquests companys...¹⁴³

Segurament l'Orfeó i el que representava podia, fins a un cert punt, prescindir de les innovacions musicals i estètiques que s'anaven produint a les societats postindustrials del segle XX tant a Catalunya com a Europa i com a l'altra banda de l'Atlàntic: naixement del jazz, aparició de nous instruments, heterogeneïtat de codis, segona Escola de Viena, nous mitjans de difusió... Aquestes entitats es podien permetre viure'n al marge sense córrer el perill de quedar desdibuixades pels nous espais? Mirat amb la perspectiva de la distància històrica, trobem la posició de Millet, en aquest sentit, rígida i poc disposada a traïr el que ell considera principis inamovibles, una actitud que podia no afavorir gens la seva pervivència. Però també és cert que en aquells moments l'Orfeó

s'havia convertit en un símbol, i els símbols són molt més perdurables que les tendències.

Actuació de l'Orfeó Català davant de l'Ajuntament del Masnou. 30 de juny del 1914. CEDOC 2.4.1 429.

143. CEDOC 3.21 16.126. 23 de juliol del 1929.

Bibliografia del capítol

Anguera, Pere (2008). *L'onze de setembre. Història de la Diada (1886-1938)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Artís i Benach, Pere; Millet Loras, Lluís (1991). *Orfeó Català: llibre del centenari (1881-1981)*. Barcelona: Fundació Orfeó Català, Barcino.

Bonastre, Francesc (2015). "La música simfònica i els concerts a la Barcelona del segle XIX: de l'asimetria a la paràbola", dins Bonastre, Francesc i M. Dolors Millet (ed.): *Catàleg del Fons de Documentació Musical de l'Institut de Musicologia Josep Ricart i Matas*. Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.

Carbonell i Guberna, Jaume (2003). "Aportaciones al estudio de la sociabilidad coral en la España contemporánea". *Hispania*, LXIII/2, 214.

Gentilucci, Armando (1981). "Música culta i música popular". *Ulisses*, 4. El segle del capitalisme. Barcelona: Edicions Ulisses.

Marfany, Joan Lluís (1987). "Al damunt dels nostres cants...": nacionalisme, modernisme i cant coral a la Barcelona del final de segle. *Recerques: Història, economia i cultura*, 19, p. 85-113. <http://www.raco.cat/index.php/Recerques/article/view/137642/241453> [10 de juny de 2017].

Marfany, Joan Lluís (1995). *La cultura del catalanisme*. 1a ed. Barcelona: Empúries. Biblioteca Universal.

Millet i Loras, Lluís (2005). "El llegat històric de

l'Orfeó Català (1891-1936)". *Recerca Musicològica XIV-XV*, p. 139-153.

Millet i Loras, M. Dolors (1983). *Revista Catalana de Música i Vibracions*. Catàlegs alfabètics d'autors i de matèries. Índexs onomàstics. *Recerca Musicològica*, n. 3.

Moragas, Antoni (1981). *El Modernisme. La relació de l'Orfeó Català amb les arts plàstiques*. Taula rodona. Barcelona, 19 de novembre de 1981.

Narváez Ferri, Manuela (2005). *L'Orfeó Català, cant coral i catalanisme (1891-1951)*. Universitat de Barcelona. Tesi doctoral.

Renart, Joaquim. *L'Orfeó Català que he viscut*. Sabadell: Editorial AUSA.

Roig i Rosich, Josep M. (1993). *Història de l'Orfeó Català: Moments cabdals del seu passat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Biblioteca Serra d'Or.

Rougerie, Jacques (1994). "Le mouvement associatif populaire comme facteur d'acculturation politique à Paris de la révolution aux années 1840: continuité, discontinuités". *Annales historiques de la Révolution française*, vol. 297, n. 1, p. 493-516. http://www.persee.fr/doc/ahrf_0003-4436_1994_num_297_1_1855 [10 de juny de 2017].

Saperas, Miquel. *El meu llibre de l'Orfeó Català*. Barcelona: Editorial Altés.

Valls, Manuel (1963). *Música i societat*. Barcelona: Rafael Dalmau. Panorama actual de les idees.

5. LES CORRESPONDÈNCIES

El llegat que darrerament ha arribat als arxius de l'Orfeó Català i de l'Ajuntament del Masnou consta de nombrosíssims documents de caire familiar i de caire professional, però sobretot és ric en correspondències dirigides a Lluís Millet. Quan se'ns va concedir la beca, vam presentar una memòria que després hem vist que superava les nostres possibilitats de recerca a causa de la limitació temporal; per tant, vam haver de triar quins eren els corresponents que podien ser més rellevants, una tria que no va resultar gens fàcil. Cada corresponent aportava informació sobre un aspecte de la personalitat polièdrica de Millet, i això hauria servit sens dubte per ajudar-nos a dibuixar amb més precisió la seva figura.

Aquesta necessitat de tria es va fer evident quan vam començar a entrar en contacte amb la realitat de les cartes, sovint llargues, pràcticament sempre escrites a mà i no sempre amb lletres clares, algunes de digitalitzades però d'altres no, etc. Vam establir un criteri pràctic però tenim la impressió que va ser encertat, perquè vam decidir treballar a partir de tres persones que representaven tres vessants de la vida de Millet: un col·laborador proper, Francesc Pujol, un amic íntim, Amadeu Vives, i una amiga llunyana però amb qui l'unia la passió per la música, Blanca Selva.

Pujol va ser durant molts anys la seva mà dreta perquè vivia per i per a l'Orfeó. Hi va ocupar diversos càrrecs; el de sotsdirector és un càrrec concret amb unes funcions delimitades, però Pujol va ser molt més que això perquè s'ocupava de l'organització general de la casa, dels contactes amb els solistes, de la planificació dels concerts, de les sortides... Després de l'anàlisi de les cartes, ens preguntem: què hauria estat de l'Orfeó sense Pujol?

Amadeu Vives, l'amic de tota la vida, va ser inicialment l'altra ànima de l'Orfeó fins que els camins professionals es van dividir. L'amistat, però, va continuar en la distància i a través de les cartes, una correspondència que va des de finals del XIX fins als anys trenta i passa per la vida professional d'ambdós però també per la història del país, les tendències, els avatars, les ideologies, els pensaments... i que amb freqüències irregulars arriba fins pràcticament a la mort de Vives.

Blanca Selva manté amb Millet una correspondència força regular entre 1923 i 1935. A l'arxiu de l'Orfeó hi ha una trentena de cartes, la majoria en francès, però van passant al català a mesura que avança el temps. I és que Blanca va fer una aposta per la llengua i la cultura catalanes, fins que va acabar vivint a Barcelona. Vàrem seleccionar les seves cartes perquè la relació que té amb Millet és una relació que transcendeix els plans materials per situar-se en un pla espiritual, perquè ambdós tenen davant de la vida i els seus conflictes una posició subliminal en què la música juga un paper determinant.

BLANCA SELVA I HENRY¹⁴⁴

Briva la Galharda (Lleusí, Occitània), 29 de gener de 1884 - Sent Amanç-Talenda (Alvèrnia, Occitània),¹⁴⁵ 3 de desembre de 1942
Pianista, musicòloga, professora i compositora

El perfil biogràfic

Blanca Selva¹⁴⁶ era filla de pare d'origen català, de la comarca del Conflent, i de mare de Lorena. Va començar a tocar el piano molt aviat, als 4 anys, i als 7 ja participava en un concert benèfic. Quan en tenia 13, després d'una estada no gaire satisfactòria al Conservatori

Blanca Selva, dibuix de Joaquim Renart. Any 1927. Biblioteca de Catalunya. 096Ren-8-44.

de París que quasi li provoca l'abandonament de la carrera, i quan ja vivien a Ginebra, va actuar a la Casa del Poble de Lausana i al Kursaal de Montreux.

Blanca, amb una personalitat extremadament sensible, discrepava de la manera d'entendre i gestionar la música que detectava al seu entorn, i no

144. CEDOC 3.21 6.

145. Sent Amanç-Talenda és el lloc on hi havia l'hospital, i és enterrada a Sent Sadornin (Alvèrnia, Occitània).

146. http://www.civtat.cat/selva_blanca.html.

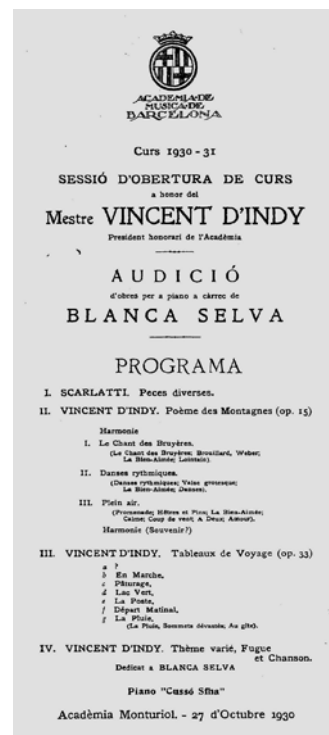
<http://www.blanche-selva.com/index.html>.

va ser fins que va conèixer Vincent d'Indy¹⁴⁷ el 1898 a Ginebra, que no va trobar una personalitat amb qui es va sentir musicalment identificada. Aviat va passar a ser alumna seva a París, i d'Indy la va nomenar professora de l'Schola Cantorum que ell dirigia. Només tenia 16 anys. A partir del 1902 i durant vint anys, va compaginar les classes de professora de piano a l'Schola amb el seu món de concertista de piano.

Viu intensament la seva professió com a concertista, educadora, musicòloga i difusora de la música; la seva obsessió va ser durant tota la seva vida artística millorar i aprofundir en l'educació musical, i per això va desenvolupar uns mètodes d'ensenyament del piano encara vigents. Durant anys, va formar parella musical amb Joan Massià, a qui havia conegut el 1923, un any abans de traslladar-se a viure a Barcelona. Massià va ser una persona decisiva en la seva vida. En els anys d'estada a la ciutat, va fundar l'Escola Blanca Selva, i després, juntament amb Massià i a partir d'una idea de Joan Llongueras, l'Acadèmia de Música de Barcelona. De fet, la creació d'una escola de música amb seu a Barcelona i filials esparses fins a Marsella era una proposta Déodat de Séverac,¹⁴⁸ que veia en la capital catalana el lloc idoni per al seu projecte. El compositor llenguadocià li havia transmès aquest somni a Blanca abans de la seva mort i ella va voler dur-lo a terme.

Malauradament, bona part de la seva vida va quedar estroncada quan una paràlisi al braç esquerre li va impedir de seguir tocant. Se li va manifestar l'endemà d'un homenatge a Vincent d'Indy celebrat a l'Acadèmia de Música de Barcelona, el 27 d'octubre del 1930, i a partir d'aquí es veu forçada a dedicar-se a l'ensenyament i a la composició, fins que el 3 de desembre del 1942 mor de càncer als 58 anys a França, quan ja tenia decidit de tornar a Barcelona, d'on havia marxat el 1937 arran de la Guerra Civil. S'havia endut només el gos i un petit equipatge; la resta, el piano, la biblioteca i els mobles, va quedar a la ciutat.

Malgrat les diverses dificultats contra les quals va haver de lluitar al llarg dels anys, Blanca va tenir una vida professional prolífica i intensa: docència a llocs diversos, gires constants de concerts, conferències, publicacions,¹⁴⁹ composicions, recerca sobre interpretació i tècnica pianística, treball de revisió, anotació i digitació d'unes dues-centes obres, recepció d'artistes a casa seva... Va ser la primera intèrpret

Programa del concert d'homenatge a Vincent d'Indy. <http://www.blanche-selva.com>.

Placa dels jardins dedicats a Blanca Selva a Barcelona.

Les cartes

La correspondència entre Lluís Millet i Blanca Selva dura dotze anys. Al llegat, s'hi conserven trenta-cinc cartes que comencen el 15 de març del 1923 i acaben el 26 de juliol del 1935, la majoria escrites des de

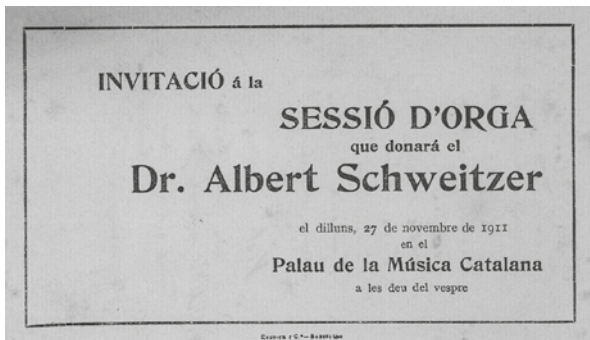
147. Per aquella època, d'Indy ja tenia contactes amb l'Orfeó i havia anat un parell de vegades a Barcelona, on va dirigir una sèrie de concerts.

148. Déodat de Séverac (1872-1921) va ser un compositor llenguadocià descendent d'una família de la noblesa occitana. A París, va ser deixeble de Blanca Selva i Isaac Albéniz a l'Schola Cantorum.

149. Selva va ser una de les poques dones que van publicar regularment a la *Revista Musical Catalana*.

Barcelona i altres llocs de residència de Blanca. Però durant els anys en què la pianista va fer gires com a concertista, escriu des de Praga, Gibraltar, Brusel·les, Donibane Lohizune...¹⁵⁰

Pel que es desprèn de les cartes, els dos músics es devien conèixer de feia temps. Potser a través de la relació amb d'Indy o potser en alguna vinguda de la pianista a Barcelona, on també havia conegut Schweitzer i Massià el 1911, que hi eren amb motiu del festival Bach, en què el primer va oferir un concert d'orgue el dia 27 de novembre.

Invitació al concert d'orgue que va oferir Albert Schweitzer l'any 1911 al Palau. CEDOC. Arxiu històric. 27 de novembre del 1911.

A la primera carta¹⁵¹ del llegat, s'esmenta una trobada anterior a Sant Sebastià; el to deixa entreveure que la coneixença entre tots dos és antiga perquè Blanca ja fa al·lusió als seus ensenyaments i parla dels ideals artístics que comparteixen. És en aquesta primera missiva, que ella escriu des de Gibraltar el 15 de març del 1923, on ja s'aprecia la profunda admiració que sent la pianista per Millet, a qui considera un mestre, es lamenta de la distància, es plany que ell no sigui al seu costat per escoltar les seves interpretacions i la seva manera de copsar el sentit musical de les obres.

El motiu principal és proposar-li la presidència d'una sessió a la Sala Pleyel de París en què, sota el títol *Exposé et Démonstration de l'enseignement logique et musical du piano, par Blanca Selva et un group de ses élèves*, ella i alguns alumnes mostraran els seus mètodes de treball, elaborats durant anys i fruit de l'observació dels estudiants, de la pròpia experimentació en l'execució al piano i de la recerca sistemàtica sobre la digitació. Vol que Millet hi assisteixi perquè, segons ella, no hi ha ningú més al món que pugui comprendre la profunditat de la seva

proposta. En reproduïm fragments traduïts del francès¹⁵² que han de servir per presentar els propòsits musicals de Selva, la seva manera de concebre l'ensenyament musical i introduir la filosofia que regeix la relació entre els dos músics.

Estimat Mestre,

Vet aquí que fa molt temps que intento d'escriure-us però no aconsegueixo trobar el temps. Ja no puc endarrerir més la demanda que us he de fer. És aquesta:

Em vàreu dir el darrer setembre, a Sant Sebastià, que acceptaríeu de bon grat d'escoltar els meus alumnes aquest hivern. Doncs bé, faré, el proper dissabte 9 de juny al vespre, a la Sala Pleyel, un resum dels meus ensenyaments. Aquesta audició s'anunciarà com: Exposició i Demostració de l'ensenyament lògic i musical del piano, per B. S. i un grup dels seus alumnes.

El meu gran desig seria, estimat Mestre, si volguéssiu assistir-hi i acceptéssiu de presidir aquesta sessió.

Primer donaré algunes explicacions sintètiques sobre el que ha de ser l'ensenyament del piano, després hi haurà execucions dels alumnes de tots els graus que hi ha actualment: 1r, 2n, 3r, 4t, i 5è també.

I: Resum del treball elemental (ritme, gimnàstica, posició de les mans) amb exemples de petites peces de Bach, interpretades per nens.

II: Exemples de recerques complementàries que condueixen a l'execució, amb peces de Byrd, Bach, Galuppi, Mozart, interpretades per altres nens.

III: Estudi musical del text i realització expressiva: demostració a partir d'un preludi i una fuga del Clavecí ben temprat de Bach, una Novelette de Schumann i una sonata de Beethoven.

IV i V: Desenvolupament de la personalitat de l'executant. Obres de Fauré, D. de Séverac, Albéniz, R. Ducasse, interpretades per alumnes de París i província, que ja són autèntics artistes, amb una manera d'interpretar completa, personal i completament musical.

Aquest és el pla de la classe. Espero amb delit que vindreu a jutjar-ne la realització. Cap persona del món, i no m'estic de dir-ho, en pot comprendre l'aspecte més profund.

Com més va, com més temps passa en el desenvolupament de les classes, més crec en

150. El nom en francès d'aquesta població és Saint-Jean-de-Luz.

151. CEDOC 3.21 6.1.

152. La traducció és nostra.

tot el que faig com l'aplicació directa, la floració exacta, en el domini del piano i de la interpretació, de tot el que m'heu ensenyat, tot el que m'heu inculcat com ideal artístic.

Blanca, que es considera quasi una deixeble integral de Millet, afirma que tota aquesta nova visió sobre la interpretació musical que ella ha experimentat durant anys amb els seus alumnes és fruit de les ensenyances del que considera el seu mestre:

Sempre, quan faig fer un treball, el meu pensament salta irresistiblement cap a vós: "oh! quina joia la del Mestre, si ho sentís!..." i arriben, també, llàgrimes que puguen del meu cor als meus ulls, perquè el Mestre no ho sent, mai no ha sentit això, que malgrat tot surt d'ell, de l'ideal artístic que ha mostrat...

Aquesta veneració es mantindrà al llarg de tota la correspondència fins a tal punt que sembla com si, de mica en mica, Blanca anés assumint i fent seus els postulats de Millet, com si finalment hagués trobat la persona o les persones, perquè també fa extensiu aquest sentiment a altres persones de l'entorn del Mestre, amb qui pressent que podrà realment compartir sentiments, punts de vista, opinions i visions de la vida i de l'art en el sentit més excels de la paraula. Perquè en la correspondència de Blanca, i també en la de Millet dirigida a ella, tot té un to sublim, rotund, elevat, com si ells estiguessin per damunt o com a mínim al marge de les simplicitats terrenals, tal com es desprèn de diversos comentaris que trobem a les cartes en aquest sentit.

Quan Blanca li envia un motet perquè l'Orfeó l'interpreti, Millet¹⁵³ diu que el cantaran les noies la temporada vinent, tot i que dubta que:

la gent d'ara (gent distreta amb tantes banalitats i tan sensualisme) en compreguin el sentit.

Considera que ells han d'estar al marge dels vulgars i que han d'anar a la seva, sense fer-ne cas, perquè:

havem de complaure el nostre llumet de l'esperit contra la marejada de la actual baixesa humana.

En una altra ocasió, el 2 de març del 1926¹⁵⁴ i després d'una actuació de Selva a la Sala Parés de Barcelona, Millet li elogia amb un to magníficent la interpretació

de la glosa i de la Sonata en la de Beethoven, però es plany que el públic, conformat sovint per persones que ell considera malmeses per l'ambient social que es viu, no respongués amb entusiasme a l'art de la pianista i no es prodigués més; diu concretament:

Segurament trobareu, oh artista escollida, que'l nostre auditori no va respondre prou a l'encís del geni i al de la vostra bella fulguració artística. Mes ai, que la boira baixa cega o almenys entela la comprensió dels més ben disposats, i les clarícies del cel no són per a la gent malmesa del segle del football, del tango i demés bestieses!

Millet troba en Blanca una amiga i una interlocutora vàlida amb qui intercanviar una visió de l'art pròpia d'aquells que tant ell com ella consideren esperits purs, una visió que sovint es barreja amb un profund sentiment religiós que plana sempre en les epístoles de Selva, com plana també en els escrits i en la mateixa vida del Mestre. La carta¹⁵⁵ del 25 d'octubre del 1934 és un bon exemple d'aquesta concepció sublim que ambdós tenen de la religió, de la vida, de la música i de l'art en general:

Es una sort tenir una amistat tan excelsa com la vostra! Estar sempre sobre l'anècdota de la vida terrena; mesurar-la amb el compàs de l'absolut, de la veritat, de la magnificència divina, és una gràcia de Déu que havem d'agrair profundament! Ésser home i sobre-home. No esquivar la dolor, al contrari, amar-la i amb l'amor transformar-la amb la pura joia de la caritat-regina! Quina sort, amiga!

Però ja sabeu que aquest estat de gràcia s'eclipsa sovint, com la mesquina humana ens cega i ens domina sovint i com esdevenim uns éssers miserables. Aquests homes que es creuen amos i senyors són éssers ridículs. Nosaltres no som res sense la guardia divina. Sense el sobrenatural el natural no te solta.

I considera que el mal del món modern és l'orgull de l'home, que el porta a voler ser independent i a no reconèixer-se fill de Déu, aquest Pare Celestial que és la veritat i bondat; i culpa els homes i la seva insensatesa del càstig diví que ha rebut la nostra terra. Som a l'octubre del 34, pocs dies després del 6 i del seguit de fets desafortunats que es van produir aquell dia. Millet devia viure aquella situació, en què la violència estava a flor de pell, amb molt de dolor i com un

153. CEDOC 3.21 6.20.

154. CEDOC 3.21 6.17.

155. CEDOC 3.21 30.

atac als seus principis i als seus ideals més íntims. El seu refugi és el cristianisme, que tant ell com Blanca viuen molt intensament:

Però, vos senyora, ho dieu molt be. Els cristians mai perdem; sempre, sempre tenim fermada la cadena que'ns porta al fons de la realitat suprema, que és Joia i Bellesa i vera vida. Ah! ésser home i sobre-home és estar amb vida de Jesús; és viure la veritat; és una vida que és penyora de la Vida plena en Eternitat joiosa!

I s'acomiada amb aquestes paraules:

Tots els amics us agraeixen profundament els vostres sentiments fraternals i aquest vostre més agraït us diu que us estima com una germana de cor i ànima.

Com hem dit, Blanca veu en Millet el Mestre; com-brega amb tots els seus pressupòsits i es fa seus els seus ideals, i per això li demana constantment consell i opinió sobre el que fa. Sovint les seves cartes són llarguíssimes, hi transcriu els seus escrits abans de publicar-los o explica amb detall els seus pensaments i les seves hipòtesis sobre la interpretació, sobre la seva concepció de l'art, sobre els seus concerts o sobre les seves pràctiques docents. També Millet li fa arribar escrits seus, i quan ella s'instal·la a Barcelona, li envia el recull d'articles que, amb el títol *Pel nostre ideal* (Millet, 1917), havia editat Joaquim Horta, un document que produeix en Blanca una joia interior que la reconforta. Ho comenta en una carta¹⁵⁶ del 25 de gener del 1925, després de dir-li que volia contestar en català però ho ha estat endarrerint per les dificultats que li representa escriure en aquesta llengua, i que finalment ha decidit fer-ho en francès. Aviat la correspondència es fa en català per ambdues parts, tot i que, en algun cas, Blanca escriu en francès perquè confessa que li resulta més fàcil:

Doncs, en francès: Gràcies de tot cor, en francès, deixeu-me dir-vos el que m'hauria agradat tant de dir-vos en català: la joia que experimento en penetrar en el vostre pensament, en contemplar amb tanta emoció fervorosa el gran ésser que sou, i que tot el que feu, tot el que dieu, ho revela.

Talment sembla que, un cop instal·lada a Barcelona l'any 1924, descobreixi Catalunya a través de l'Orfeó, de la seva gent i de les cartes de Millet. Se sent en

bona sintonia amb el país, una sintonia que no sent ni a França, on ha nascut i ha viscut molts anys, ni a Andalusia, on en aquell moment feia una gira:

Quan arribo a Catalunya, en sento realment a casa per la correspondència i tots els meus gustos i, més profundament encara, per una veu misteriosa que em parla que aquí el meu art sempre ha rebut, amb aquest contacte, una vivificació nova, que hauria d'haver constatat en d'altres llocs.

Al contrari, quan sóc lluny, ja sigui al Nord (a França mateix) ja sigui al Sud (com durant la gira que estic fent actualment a través d'Andalusia) no sento en cap lloc una correspondència perfecta, i comprenc amb excel·lència el significat del mot català intraduïble: l'enyorança...

En el seu paper de Mestre que Blanca li atorga, Millet sempre presta atenció al que la pianista li envia i, tot i que els comentaris que li fa es materialitzen a través d'aquesta prosa exaltada que li és característica, no deixa de fer-li observacions i de dir-li el que pensa sense estalviar-li crítiques. N'és bon exemple la carta¹⁵⁷ del 30 de setembre del 1926. Blanca ha compost una obreta, *La Farigola*, amb lletra de Verdaguer, i Millet li lloa la necessitat de compondre dient-li que sent una persona a qui la música ha penetrat, i que viu la composició com una necessitat vital d'expandir-se:

La vostra música ja us penetra a dins de l'ànima i sentiu la pruija de la creació artística que és l'espandiment d'una necessitat interior irresistible. A l'Orfeó Català guardarem la vostra obreta com la fina expressió de la vostra amor a l'ànima d'aquesta terra catalana que és també terra vostra.

Amb tot, i després d'elogis sublimes i d'animar-la a seguir component, li diu que en l'obra hi ha una certa inexperiència, una inevitable inseguretat pròpia d'una persona novella en l'art de la composició:

En "La Farigola" hi ha la sobrietat, frescor, ingenuïtat i simplicitat de la nostra ànima; hi ha l'honradesa de la sinceritat però (com indefectiblement havia de succeir), hi ha també l'inseguretat de la primera volada en el gènere, l'inevitable inexperiència en els començos de la producció coral.

De l'estil diu:

156. CEDOC 3.21 6.2.

157. CEDOC 3.21 R 6.18.

En quan a l'estil hi trobo una bella honestedat però tan recatada, que sembla el encongiment del neòfit que tem profanar el temple. No, admirada artista; podeu sense por entrar en nostre temple amb franca llibertat, que'l vostre amor serà prou guia i prou mesura al vostre saber i al vostre sentiment líric.

I amb una gran diplomàcia li deixa clar que l'Orfeó la guardarà però que no té intenció d'incloure-la en el seu repertori:

Si, aquesta obreta, jo i l'Orfeó, la guardarem sempre com la vostra íntima salutació al nostre art, i també com la promesa de les inspiracions que vindran vostre per l'aument del patrimoni coral de Catalunya i per a major glòria del seu art.

Les respostes de Millet són quasi sempre molt més breus comparades amb les cartes de Blanca, que sovint ocupen set o vuit pàgines; només en un parell d'ocasions s'estén més en les respostes i una és quan contesta la missiva en què Selva comenta els seus problemes físics. Recordem que uns anys abans se li havia paralytitzat el braç esquerre i a més a més era una persona amb una obesitat considerable. En aquesta carta de nou pàgines datada el 7 d'agost de 1933,¹⁵⁸ parla del dolor i, després de dir-li com li ha costat contestar-li, esmenta el que ell va sentir quan la seva dona estava malalta irreversible:

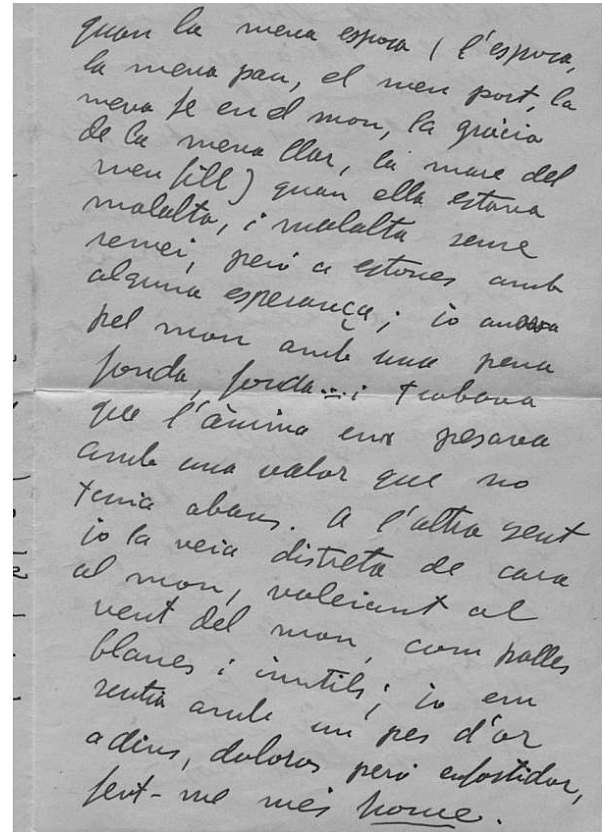
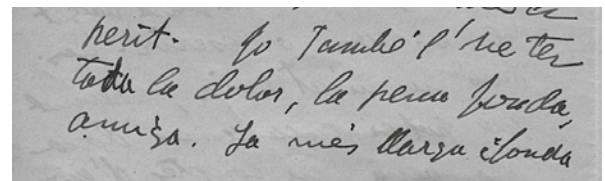
Anava pel mon amb una pena fonda fonda ... i trobava que l'ànima em pesava amb una valor que no tenia abans. .../... jo em sentia amb un pes d'or a dins, doloros però enfortidor, fent-me més home.

I dirigint-se a Blanca, li ofereix un consol cristià, de resignació, de fe en Déu, com una prova que ha de passar perquè:

El bon Jesús coneix el tremp de la vostra ànima i se la vol ben pulida, ben radiant, pel lloc suprem que li pertoca a n'aquell Regne de la Veritat de la Bellesa i de la Misericòrdia suprema.

I davant de la impossibilitat que sempre més tindrà Blanca de tocar el piano, Millet li ofereix la revista perquè hi pugui seguir escrivint. És una oferta sincera tot i que l'adverteix de les dificultats econòmiques que tenen, que no els permeten unes remuneracions adients als seus col·laboradors. Per a ella representava una manera de mantenir els lligams amb l'Orfeó i amb els seus amics de l'entitat.

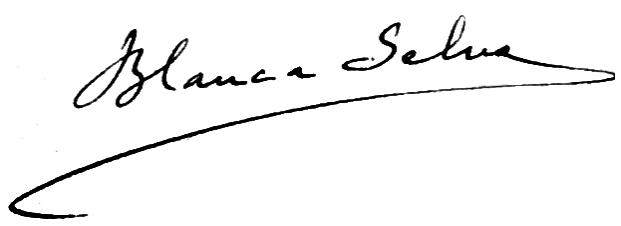
158. CEDOC 3.21 26.

Carta de Lluís Millet a Blanca Selva on parla del seu dolor per la mort de la seva dona. CEDOC 3.21 26.

La correspondència entre els dos músics està impregnada per un sentiment que mai no traspassa els límits d'una amistat sincera i que sempre es mou en un pla espiritual. Són dos esperits que es troben i es compenetren en el món de la música, un art que viuen amb exaltació, com una necessitat vital.

La darrera carta de Millet és del 26 de juliol del 1935. Després, la guerra, l'exili voluntari de Blanca, la mort de Millet i la seva mateixa mort el 1942.

FRANCESC PUJOL I PONS¹⁵⁹

Barcelona, 15 de maig de 1878 – Barcelona, 24 de desembre de 1945

Musicòleg, compositor, director d'orquestra, administrador i arxiver de l'Orfeó Català

El perfil biogràfic

Nascut a Barcelona l'any 1878 i format musicalment al Conservatori del Liceu, Pujol inicià la seva relació amb l'Orfeó, on va entrar com a cantaire quan tenia 19 anys. La seva vinculació personal així com la seva expertesa el dugueren, en tres anys, a ser-ne primer mestre auxili-

Francesc Pujol.
CEDOC 2.4.2 2078.

ar i, el 1917, sotsdirector. A la mort de Lluís Millet, el 1941, assumí la direcció de l'Orfeó en unes circumstàncies polítiques difícils i dissortades. La seva vida estigué lligada a l'Orfeó fins a la seva mort, la vigília de Nadal del 1945, sense poder veure, com a director, la primera actuació pública del cor després de la Guerra Civil.

Les paraules del mateix Pujol amb motiu de l'homenatge que els orfeons de Catalunya li reteren el 1930¹⁶⁰ expressen, de forma clara, el seu tarannà i la seva personalitat:

Jo era ben jove quan vaig iniciar-me a l'Orfeó Català com a senzill cantaire, enamorat, enteneu be?, enamorat com a músic i com a català de l'obra transcendentalíssima que, a judici meu, aquesta entitat havia començat feia pocs anys de realitzar. Ja ho veieu; els meus debuts en la tasca orfeonística foren fills d'un enamorament, i jo no crec que d'un enamorament cap home se'n pugui fer un mèrit; ben al contrari estic convençut per experiència que un bon enamorament és la millor gràcia que Déu pugui posar en el cor d'un home. Dins de l'Orfeó Català, vaig tenir la sort d'intimar

amb el mestre Millet i Déu va fer, sort més gran encara, que el Mestre descobris en mi aptituds suficients per a fer-me col·laborar a la seva obra des d'un pla quelcom més enlairat que el de senzill cantaire; i així vaig passar a ésser auxiliar seu en les tasques de preparació coral. Com un pare amorós, el Mestre Millet em donà ensenyament i guiatge en la meua carrera musical, obrint el meu esperit a la plena percepció i fruïció de les bel·leses de l'art que desde la meua infantesa se me'n duia el cor.¹⁶¹

Lluís Millet i Loras defineix així l'home que va ser el braç executor del mestre Millet a l'Orfeó:

En molts aspectes, tan tècnics i musicals com d'organització, fou el braç dret de Millet, que havia reconegut noblement la part personal que Pujol aportà a la plasmació de l'estil de l'Orfeó. Si Millet fou la figura carismàtica, Pujol fou el vertebrador de les estructures de la institució i, progressivament, l'ideòleg lúcid, científic i pragmàtic d'uns ideals compartits (Millet i Loras, 2005, p. 145)

En el mateix sentit, Francesc de P. Baldelló escriu:

Un talent privilegiat, una visió clara de les coses, una sorprenent intuïció i una inesgotable capacitat de treball completaven la rica personalitat del nostre mestre. A més, tenia una fe abranda-da, una confiança sense límits i un sant optimisme que contagiava irresistiblement a tots els qui compartien amb ell tasques artístiques. Sentia la necessitat del treball; i el realitzava amb llestesa, ràpidament, tal com si jugués. La seva resistència física no coneixia límits, i li permetia dedicar-se llargues hores a les múltiples i variades tasques... (Baldelló, 1965, pg. 177)

En una carta del mateix Millet dirigida a Pujol el 1902, hi podem llegir també paraules de reconeixement al seu íntim col·laborador:

De vostre entusiasme per l'Orfeó, Deu vos ho pagui, jo vos en estaré tota una vida agraït .../... Sera molt crescuda paga a lo poch que jo vos hagi pogut ensenyar .../... Havem de procurar que l'Orfeó arrelhi fondo, que resulti una institució fundamental de la música catalana.¹⁶²

159. CEDOC 3.21 16

160. El 7 de desembre del 1930, 61 orfeons, 40 personalitats i 24 entitats van voler manifestar el seu afecte i admiració pel mestre Pujol, i el dia 14 de desembre els cantaires de l'Orfeó Català li dedicaren també un acte.

161. CEDOC 3.21 4125.

162. CEDOC 3.21 16.77. 3 d'agost del 1902.

Malgrat això, la figura i l'obra de Francesc Pujol és poc coneguda pel públic en general, tot i que pot ser considerat un dels primers musicòlegs quan aquest camp de recerca era pràcticament inexistent, i no només a casa nostra. Pujol fou compositor de nombroses obres per a piano, cobla i música coral i va ser un dels primers a treballar per recuperar el nostre patrimoni musical, juntament amb Felip Pedrell i Higiní Anglès. Empré un estudi en profunditat de la cançó tradicional, cosa que li permeté el seu treball destacat en la direcció de l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. Fou, també, mestre de capella de Sant Felip Neri.

Joan Llongueras escrivia a *La Veu de Catalunya*, amb motiu de l'homenatge del 1930:

L'Orfeó Català sap tot allò que val el mestre Pujol, sap tot allò que li deu, sap tot allò que el mestre Pujol representa en el decurs de la seva gloriosa i fecunda ascensió, i, estimant-lo com un dels seus fills predilectes, sent ara com a cosa pròpia aquell [...] d'admiració i afecte, aquesta magna i justa demostració de [...] que li ofereixen en homenatge els orfeons de Catalunya. Ja era hora que, venent la senzillesa i la modèstia del mestre Francesc Pujol, es poses de relleu d'una manera clara i palesa [...] d'aquest home exemplar, d'aquest artista singular tant [...] eixit de l'esperit de la terra, i davant de tot el poble, [...] reconegudes i proclamades amb entusiasme les seves [...] de compositor, de musicògraf, d'organitzador, d'home honest, de català abnegat i sempre fidel als [...] ideals de la nostra Pàtria.¹⁶³

La creació de la *Revista Musical Catalana*, sorgida com a butlletí mensual de l'Associació de l'Orfeó Català, va ser també una altra iniciativa on Pujol deixà la seva empremta, tot i que formalment era dirigida pel mestre Millet. La revista fou un altaveu per a un bon nombre de musicòlegs i crítics, no només catalans, de gran prestigi.¹⁶⁴

La personalitat i l'activitat professional de Pujol no han estat suficientment estudiades i, encara

Redacció de la *Revista Musical Catalana*. Pujol, dret a l'esquerra. CEDOC. 2.4.2 2110. Foto de Frederic Ballell.

menys, difoses com caldria; sovint es té la sensació que fou una figura a l'ombra, quan la seva tasca fou extraordinàriament valuosa.

Una vegada acabat i propera la inauguració del nostre Palau, férem el trasllat al nou i definitiu estatge, del qual ja érem propietaris; calia, doncs, nomenar un Administrador per a la Sala de Concerts i es confià aquest càrrec al polifacètic mestre Pujol, que hagué de renunciar a tota activitat privada per a lliurar-se de ple al servei de l'orfeó, i a fe que les hores dels dia li eren curtes i havia de robar-les moltes vegades al descans de la nit, ja que a part de les diverses activitats de Mestre, Arxiver, Administrador, Bibliotecari i altres, es dedicava a la traducció i adaptació al text català de les obres corals més importants estrangeres, que teniem en cartera, auxiliat en aquest treball tan delicat pel seu dilecte amic Mestre Vicenç Maria de Gibert... (Valls, M., 1954, p. 16)

En un recent article, la directora del CEDOC, Marta Grassot (2017), parla de la gestió de Pujol com a administrador del Palau, una obra tan estretament lligada a tantíssimes activitats de l'entorn musical de la seva època i de la qual queda un testimoni excel·lent en el fons documental que es conserva a l'arxiu:

Gràcies a la seva tasca com a administrador i organitzador de concerts, dins el fons es con-

163. *La Veu de Catalunya*, 5 de desembre del 1930.

164. Hi van col·laborar Joan Salvat, Felip Pedrell, Francesc Pujol, Joan Llongueras, Frederic Lliurat, Higiní Anglès, Wanda Landowska, Albert Schweitzer, Eduard López-Chávarri, Joan Manén i Joaquim Nin, entre d'altres.

serven més de 4000 cartes que, llegides una a una, bastirien tot un compendi de les relacions artístiques del Palau i l'activitat musical d'aquell moment. A més, també són un ric testimoni de totes aquelles personalitats i institucions relacionades amb l'Orfeó. (Grassot, 2017)

La biblioteca musical de l'Orfeó, un fons de referència i consulta, ocupa un lloc important en el món de la musicologia. Totes les obres manuscrites o impreses al llarg de quaranta anys varen passar per les mans de Pujol i les recordava gairebé totes de memòria (Baldelló, 1965); de cadascuna n'havia fet una breu anàlisi en una fitxa i a la *Revista Musical Catalana* s'hi poden resseguir els comentaris que ell hi feia de totes les obres de musicologia que es publicaven a Catalunya i també fora del país. El mateix Higiní Anglès, musicòleg deixeble de Felip Pedrell que va ser, entre d'altres, director del Instituto Español de Musicologia (1943) i de l'Institut Pontifici de Música Sacra de Roma (1947-1969), considerava que, pel fons de música antiga i per la bona tria de música i de llibres de cultura musical moderna allí aplegats, la biblioteca de l'Orfeó Català mereix el respecte i l'admiració de tothom.

Placa dedicada a Francesc Pujol com a director de l'orquestra de l'Associació d'Amics de la Música. Juny del 1921. CEDOC 3.21 1.10.001.

No podem oblidar el paper tan destacat que tingué com a fundador de l'Associació dels Amics de la Música (1916) i la seva orquestra. *El Quartet Renaixement* (Eduard Toldrà, Josep Recasens, Lluís Sánchez i Antoni Planas) necessitava un espai on

Francesc Pujol treballant a la biblioteca de l'Orfeó. CEDOC 2.4.2 2109.

oferir concerts de manera periòdica, i l'associació no sols els acollí sinó que creà una orquestra, de la qual fou director el mateix Pujol, que tenia com a fita donar a conèixer obres estrangeres inòides i estrenar-ne d'altres de compositors catalans, tot promocionant intèrprets i conjunts de cambra. Escriu Pujol a Millet:

Ademés, és pensant principalment amb l'Orfeó que jo he acceptat aquesta càrrega. ¿No li sembla que ja es l'hora de que's fassi la nostra orquestra i no creu que si no la fem nosaltres no la farà ningú? La ocasió actual és oportuníssima, car els xicots del *Quartet Renaixement* hi volen i poden portar el seu esperit de treball i la seva fe artística; el fet de que's constitueixi sense cap aparença de lligament amb l'Orfeó es també sumament favorable perquè els que ho veurán amb mals ulls no podrán obertament descarregar les seves ires sobres d'aquest, i además, en cas de fracassar, l'Orfeó no hi tindrà re que veurer; serà solament un fracàs meu, dels elements de la orquestra o dels Amics de la Música.¹⁶⁵

165. CEDOC 3.21 16.33. 12 d'agost del 1916.

Millet l'encoratja sempre:

Comprenc els vostres trafecs de preparació dels ensajos de la nova orquestra. Estic segur qu'en sortireu en bé de la nova empresa. No vos haig d'adular. Teniu prou talent sintètic i analític i temperament pera ésser un bon i fins i tot notable director d'orquestra. Lo que jo vos prego es que no vos distreieu de l'Orfeó que necessita ara més que mai del nostre talent i esforç. Jo ja no soc jove i, m trobo molt cansat.¹⁶⁶

L'orquestra es constituí el 1916 i programà concerts fins al 1924. La mateixa Marta Grassot en destaca l'ideari, que es va fer explícit en la presentació del seu concert fundacional:

És interessant recuperar una de les frases que sortien en els programes del concert, que deia així: "L'existència a Barcelona d'organismes conreadors de la música és una necessitat per a l'espiritualitat del nostre poble. Qui contribueix en poc o en molt al sosteniment d'aquests organismes compleix un alt deure patriòtic. Ésser Amic de la Música és ésser amic de la civilitat de Catalunya". (Grassot, 2016)¹⁶⁷

El fons Francesc Pujol, donat per la seva vídua al Centre de Documentació de l'Orfeó Català, és una col·lecció important que conté, a més de la seva biblioteca personal sobre música del tombant de segle XX, partitures (autògrafes, manuscrites i impreses) i correspondència, moltíssims articles destinats a la *Revista Musical Catalana* i documentació sobre l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya* i la Germanor d'Orfeons.

Només una petita mostra servirà per il·lustrar aquesta personalitat polifacètica, incansable i tenaç de Francesc Pujol. Des de Tremp, on passa les vacances, escriu a Millet que, com que fa calor, tradueix i prepara materials, com dues cançons d'Antoine de Bertrand, tres nades de l'Abbé Noyon i segueix:

També tinc traduïdes i a punt de copiar les dues Cantates de Bach i encara he traduït tres chors de Haydn que el bon amic Mateu de Reus va demanar-me, amb aquella eloqüència que el caracteritza, per a fer cantar al seu Orfeó en celebració del centenari del músic vienès. Ara

penso embestir, no sense una certa basarda, les recensions de les obres del Pare Cererols i els tres volums del còdex de Las Huelgas del nostre cordial amic Mossen Anglés. També m'ocuparé de les traduccions del Mtre. Nicolau, les quals em causen encara més basarda, perquè si traduint d'altres idiomes al nostre ve un moment que s'acaben els recursos i la paciència, imagini que serà traduir a un idioma alié.¹⁶⁸

Per concloure aquest breu esbós, ens servirem de les paraules escrites per Miquel Saperas i Josep M. Roig i Rosich:

El mestre de barbassa negra, de geni agut i gest amplíssim és, vora el mestre Millet i sense cap mena de dubte, la voluntat del mestre Millet que dóna vida a l'Orfeó Català. N'intueix el més lleu pensament i el posa en pràctica; en percep la idea i la executa; esdevé el seu magnífic oficial en l'ensenyament del cor, a vegades amb volada pròpia; es dóna totalment a l'obra del mestre Millet, millor dit, l'obra del mestre Millet l'absorbeix com un remolí; Orfeó i Palau de la Música per a ell és el mateix, i Palau de la Música i Orfeó són la seva pròpia vida .../... Assaja els cantaires i administra el Palau. Te cura de l'Arxiu i la Biblioteca .../... compon obres per al cor i harmonitza cançons populars. Tradueix bellament una pila de textos de corals estrangers perquè puguin cantar-se en català .../... fa crítica musical a la nostra revista, que tant enyorem i hi publica articles saborosos. Dóna conferències amb nitidesa d'estil i de doctrina (Saperas, 1962, p. 153-154)

Fou un home eficaç, imprescindible, d'una vàlua força notable, encara que sovint eclipsat per la figura de Millet. Ambdós van treballar plegats malgrat les diferències de caràcter. El mestre Millet va poder gaudir de l'èxit i del prestigi, mentre que al mestre Pujol, li va correspondre l'eficiència discreta i tanmateix bàsica, de la segona fila. Ara que semblava arribar a un lloc destacat i brillant, ho feia en uns moments de crisi, de treball difícil i anònim treball que ell va fer amb la incertesa d'un futur imprevisible i del qual, a més, mai en va poder gaudir ja que la mort li va arribar molt poc temps abans que pogués dirigir i estrenar en públic les obres que pacientment havia preparat amb l'Orfeó Català. (Roig, 1993, p. 172)

166. CEDOC 3.21 16.110. 18 d'agost del 1916.

167. http://sonograma.org/2016/06/francesc-pujol-i-pons-no-toblidem/#_ednref3. [Accedit el 10/2/201]

168. CEDOC 3.21 16.57. 15 d'agost del 1932.

Les cartes

La correspondència entre Francesc Pujol i Lluís Millet comprèn el període 1899-1941, any de la mort del Mestre. Són 131 cartes i postals, escrites en els mesos d'estiu (juliol, agost, setembre), quan Millet està fora de Barcelona i fa estades en diferents llocs: el Masnou, Sant Feliu de Codines, la Figuera, Butsènit d'Urgell, Vallfogona de Riucorb, Viladrau, Montserrat, entre d'altres. Pujol solia romandre a Barcelona al capdavant de l'Orfeó fins que també en marxava a finals d'agost a passar uns dies al Pallars, a Tremp o al Pont de Suert, d'on procedia la seva esposa, Xàntipa Sala. Quan en tornava, Millet seguia encara fora de Barcelona i ell, de retorn als assaigs i a l'administració, li seguia fent saber com anaven les coses.

Les cartes a les quals hem accedit estan dipositades al Centre de Documentació de l'Orfeó Català; hi ha també unes quantes postals, gairebé sempre enviades per Pujol des del Pallars, i algunes notetes manuscrites amb algun encàrrec poc rellevant per al nostre estudi. És una col·lecció digitalitzada i, per tant, molt accessible des de la pàgina web del CEDOC. A partir del 1902, moltes de les cartes de Pujol van dirigides a la masia de la Figuera (Tagamanent).

La correspondència entre Pujol i Millet pot ser analitzada des de diferents aspectes atès el seu contingut i la gran quantitat de temes que hi surten mencionats. Les cartes de Millet responen a qüestions que Pujol planteja o hi fa encàrrecs; sovint expressa el que pensa del que passa a l'Orfeó i també de les persones amb les quals té contacte, però en molt poques ocasions les seves cartes traspuen també sentiments personals. Tot llegint-les, es percep com la seva relació no era d'amistat íntima, es parlen sempre de vós i cadascun sap bé el lloc que ocupa. Però és, alhora, d'una confiança total i d'una perfecta entesa professional i de pensament. Després d'haver llegit també la correspondència amb Amadeu Vives, es fa evident que la relació que Millet va mantenir amb aquests dos homes, tan pròxims, era d'un caire diferent. Vives fou l'amic de la vida, i Pujol, la seva mà dreta, l'executor i col·laborador de la seva obra.

Les cartes estan escrites en català, amb una ortografia vacil·lant i prenormativa, que ben aviat manifesten un bon progrés, especialment pel que fa a Pujol. En la transcripció de les cartes s'ha optat per conservar-ne l'escriptura original en què foren escrites. Pujol escriu molt bé, llargament, de manera florida, amb una cal·ligrafia neta i ben feta; és un bon

narrador, les seves descripcions són excel·lents i s'hi percep sempre un fi sentit de l'humor, ironia i agut sentit crític sobre els fets i les persones. Les cartes de Millet són més breus, amb una escriptura que es fa més irregular i de traç més desendregat a mesura que es va fent gran, com si s'haguessin escrit molt de pressa i a desgrat. Tot i ser més eixut, deixa també entreveure un cert sentit irònic, però en ell tot és sempre contingut. Poques vegades expressa sentiments íntims, només en alguna carta, com una d'escrita en paper amb voraviu de dol on agraeix la felicitació pel seu sant i diu que "es dia de records i la llaga reviu".¹⁶⁹ Només han passat nou mesos des de la mort de la seva muller.

La lectura dels manuscrits demostra que la feina quotidiana i la relació dels afers en curs són l'eix de la comunicació. Pujol se situa sempre un graó per sota en la relació d'ells dos, tot mostrant una gran admiració pel Mestre en el sentit més profund del concepte:

Aquí, y sens intent d'incensarlo, ens ha fet molta falta. Ens falta l'ánima y crech que si en lloch de ser proxima la seva tornada, fos mes llarga l'ausencia, aviat semblariem un cos en estat de corrupció. Y no dich res mes sobre aquest tema, porque se que la seva modestia's sublevaria.¹⁷⁰

La cançó que vaig enviar á Olot, segons el fallo publicat à la Veu y à la Renaixensa, ha fet dómino, que diu vosté. Me l'han premiada y com pot suposar, estich d'alló mes content. La meva alegria no es solsament motivada pel fet de que m'hagin premiat la cançó; lo qu'em satisfá sobre tot, es que aixó demostra qu'he aprofitat poch i molt las llisons de vosté, lo que m'encoratja forsa. Jo dubto molt de mi mateix. Prou trevallo, per al pensar que si al cap de vall de tants fatichs, de dins no surt res, no'm deixa viura. Si en aquesta ocasió jo no li digués que'l meu agraument envers vosté es inmens, fora ben digne de que no'm mirés may mes la cara. Jo no se com demostrali.¹⁷¹

I transcorreguts uns quants anys després d'aquests paràgrafs, Pujol segueix demostrant admiració i demanant la seva aprovació en cada nova activitat que ell emprèn. El paràgraf següent fa referència al seu nomenament com a director de l'orquestra de l'Associació dels Amics de la Música:

Ara que Deu me dongui un bon acert per a l'altra feina, la definitiva; si amb la voluntat n'hi hagu-

169. CEDOC 3.21 16.96. 26 d'agost del 1908.

170. CEDOC 3.21 16.1. 26 de juliol del 1899.

171. CEDOC 3.21 16.9. 2 de setembre del 1902.

és prou per a fer un bon director d'orquestra, es possible que jo ho fos; pero es necessiten tan-tes altres qualitats que jo no se si les posseeixo! Es aquesta una incògnita que sols el temps pot aclarirla; i que no caldrà pas que'n passi gaire de temps; tot seguit es veurà, i, per lo tant, li prego de tot cor que, si en el primer concert adquireix la convicció de que en aquesta materia he sortit carabassa, em digui sense embuts: noi, plega, que no sirvas. Perque encare que jo faig tots els possibles per observar-me a mi mateix i tinc bas-tant desenvolupat, (me sembla) l'esperit d'autocrítica, sempre hi veuen més quatre ulls que dos, sobre tot quan la segona parella d'aquests ulls seràn els de vosté. I prou d'aquestes meves cabories, que ja massa n'he parlat i pot semblar que pidolo paraules que afalaguin la poca o molta vanitat que a dintre dec portar.¹⁷²

Però malgrat considerar-se sempre un deixeble, les seves cartes evidencien un gran nivell de complicitat personal i ideològica. Pujol argumenta:

De tot lo que'm diu que's troba cansat i pensa de vegades demanar repòs, jo crec que aquest repòs el pot trobar sense deixar ni per un moment l'Orfeó, cosa que de cap manera convindria. Lo que convé que pensi, i més que pensar-hi, pro-cedir-hi amb molta energia, es en una bona reor-ganització que's pot justificar als ulls de tothom on la diferencia immensa que hi ha de l'Orfeó de 15 anys enrera amb el d'avui. Això si que es de necessitat i penso que's pot fer salvant tots els respectes i fins i tot, si tant m'apura, saltant per sobre d'algun; que certament, en tots els casos, l'interés general es superior al particular i dia podria venir que l'estat de la seva salut o'l de la salut de l'Orfeó, que's lo mateix, el fes arrepen-tir d'haver tingut excessives delicadeses que per altra part potser no son prou agraiades. Disculpm aquestes consideracions que'l meu amor a vosté i al Orfeó m'han portat a ferli. Veiji en elles tant sols tot l'afecte de son deixeble.¹⁷³

En una altra carta de Millet hi podem llegir:

Quedem convinguts en que vos dirigireu el concert en el Turó Park. Jo, com mes descans més m'adono de la necesitat que tinch del repos! Me van sortint els blaus de la temporada passada

.../... feu vos el programa que volgueu i els ensa-jos que volgueu y molt be que anirà .../... no ha de dirigir en Comella sino vos que sou qui coneix el chor!...¹⁷⁴

Les cartes són un observatori privilegiat per desco-brir les entreteles dels projectes i la feina ingent que Millet dirigia i que Pujol executava. Es fa difícil, vist des de la nostra perspectiva actual, arribar a enten-dre com era possible tirar endavant una programa-ció i una activitat de tanta envergadura com la que es duien entre mans, sense cap dels mitjans tècnics ni tecnològics dels quals nosaltres disposem i sense comptar amb un exèrcit de personal administratiu. La correspondència i els telegrams eren l'únic mitjà de comunicació i ells treballaven amb músics de tot Europa i, fins i tot, d'una mica més enllà. Que Pujol era la màquina de vapor de l'Orfeó Català —i les cor-retges de transmissió alhora— no en queda cap dubte quan es llegeixen les seves cartes d'estiu.

La primera carta de Pujol que hem pogut llegir va adreçada a Bayreuth, on Millet s'havia traslladat per escoltar Wagner i, de passada, buscar material per a l'Orfeó. La carta, signada el juliol del 1899, l'escriu també en nom de Claudi Palau, atès que Millet els havia escrit des d'allí, als dos conjuntament. És una petita joia de l'estil Pujol i per això ens ha semblat que la seva transcripció podia tenir interès, no sols en l'àmbit musical, sinó perquè constitueix un testimoni de primera mà d'uns esdeveniments socials i polítics d'aquell moment de la història de Catalunya.

Barcelona 26 de juliol del 1899. Estimat mestre: En nom d'en Palau y per compte propi, li endres-so aquestes ratlles, esperant que molts de l'Orfeó ho hauran fet avants que nosaltres, y creyent que seria una falta bastant grave no haberli enviat ni tan sols expressions. En Palau ha volgut de totes passades que fos jo qui li escrivís, a pesar d'haver fet constar la meua nulitat per escriurer y sobre tot en catalá (vergonya'm fa'l dirho, pero es cert,) aixis es que en gracia á la bona voluntat, li prego sigui indulgent ab les moltes faltes gramaticals que sens dupte trobará en aquesta carta. Y prou preambul. Haben sapigut per diferents conductos que vosté ha complert ab tota felicitat una bona part del seu viatge, de lo que, com pot suposar, ens alegrem molt i desitjem que l'acabi encara millor, si pot ser. Aquí, y sens intent d'incensarlo, ens ha fet molta falta. Ens falta l'ánima y crech

172. CEDOC 3.21 16.33. 12 d'agost del 1916.

173. CEDOC 3.21 16.35. 20 d'agost del 1916.

174. CEDOC 3.21 16.104. 22 de juliol del 1912.

que si en lloch de ser proxima la seva tornada, fos mes llarga l'ausencia, aviat semblariem un cos en estat de corrupció. Y no dich res mes sobre aquest tema, perque se que la seva modestia's sublevaria.

Ya sé qu'el seu germá Francisco li va contar en una de ses cartes la xiulada del Tívoli. Vaig a donarli alguns detalls que'm penso que'l seu germá s'olvidaria. Va ser deliciós. Lo programa deya que cantaríam "La Pastoreta" "La filla del marxant", "L'emigrant" y la "Cansó de noys"; ya fora de programa portavam la "Marxa dels Moliners", la "Serenata" y lo "Sant dilluns" per si'ns volien fer repetir la "Cansó de noys". En mal hora sens va ocorrer cantar res fora de programa, que d'aquí va venir tot. Acabada la "Cansó de noys" ens fou demanada la repetició. Sortim i cantem la "Marxa dels Moliners". Grans aplaudiments y de la galeria surt lo primer crit de ¡¡Los Segadores!! (en castellá). Baixa'l taló, tornen a alsarlo y allavores surt en Vives y omplen l'escenari de coronas de vert, sens que ni tan sols per respecte al beneficiat deixin ni un moment de demanar los segadors, continuant los crits cada vegada mes forts y notrits mentre sortien a saludar varies vegades en Comella y en Vives. Finalment, aquest ultim es dirigí al public, demaná quietut i digué que no habenthi les seccions de senyoretas y noys, l'Orfeo no podia cantar Los segadors. -¡¡¡Que'ls cantin!!!- cridà una veu, y torná a armarse una algarabia infernal. Demaná novament silenci en Vives i allavores, amb aquella sorna que'll porta, s'adelantá y gratantse la barba, digué.- ¿Qué'ls hi seria igual que cantessin lo "Sant Dilluns"?- Va esclafí tothom una riallada, y torna a picar de mans y peus y á cridar com energúmenos. Si aleshores no s'hagués alsat mes lo teló, penso que la cosa no hauria passat endavant. Però per aturdiment, ens olvidarem de manarho. Tornaren á alsar la cortina y trovantse encara alguns coristes en escena, varen augmentarse'ls crits y'l soroll d'una manera imponent, fins que'ns decidirem a sortir tots y cantar lo "Sant Dilluns", sortis lo que Deu volgues. Varem sortir, calmantse un xich lo [...] y comencem a cantar l'esmentada canso callant tothom com per encant a les primeres notes. Pero quan sentiren allo de la bota del vi vell y'l barret ja sens desmanda, ¡Maria Santissima quina manera de cridar, xiular y patejar! feia por; en Comella que per dirigir habia tingut qu'enfilarse damunt d'una verdadera muntanya de verdura que cubria la tarima, prenia midas amb la vista, tot esverat y dirijint per veure per ahont podria saltar ab menos perill de caurer; va determinarse finalment á saltar de qualsevol manera, per por de que no li clavessin

algun trasto en clatell y esquena, va baixarse'l teló y el pueblo soberano va continuar fen el béstia en tots los tons, cantant Los segadors alguns beneyts del public que, no voldria equivocarme, pero'm penso qu'eran muntanyebits (sic).

Aixó es lo que va passar; els comentaris, ja sels fará vosté mateix ¡Ah! M'olvidaba de dirli que mentres cantavem, es va posar a plourer (sense metàfora) continuant tota la matinada'l xafach de tal manera que a dos quarts de nou del demati (rigurosament historich) encara hi habia una cinquanta de persones al Tívoli, que per falta de parayguas no pogueren anarsen fins que para de plourer.

Y ara passaré a contarli un episodi, que penso li treurá un xich la mala impressió de la xiulada. En Salvat trobá en en Malats al Tívoli la nit mateixa del desastre, parlanthi aquest ultim ab molt entusiasme de nosaltres y dihent qu'ell habia sentit l'Escola Cantorum a París y que no hi habia comparació, q'ho feyem millor nosaltres.

Ja'ns dirá vosté si es cert, perque m'han dit que'ls sentirá a Avignon. No se si deu estar enterat de que ab motiu de la vinguda al nostre país d'una divisió de l'escuadra francesa s'ha desenrollat una serie de fets tan interessants com inesperats. Per si no'n sap res vaig a ferni dos quarts. Quan l'Ajuntament va saber que vindria á visitar l'escuadra de la [...] vehina, va votar un crédit extraordinari á fi d'organisar algunes festes en homenatge a la oficialitat. Les tals festes, que no tenien res d'extraordinaries, ho han resultat per la molta qua qu'han portat.

La cosa comensá en un sopar donat al Saló de Cent al Almirall y oficialitat, ab assistencia de las autoritats, cos consular y tutti quanti (sic).

La banda munissipal tocaba á la plassa de Sant Jaume, en la qual hi habia una bona gentada que xiulaba á quants mariners y soldats españols passaban, y aplaudia freneticament als oficials francesos. Per indicacio del Almirall, la banda va tocar la marxa real, que fou també xiulada, siguent molt aplaudida la Marsellesa. Aixó va ser lo prelude.

Lo divendres y dissapte de la setmana passada van donarse dos funcions en honor dels oficials francesos al Tivoli y al Novetats respectivament. Allí va ser la grossa. Al Tívoli, també per indicació del Almirall, va tocarse la marxa real, que va ser rebuda amb una xiulada espantosa y una cridória de mil dimonis. Allí va cridarse tot; desde visca Catalunya hasta visca Catalunya independent y visca Catalunya Lliure, á les mateixes barbas de las autoritats, que per cert varen guardar una passivitat molt prudent.

Al dia següent, al Novetats, tres quarts del mateix, sinó que fou per diferenta cosa. Sembla que l'empresa ya siga per alagar als francesos, ya perque aquets ho demanessin, va disposar pel final de la representació uns números de canto y baile (sic) flamench. L'escandol fou horrorós, fins al estrem de tenir que repartir la polissia garrotades á tort i á dret. Foren detinguts [...] dels noys Montolius y un altre que no se qui es. Crech que ya'ls han deixat anar.

¿Qué li sembla? ¿Hoy qu'es bonich?

Lo millor del cas es que aquets fets ha aixecat gran polsaguera al Congrès, ahont en Romero Robledo, plé de patriótica indignació ha donat compte de lo succehit apostrofant de miserables als catalans que varen xiular la marxa real y dient que no merecen ser llamados españoles. No volem pas altra cosa!

Ara li comptaré la part qu'ens ha tocat á nosaltres en les dites festes.

L'ajuntament va disposar pel diumenge passat á la nit, un gran concert al Palau de Bellas Arts ahont habien de pendrer part los Coros d'en Clavé, Catalunya Nova, nosaltres, la Banda Municipal, les orgues, l'escola Munissipal y ab una mica mes, lo bombo de l'Escuder.

Peró may diria lo que va passar? Qu'el valent coro d'en Morera (aquell de la grapa, sap?) despres d'haberse comprome's ab en Nicolau a pendrer part al festival per boca d'en Morera no va anar aquest a trobar el divendres a la nit al mestre Nicolau, dientli que no contessin ab el Catalunya Nova, pero precisament la Junta s'habia compromes sense saberho ell a anar a Mataró el mateix diumenge (feya vuit dias que hi habian anat,) y que, per aquest motiu no podian complir ab el compromis contret ab l'Ajuntament de cantar a Bellas Arts. ¡Vegi quina casualitat! Ho, y figura qu'els diaris feya tres dies qu'en parlaban de qu'el Catalunya Nova, los cors y nosaltres teniem que cantar a Bellas Arts de modo que la Junta del valent, ...n'estaba enterada al pendrer l'acord d'anar a Mataró.

Deixo també'ls comentaris a carrec de voste mateix.

Sembla qu'els coros d'en Clavé, al sabé qu'el Catalunya Nova habia de pendrer part en lo festival, van arrufar lo nas, y anaban a desdirsen. Sort que la retirada d'en Morera va arribar a temps, que sinó ens quedem sols.

Lo programa del festival, va inclos; sinó qu'el vam variar una mica, y's va haber de variar també

á la segona part per tenir qu'anarsen l'Almirall abants d'acabar.

Nosaltres, abans de l'Aucellada, cantarem lo cant de la Senyera que fou molt aplaudit. Desseguida cantarem la Marsellesa en francés (dos estrofas, la 1a y la 4a) que va aixecar una tempestat d'aplausos, é immediatament ens foren demanats los segadors per tot lo publich, y'ls comensarem á cantar en mitg d'un aplauso general y tinguerem de repetir ab los impressindibles crits de visca Catalunya.

Despues vam cantar l'Aucellada y felisment, ni fou sentida, ni escoltada. Dic felisment, perque ya pot figurarse de la manera q'aniria. Y no fou solsament l'Aucellada lo que va anar malament. Hi anaren antes les pessas del programa, tenint que repetir-se de tots modos la Patria Nostra

La segona part va comensar ab "Los nets dels Almogavers" perque, com ja he dit, l'Almirall tenia pressa y no varen volguer que s'en anes sense sentir semblant joya. La quarta estrofa (la de tiros) va tenir que repetir-se tres vegades. Despres d'aixo l'Almirall, suposo que aclaparar per la grandiositat de la composició qu'acababa de sentir, no va esperar res mes y sen va anar.

Va continuar lo concert se va cantar las Flors de Maig d'aquella manera, y'l Sanctus tan o mes malament que les Flors de Maig. Per cert que al final del Sanctus en Comella, en un rapte d'entusiasme (figuris!!!) va fer un mohiment descompassat ab els brassos que ab una mica mes pert l'equilibri y sen va d'oros.

Aixo del entusiasme, va ser nomes al ultim compas del Sanctus, perque tot lo demes del concert va anar de lo mes manso del mon, cridant tot hom lo que volia, y tenint qu'arrossegat al mestre, a pesar de qu'en los ensaigs el feyam anar mes depressa de lo qu'ell volia, y se li va explicar punt per punt de la manera que vosté porta les pessas que cantarem.

Penso que ja hi cansat prou la seva atenció y adamés, com que d'aquí poch dies ja'ns veurem li explicarem de paraula uns sens fi de detalls que, si li habia de dir ara, no acabariem may.

Disfruti forsa en lo que li queda d'escursió, y disposi d'aquets amichs que l'estimen de veras.

Signat: Claudi Palau i Francesc Pujol¹⁷⁵

Potser caldria fer esment del significat que ha tingut *La Marsellesa*, el cant revolucionari esdevingut himne nacional de França, per a moltes forces polítiques catalanes en diferents moments històrics, com

175. CEDOC 3.21 16.1. 27 de juny del 1899.

a cant a la llibertat i contra l'opressió. En la carta de Pujol es pot veure de manera evident, a través de les reaccions del públic en els esdeveniments que ell relata. Trenta-dos anys més tard, el significat d'aquest himne era encara ben vigent, tal com es pot veure en el relat de Josep M. Lladó:

La República era proclamada a Barcelona a les dues de la tarda del dimarts dia 14 d'abril. Aquella tarda, davant del local d'Acció Catalana, situat a la Gran Vila, al costat del Coliseum, es van succeir les manifestacions de joia popular. Uns músics del Sindicat Musical de Catalunya van interpretar "La Marsellesa", rebuda amb gran aplaudiments i cantada per la majoria. L'entusiasme va augmentar quan la gent es va adonar que qui dirigia aquell himne des del balcó d'Acció Catalana era el mestre Vives. Davant la insistència de tots, l'himne fou repetit diverses vegades. (Lladó, 1988, p. 217-18)

En aquesta primera carta que hem pogut llegir de Pujol a Millet s'hi troben molts dels elements que configuren l'epistolari; entre ells: la feina i els problemes de l'Orfeó, el repertori musical, les relacions amb la societat i les seves institucions (en aquest cas, també, l'inici de les diferències estètiques i personals, i, com a punt excepcional, un relat magnífic i vívid d'uns fets que delaten el moment polític). Ell esmenta que segurament, Francesc, el germà del Mestre, ja li haurà parlat dels mateixos fets, però la carta a la qual fa referència no té res a veure amb la descripció detallada i viva de la carta de Pujol que s'ha transcrit. Francesc fa, dels fets del Tívoli, un relat sucint i molt crític d'aquells que ell titlla de radicals i, enfadat, ho resumeix en poques paraules:

Uns que si, altres que no, y... issa teló... aplausos y quan senten els que es diuen radicals que no els canten Segadors arman tal xivarri, crits xiulets fins que en Comella y coristas sense acabar abandonan l'escenari y escampa vagas: alas horas uns [...] del publich se'ls posan a cantar i acaba com el rosari de l'Aurora, [...] la par de publich los feu callar. Resultat res, es per aburrir, fan pudi l'imne català.¹⁷⁶

Millet escriu, també des de Bayreuth, una carta llarga als cantaires en què descriu la forta impressió que

li ha produït la seva estada a la ciutat de Wagner i la representació del Parsifal. Aquesta carta ha estat transcrita al capítol *Lluís Millet, l'home i la formació del músic*. Després, no n'hem trobat cap més fins al 1902; a partir d'aquell any, la correspondència s'incrementarà de manera sensible. Els nombrosos temes i el contingut general de les cartes fan difícil trobar un mètode d'anàlisi que no caigui en una pura descripció individualitzada. És per això que s'ha optat per agrupar algunes temàtiques i extreure dels manuscrits aquells textos que siguin significatius i aportin informació sobre els personatges estudiats.

L'estiu del 1902: el Congrés de Bruges

Les cartes de l'estiu del 1902 giren a l'entorn del Congrés de Música Religiosa¹⁷⁷ que es feu a Bruges i al qual viatjaren Pujol, Vicenç Moragas, vicepresident de l'Orfeó en aquell moment, i Joan Salvat, professor de solfeig. Es conserva la resposta de Millet,¹⁷⁸ on agraeix que la junta de l'Orfeó hagi aprovat el viatge i demana molt especialment als tres representants que hi assistiran que hi prenguin "el moviment y l'ànima" i contactin amb Dom Pothier de Solesmes, antic sots-prior d'aquella abadia benedictina i considerat el restaurador del cant pla.

Feliciteu a la Junta per l'acord favorable a vostra excursió a Bruges. No vos haig pas de dir lo que haureu de fer; l'entusiasme prou os ho dictará. Arreplegueu tot lo que pugueu pera profit de l'Orfeó: Datos, obras, maneras d'executar; tot lo que siga bona llevar per fructificar en nostre terreno. Sapiguen compartivos el treball entre el Salvat i vos i fins en Maragas pot ajudar ab son bon instint y talent .../... penseu que alli Dom Pothier hi sera y per lo tant tindra molta importancia tot lo referent al cant pla .../... Despres de cada audició apunteuse com mes aviat millor tot lo notable que recordeu, observacions, etc.¹⁷⁹

Els dona també records per a Charles Bordes, que havia fundat el 1874 l'Schola Cantorum de París juntament amb Alexandre Guilmant i Vincent d'Indy. En aquest congrés, Moragas hi llegí el discurs que es publicà a *La tribune de Saint Gervais*¹⁸⁰ l'octubre del mateix any i contribuï a donar a conèixer internacionalment l'Orfeó.

176. CEDOC 3.21 255. 15 de setembre del 1899.

177. Aquest congrés fou organitzat a Bruges per la Fédération Archeologique et Historique de Belgique, del 10 al 14 d'agost del 1902.

178. CEDOC 3.21 16.74. 22 de juliol del 1899.

179. CEDOC 3.21 16.76. 31 de juliol del 1902.

180. Aquest butlletí era publicat per l'Schola Cantorum parisensa.

El viatge a Bruges és explicat en dues cartes de Pujol. La primera,¹⁸¹ escrita a París en el viatge d'anada, és un relat en to molt amical de les seves impressions del viatge i de l'arribada a la ciutat. A part de dir-li que el viatge ha estat llarg i pesat, que els companys són molt agradables però que ell prefereix les sortides amb l'Orfeo perquè són més alegres i amb molt de brogit, no s'està de fer-li el seu reportatge, com sempre, amb molts detalls:

La impressió que m'ha produït Paris, de primer moment, al anar de la estació al estatge, ha sigut la de una ciutat immensa, ab carrers inmensos y edificis colossals. Aquesta impressió no ha estat de sorpresa donchs ja ho preveya aixís. Aquest París jo ja me l'havia imaginat .../... En quant als edificis monumentals que he vist, el Louvre, la Madalena, infinitat d'escolas de carreras superiors, l'opera, etc. etc., s'arriban a fer pesats per aquell diastre de columnas y mes columnas qu'en tots ells se troban, y que semblan calcadas las unas de las altres. Aquesta impressió potser es prematura, pero es la que m'ha produït de moment y aixís ho dich.

Demá ens dedicarem a visitar Museus. Em penso que disfruitaré mes.

Pujol no s'està de relatar i opinar sobre el que li crida l'atenció:

En quant a la vida material, que podriam dir de la Ciutat, no'm satisfà pas molt. Aquella furtó de menjar per tot arreu, aquelles donas tan especials, tant parisencas, ensenyant cama fins a la lliga i uns sens fi de detalls perque sí, sense cap necessitat, ab aquell impudor que semblaria inconvenient si no sapiguesim tots lo que son i mes propis de l'agent degenerada me fan molt fastic .../... Hem estat també a l'escola Cantorum ahont hem trobat Mr Petit molt enfeynat preparant música y tota l'enderga pera les festes de Bruges. En Bordes és a Brusel·les.

La segona, des de Bruges, és de caire més professional, amb comentaris molt crítics sobre l'organització del mateix Congrés i especialment sobre Charles Bordes i el seu cor, però amb gran admiració pels concerts de cant pla que han pogut escoltar.

En aquest aspecte del seu treball, en Bordes no'ns dona pas á conèixer el seu temperament

com á director, com á conductor de masses, qu'es ahont jo tenia desitj de veurel. Ja l'he vist, y francament haig de confessar que no m'ha satisfet. En cap, absolutament en cap de las composicions executadas aquests dias baix la seva direcció, ha lograt ferme sentir aquella esgarrifansa que a un li agafa quant, sujestionats los executants per un moment d'exaltació genial de son director, interpretan ab l'ánima. Aquesta no l'he sabuda trobar en lloch. Interpretació freda, sense relleu y fins de vegades bunyol, l'hermosura de les composicions he tingut d'endevinarla seguint la partitura, may n'he pogut gaudir per impressió venint del exterior.¹⁸²

La segona part de la seva carta, en canvi, té un to completament diferent. Ha tingut l'oportunitat d'anar a la capella de la Santa Sanch (sic) a escoltar una missa en gregorià que l'ha fortament impressionat. Era cantada pels nois de l'escola parroquial de Blankenberghe¹⁸³ alternant amb els homes de l'Schola Cantorum dirigits per un benedictí:

Un verdader frare de retaule, tot ell expressió. Dirigia ab els brassos, ab els ulls, ab la boca, ab el cap, contrayant los muscles de la cara, ab una fe, ab un ardor extraordinari, sense arribar may a lo grotesch .../... un fraseig maravellos, ab unas inflexions de veu qu'encantaban, fento tot, marcanto tot sense exageració, sempre ab aquela suavitat que commou dolsament, sense sacudidas.¹⁸⁴

I conclou dient que la impressió fou tan grossa que en Moragas deia que "solsament per aquella Missa se podia fer el viatge".

Es conserva la resposta de Millet:

Gracies per vostras narracions. Ja podeu contar si ho llegit ab delit tot això de Bruges. Vos felicito a tots ja que me sembla que vostre viatge ha tingut exit. No parlaré yo ara de tot lo que'm parleu ab la vostra, prou nos vagará si Deu ho vol; solsament vos escrich pera donarvos enhoras bonas á tots tres que haveu fet d'heralds al estranger de la cultura musical de nostra estimada terra...¹⁸⁵

També manifesta que no se li fa estrany res del que diu sobre Bordes i comenta, de passada, que l'inco-

181. CEDOC 3.21 13.3. 4 d'agost del 1902.

182. CEDOC 3.21 13.4. 10 d'agost del 1902.

183. Blankenberghe és una ciutat flamenca, a la costa de Bèlgica.

184. CEDOC 3.21 13.6. 21 d'agost del 1902.

185. CEDOC 3.21 16.78. 18 d'agost del 1902.

moda una proposta que li ha fet Lamote¹⁸⁶ d'ajuntar la seva associació musical i l'Orfeó, en un concert conjunt amb l'Schola de París, perquè no li agrada el nivell musical d'aquella formació.

Pujol el posa al dia de com segueixen els tractes amb el director de l'Schola parisenca i el cor de Lamote:

Tornan a sol·licitar que prenguem part en el segon concert, junt ab la Schola. Han rebut una carta de'n Bordes, en que'ls diu que podrien cantar junts la Redenció, la cantata *Wachet auf* de Bach,¹⁸⁷ la Batalla de Marignan, Jephthé, el Sanctus de la Missa del Papa Marcelo y motets. Jo'l si vareig preguntar si'ls descuidaven alguna cosa. Ja es ben cert que'l demanar no fa pobre .../... Segueix dient en Bordes que donat el cas que nosaltres tinguem dificultat pera cantar en francès y suposant que no tindrem la pretensió que ells cantin en català (es curiós eh?), podriem cantar tots junts en llatí, y aleshores les composicions podrien esser: Jephthé, Sanctus y algun motet.¹⁸⁸

El to irònic de Pujol s'aprecia de manera evident quan diu "Jo'l si vareig preguntar si'ls descuidaven alguna cosa. Ja es ben cert que'l demanar no fa pobre" i, sobretot, la càrrega d'ironia davant de la referència a la llengua catalana per part del director francès.

Durant aquell mateix agost del 1902, Millet comunica a Pujol que ha rebut una invitació de l'alcalde del Masnou, Pau Estapé, per portar l'Orfeó a cantar en la inauguració de la Casa Benèfica.

Aquestes primeres cartes del llegat ja dibuixen, doncs, de manera clara, la relació que s'havia establert entre ells, dos homes joves de 24 i 35 anys, embrancats en una missió a la qual dedicaren les seves vides.

El Congrés de Cant Gregorià i la recerca d'un orgue per al Palau¹⁸⁹

El 19 d'agost del 1905, Millet assistí a un congrés de música religiosa a la ciutat d'Estrasburg, on es reuní la plana major dels gregorians. El debat entre els diferents especialistes degué ser intens perquè a la carta explica com el bisbe Foucault, un insigne gregorià, havia abandonat el Congrés molt enfadat. Segons Millet, el gran heroi del congrés havia estat Wagner

(el qual, evidentment, no hi era), cosa que il·lustra una mica el contrast de les idees que s'hi feren presents.

Tal com ell mateix escriu a la *Revista Musical Catalana*:

En resum, el Congrés d'Estrasburg ha sintetitzat l'esplendorosa i viva restauració del cant gregorià. Aquesta restauració era cosa latent en tot el món catòlic; el gran Papa Pius XI l'ha segellada amb sa paraula i li ha donat la força pel seu expandiment. Al costat de la virginal bellesa d'aquest cant, tot cant barroer fugirà avergonyit de l'església i fins la decadent música profana rebrà beneficis de la resurrecció de la melodia mística, la més pura i més lliure, germana bessona de la ingènua i gentil cançó popular.¹⁹⁰

Aquest viatge és aprofitat per Millet per visitar diferents constructors d'orgues per tal de prendre decisions respecte al que s'ha de comprar per al Palau. Des d'allí escriu a Pujol per explicar-li que ha anat a veure Merklin a Dijon i que el seus orgues no tenen gran potència, però que li ha ensenyat els plànols de la Sala de Concerts del Palau i li ha demanat un pressupost tot afegint alguns registres a l'orgue. Després va a París per recomanació de Vicenç M. Gibert, que havia fet algunes gestions mentre estava estudiant a l'Schola Cantorum:

En Mutin es més dur de pelar. Li vaig fregar el projecte d'en Walker pels nasos y l'home's posà

Encapçalament de la carta de Millet des de Ludwigsburg. CEDOC 3.21 16.90.

186. Joan Lamote de Grignon i Bocquet (1872-1949) fou pianista, compositor, professor del Conservatori del Liceu, director de l'Orquestra Sinfònica de Barcelona i de la Banda Municipal.

187. El nom complet d'aquesta cantata és *Wachet auf, ruft uns Stimme*. Catàleg BWV 140.

188. CEDOC 3.21 16.78. 18 d'agost del 1902.

189. CEDOC 3.21 16.90. 19 d'agost del 1905.

190. *Revista Musical Catalana*, n. 21. Setembre del 1905. Recollit a Artís (1983, p. 73).

frenetich. Me feu veure el treball interior de l'orga y realment alló a simple vista se torna excelent. L'orga sona ab potencia y ab timbres de una fusio, igualtat i caràcter superior. Ab tot no hi vaig trovar aquell delicios oboe de Merklin...¹⁹¹

I, finalment, visità l'empresa Walker a Ludwigsburg.

Essent a Estrassburg me va venir a veurer en Walker; un alemanot de debó pro que a mida que un el tracta es fa simpatic. Varem anar a veurer una de las orgas que te a Estrassburg. Trovarem un timbre bastant diferent de las franceses, que de moment xoca una mica, pero que te registres demi-bouché, d'un gran caràcter y misticisme y contra lo que us havia dit en Martin, li trovarem gran sonoritat. Acabat el Congrés abans al mitj dia, havem vingut a Ludwigsburg pera dema visitar la fabrica; a la tarda ens acompanyara a Stuttgart y dilluns a no se quin punt y a Ulm on te orgas. La de Ulm diu qu'es la millor orga de tota la Alemania .../... això de escullir una orga es molt dificil, mes quan te tant per a triar¹⁹²

Uns dies després, Millet escriu des de Lucerna, en el camí de retorn, i li demana que aturin l'anada de la Capella a Montpeller perquè no creu que s'hagi de participar en un concert on no tothom pugui anar i que Pedrell, que hi estava interessat, n'entendrà les raons, igual com en Bordes de París. Segueix amb el tema de l'orgue:

En Walker hereu ens feu els honors [...] esplendidament, vem dinar a casa seva, una passejada pels vols de la ciutat fins a dos poblets, un d'ells patria de Schiller, anada a Erlingen i a Ulm; vaja quasi be, guanya la orga, porque nosaltres eram cinch! Es un home molt trempat; pro a ultima hora el vaig amohinar; li vaig parlar del preu d'en Merklin .../... em va dir que m'enviaria un altre projecte a primers de Setembre. Les seves orgas ens feren bon efecte: la de Erlingen te uns registres d'echos que si'ls tinguèssim en nostra orga fins els pagesos de la Vall d'Aran vindrian espessament a Barcelona per sentir l'orga.¹⁹³

Fou finalment un orgue d'aquesta casa el que s'inaugurà a la Sala de Concerts del Palau de la Música el 13 de febrer del 1908, amb la benedicció del cardenal

Casañas. El primer concert tingué com a intèrpret Alfred Sittard, organista de la catedral de Dresden; era la primera vegada que a Barcelona es feia un concert d'orgue en un recinte que no era una església.

Worcester, un indicador de l'horitzó de Millet

A la ciutat anglesa de Worcester s'hi celebraven uns festivals de música que tenien com un dels objectius oferir primeres audicions d'autors contemporanis executades per intèrprets de prestigi i dirigides pels mateixos autors. En el de l'any 1911¹⁹⁴ s'hi aplegaren, entre d'altres, Edward Elgar (fill de la ciutat), Vaughan Williams i Walford Davies. Millet havia plantejat a la junta de l'Orfeó la possibilitat de fer el viatge al festival, i dins de la junta, no tots els seus membres veien de la mateixa manera una despesa tan important. En realitat, no era tant una discussió només econòmica, sinó un reflex del posicionament enfront dels objectius que Millet i l'Orfeó es plantejaven. No s'ha d'oblidar que tot això es produïa en el si d'una entitat completament amateur i que no devia ser fàcil posar-la en un context tan ambiciós com el que Millet perseguia. Worcester significava entrar en contacte amb la millor música contemporània i els seus autors.

Vareig rebre el programa detallat i condicions del Festival Worcester. Realment es engrescador. A més dels programes dels concerts hi ha una pila de himnes i cants religiosos en els services que fora bo sentir. Els preus son una mica cars. Pero'l tickets per a tota la serie d'audicions valen 3 lliures, 13 schillings, 6 diners llochs de preferencia; dels altres llochs no preferents no parla ni hagin tickets per tota la serie .../... mireu de remourer la cosa...¹⁹⁵

Pujol li escriu una llarga carta en la qual li explica com s'ha desenvolupat la reunió per parlar del tema, i allí s'hi manifesten algunes tensions que es vivien en el si de l'Orfeó:

Aquesta tarda a les 3 s'ha reunit la Junta convocada per en Tomàs pera tractar del viatge. Ha presidit en Bassegoda i han assistit en Serra, l'Arajol, en Mullor, en Comella, en Perez, en Tomas i jo. Potser jo hauria tingut de retirarme al tractar del

191. CEDOC 3.21 16.90. 19 d'agost del 1905.

192. CEDOC 3.21 16.90. 19 d'agost del 1905.

193. CEDOC 3.21 16.91. 26 d'agost del 1905.

194. El festival es va realitzar del 12 al 15 de setembre del 1911.

195. CEDOC 3.21 16.101. 20 d'agost del 1911.

assumpte del viatge; pero com que vaig adonar-me de qu'en Tomas feia una catequística anticipada amb els individus de la Junta que va poder arrebregar, vaig temer que si no'm quedava ningú defensaria la qüestió i aixís va esser. Va llegir-se la carta de vosté i acte seguit comensaren les lamentacions estremoses d'en Tomás, fent remarcar molt especialment que deviem, entre altres coses, unes 2000 pts a n'en Bassegoda que presidia. Davant d'aquesta indirecta amb la diplomacia (¿!) qu'en Tomás acostuma, en Bassegoda's va apressar a fer constar que la seva situació era violenta, perque si combatia l'idea del viatge podia semblar qu'ho feia per interés particular i per altre banda, les rahons que donava en Tomás pera oposarsi eran de prou pes pera pensarshi una mica.

Pujol explica les raons que ell va considerar per fer el viatge i que basà en la necessitat d'estar constantment assabentats del que es fa en el món musical:

Pera nosaltres que tenim la missió de presentar constantment al públic una massa coral tant perfecte com se puga, hi ha la necessitat absoluta, per part de l'Orfeó, convertit en empresa de concerts, de presentar al públic, artistes i entitats artístiques que s'ha de procurar de totes passades siguin del gust del mateix public; i els qu'hem d'omplir aquesta necessitat hem tingut de fer-ho fins ara corrent el gros perill d'un fracàs amb la presentació d'artistes i entitats que, la majoria de les vegades, sols coneixiem de referència.

En el text d'aquesta llarga carta hi van apareixent, de manera molt clara, les idees que guiaven aquest tàndem indissoluble; per tal de fer-les entenedores, no dubta a utilitzar símils ben simples:

Tot comerciant que tracta am productes d'importació fa cada any el seu viatge en busca de novetats; doncs lo mateix tenim de fer nosaltres dintre la esfera de negoci a que les circumstancies han portat a l'Orfeó.¹⁹⁶

Segueix explicant la reunió, en què tothom va escoltar atentament els seus arguments excepte el més reticent "a en Tomás la cara se li anava estirant...". Finalment el mateix Bassegoda donà el vistiplau i ordenà fer les gestions oportunes per trobar els

diners que calien per fer el viatge. Dissortadament no es conserva cap carta en què es faci referència posterior a aquest viatge.

El centenari de Beethoven a Viena

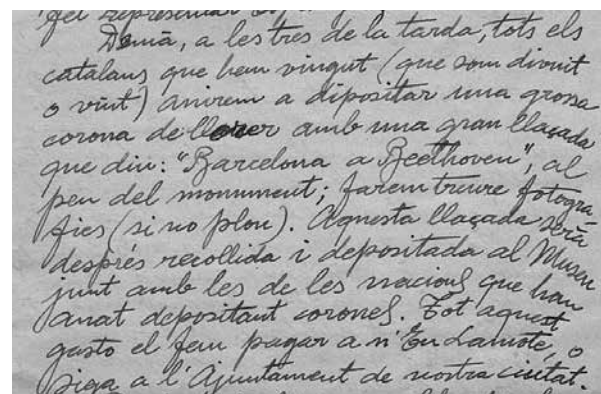
Pujol assistí a les festes de commemoració del centenari de la mort de Beethoven que se celebraren a Viena el mes de març del 1927 juntament amb una vintena de catalans, entre ells el pare Higini Anglès, el musicòleg que acabaria sent nomenat director de l'Institut Pontifici de Música Sacra de Roma. A Viena, Pujol fa coneixença amb Otto Ursprung,¹⁹⁷ que era gran amic del pare Anglès i, incloent també Lamote, assistiran junts a tots els actes. En la seva carta¹⁹⁸ explica que el pare Anglès coneix:

tota la sabiada alemanya, austríaca, danesa, russa, etc. etc...que corre per aquí; te una reques-ta que espanta

I que "tothom el porta sota tàlem". Amb el seu bon estil, relata les gelosies i les maniobres d'aquells savis i descriu el desenvolupament del congrés i el paper d'Espanya, que:

com sempre, ha fet un paper d'estrassa, no ha estat representada per ningú, per molt que en el Comitè d'Honor hi ha l'Ambaixador.

Segueix dient que els catalans han anat tots junts a portar una corona a la tomba de Beethoven en nom de Barcelona i que no volen representar Espanya i esquiven l'ambaixador tant com poden.

Carta de Pujol des de Viena. CEDOC 3.21 16.52.

196. CEDOC 3.21 16.28. 26 d'agost del 1911.

197. Otto Ursprung (1879-1960), sacerdot i professor muniquès especialista en música religiosa i educació musical. Participà en el III Congrés Internacional de Musicologia realitzat a Barcelona del 18 al 25 d'abril del 1936.

198. CEDOC 3.21 16.52. 29 de març del 1927.

Crítica de manera severa els concerts que s'hi han fet i considera que la responsabilitat és del director de l'esdeveniment, Franz Schalk,¹⁹⁹ al qual retreu que no hagi deixat que ni Richard Strauss ni Felix Weingartner tinguessin un lloc en el festival.

Aquell benedictus tan hermós, va resultar una cosa freda, sense cap solta; el varem arribar a trobar llarg; figuris com degué anar! Dels solistes vocals, el soprán bo, contract i tenor mitjanets, el baix dolent. Deu nos en guard de dur-lo a Barcelona, que'm sembla que el matarien. L'orquestra, molt nombrosa, bona en general fora el violí concertino que en aquell llarg solo que te ens va fer posar les dents de punta amb un so vert com el raim a primers d'Agost, i ens va fer patir amb una afinació bastant dubtosa. El chor bastant be, jo m'esperava veure uns quants centenars de cantaires i em vaig quedar parat en veure que no hi havia més de 25 soprans, 15 contralts, 20 tenors i 24 baixos. Però quan els vaig sentir, encara em vaig quedar més parat; aquells 25 soprans quan es posaven a pitar fort ho dominaven tot inclús l'orquestra en els tuttis més vibrants. En ma vida he sentit unes veus de dona tan potents; hi havia moments que fins molestava. Tots els choristes de la Missa eren professionals...²⁰⁰

La vida quotidiana a l'Orfeó

Pujol va ser, des de molt aviat, el responsable de preparar el repertori que s'havia de cantar i de dirigir en els assaigs. Un dels grans esculls en els inicis de l'Orfeó radicava en la composició del grup de cantaires atesa la seva heterogeneïtat, tal com escriu Narváez:

Un altre entrebanc d'aquests primers anys fou la formació i dedicació dels primers cantaires, la majoria dels quals s'apuntaren a l'empresa amb molta il·lusió però, sense gaires coneixements musicals. La rigorositat formativa, feu dur l'aprenentatge per a alguns, abandonant en poc temps la il·lusió i l'entitat. Els mestres, volien donar als cantaires una bona base, i graduar l'estudi d'obres per a poder assolir amb garanties les grans obres simfònico corals que, com la Novena Simfonia de

Beethoven, els havien promès interpretar. L'any 1893, les circumstàncies socials i la impaciència dels cantaires en no constatar una millora en els resultats, motivà una crisi en el cor que es reflecteix en la deserció massiva dels seus components, fet que va fer pensar a Millet en abandonar l'empresa. La crisi va ser superada, per la perseverància d'uns quants fidels, però sobretot per una nova estratègia directiva, que s'inicià amb la Presidència de Joan Millet, quan l'Orfeó va començar a actuar per eixamplar els horitzons, sovintejant les seves actuacions arreu on se li demanava, i molt especialment lligant les bones relacions entre les entitats catalanistes i religioses. (Narváez, 2005, p. 64)

En la correspondència analitzada, aquest és un tema recurrent i una queixa molt freqüent per part de Pujol en les seves cartes estiuenques: la manca d'assistència, la informalitat. Cada any, la queixa es repeteix: cal enviar cartes comminatòries "als campaners", les noies "tant malament com vulgui", "me sembla que patirem",²⁰¹ "només queda terragada de soprans"²⁰² però hem de recordar que totes les cartes analitzades s'escriuen, quasi absolutament, en els mesos de juliol i agost.

La qüestió dels noys està bastant malament. Ni ha alguns fora de Barcelona y'ls de mes s'ho prenen molt a la fresca. Aquest vespre faré extendre avisos una mica serios y'ls enviaré als pares. D'hommes i donas 'hi ha també que fan el dropo. Ja'ls aniré espavilant.²⁰³

El més sorprenent, però, és que malgrat la impressió d'informalitat dels cantaires que traspuen les cartes, l'Orfeó treballava, amb un ritme creixent i sovint amb una gran pressa, obres d'una gran volada. A les cartes s'hi veu sempre la preocupació per seleccionar el repertori i per arribar a un bon nivell de qualitat. Entre d'altres, s'hi mencionen des de madrigals de Brudieu, cantates i misses de Bach, a obres de Beethoven i Wagner, però sempre en paral·lel als autors catalans, com Nicolau, Alió o Vives.

Pujol repassa, en les cartes, l'estat dels assaigs de les diferents obres que tenen en perspectiva:

199. Franz Schalk (1863-1931) fou director de l'Òpera de Viena (1918-1929), càrrec que compartí amb Richard Strauss durant uns anys no exempts de problemes; fou també un controvertit director d'orquestra per les seves interpretacions i, especialment, de l'obra de Bruckner, el qual havia estat el seu mestre.

200. CEDOC 3.21 13.52. 29 de març del 1927.

201. CEDOC 3.21 16.27. 21 d'agost del 1911.

202. CEDOC 3.21 16.15. 28 de juliol del 1908.

203. CEDOC 3.21 16.12. 9 de setembre del 1903.

Em semblava que la Missa que cantàrem l'any passat per la Mercè, era la "Papa Marcel", de manera que'm sorpren el que diu en Pèrez d'haver vist la missa de Bouvin en el programa. Tant li fa; prepararem la "Papa Marcel" sobre tot havent de cantar-la més endavant a Horta com vosté em comunica"²⁰⁴

A l'Orfeó anem treballant la missa de Bach; els homens tenen els Kyrie apresos am lletra i un xic segurs; estem treballant els dos primers números del Gloria am solfa i'm sembla qu'avensarém aviat; En quant a les noies, tant malament com vulgui: n'hi ha moltes fora i les que no han sortit no venen .../... li asseguro qu'es divertit perque'm toca cantar mes a mi qu'a elles.²⁰⁵

Però també hi apareixen els temes econòmics, atès que Pujol era, a més a més, l'administrador de l'Orfeó:

A la Mercè, el dia 2 d'agost vinent tenim ofici de 20 veus mixtes (100 ptes). A causa d'haverhi alguns noys fora, especialment en Xifré, no podrem cantar la missa "O quan Gloriosum"; ab la terragada de sopranos que queda a Barcelona no m'hi veig ab cor.²⁰⁶

Vaig arreglar comptes ab el Sr Rector y vaig cobrar lo dels Catòlics. També tinc els diners del casament al Pi y les misses a l'Hospital .../... Aca-bades les noves capellanístiques. Anem per altra cosa.²⁰⁷

Res de nou a la Mercè i als Caputxins, fora d'algunes funcionetes qu'anem fent sense entrebancs. Continua l'eixut de quartos per part dels Caputxins; jo prou pregunto a Fra Llorens si hi ha res de nou (a més d'algun entretoc més directe) pero mai hi ha novetat.²⁰⁸

El mateix Millet està amatent a temes econòmics:

Ahir a la tarde anant a la Mercè vareig donar un cop d'ull a la llista de funcions del trimestre i vareig reparar que en els casaments mantinguereu els preus antics. Me havia descuidat de dirvos que amb consentiment del Economo son pujats, ara ultimament, de 5 pts els casaments sencills.²⁰⁹ Dijous matí seré a la Mercè pel casament. Ja veig veurer el fill d'En Torelló estant tot arreglat, solsa-

ment qu'are el nuvi vol Salve al final; aviseu donchs els nois que no hi faltin a les 11. Volen també marxa d'orga; com que mossen Anton n'está enterat penso avisará a n'En Perez. De totes maneres jo ja arivaré avans a la Mercè y l'avisaré. Aquesta marxa d'orga es paga apart 10 pts.²¹⁰

Un problema al qual calgué enfrontar-se fou degut a la condició social de les dones en el tombant de segle. En els desplaçaments de l'Orfeó, les noies necessitaven el permís patern per passar una o més nits fora de casa. Molts pares exigien que portessin una persona com a acompanyant, escollida per la família. Evidentment, això augmentava el nombre de persones que es desplaçaven i, per tant, era una despesa afegida que Pujol acceptava de no gaire bon grat. Aquest fou el cas en ocasió d'un concert que s'havia de fer a la Gleva, el 1904:

Pera la qüestió dels acompanyants, no hi ha hagut mes remey que transigir. Las noyas, ó millor dit los seus pares, no han volgut de cap manera avenirse a passar una nit fora de casa totes solas. Sort que com n'hi ha moltes de germanas, ens escapém ab cinch acompanyans solsament.²¹¹

En les cartes s'informa de tota mena d'incidents, més grans o més petits, de la vida del Palau i de l'Orfeó. Hi ha una carta molt il·lustrativa del que en podríem dir "estil Pujol" en la qual relata els estralls d'una tempesta de les que solen abatré's sobre Barcelona a la segona quinzena d'agost. Aquesta tempesta, que produí una inundació al pis de Millet, repercutí també a la Sala de Concerts i als locals d'assaig de l'Orfeó, i Pujol hagué d'encapçalar un equip d'homes per treure'n l'aigua:

Aquesta nit passada de 2/4 d'una fins a més de la una ha caigut sobre Barcelona un aiguat fenomenal qu'ha estat a punt d'ocasionar una catástrofe a vosté i a l'Orfeó. Sort qu'ha estat a les primeres hores de la nit; que si arriba a succeir a la matina en que no mes hi ha el sereno el mal hauria estat considerable de debó. Veura com va succeir: A quarts d'una el sereno va pujar casualment a la Sala i va baixar esverat dient que hi havia unes goteres molt grosses qu'anaven a raig fet

204. CEDOC 3.21 16.52. 29 de març del 1929.

205. CEDOC 3.21 16.27. 21 d'agost del 1911.

206. CEDOC 3.21 16.15. 28 de juliol del 1908.

207. CEDOC 3.21 16.15. 28 de juliol del 1908.

208. CEDOC 3.21 16.28. 26 d'agost del 1911.

209. CEDOC 3.21 16.114. 15 de juliol del 1920 (?).

210. CEDOC 3.21 16.99. 8 d'agost del 1911.

211. CEDOC 3.21 16.14. 2 de setembre del 1904.

i que no sabia d'ahont podien venir. Vaig pujar a la Sala i en efecte, de tots els forats que del pis de vosté donen a la Sala, l'aigua ne rajava a galledes, mullant butaques i inundant tot. Calculi el nostre esverament. La primera idea qu'em vingué va ser que vostés s'havien deixat algun balcó obert i que per allí entrava l'aigua. Vaig cridar ajuda desseguida als 20 o 25 que s'estaven al local i mentres desclavaven rengles de butaques i treien aigua de la platea vaig pujar ab en Tomàs el sereno i en Pepet al pis de vosté. Obrirem i ja desde'l recibidor ens varem trobar xipollejant en un tou de tres dits d'aigua. Aleshores en Pepet va recordarse d'uns famosos forats de desaigüe que vosté fa tenir tapats i varem atinar tot seguit a la causa del mal. Obrirem el balcó del despatx de vosté que dona al terrat i alló va esser el diluvi; en el terrat hi havien 3 pams d'aigua, tota la que hi cavia fins arrebassar la barana!. Amb aigua fins al genoll o plovent a barralons ens vàrem llensar enfora en Pepet, el sereno i jo, a buscar per sota l'aigua els malehits forats i a treurer els taps, i ho lograrem després de molts esforços perquè'ls taps a mesde no tenir cap nansa pera agafarlos, semblava qu'estessim clavats ab la gran pressió de l'aigua que feia dugues hores venien suportant. L'aigua es va escorrer tot seguit pels forats ab un soroll de xuclador que feia fredat, pero dintre'l pis de vosté n'hi havia una quantitat enorme que els punts més baixos arribava a un pam i anava rajant seguit a la Sala per tots els forats de paviment. Aleshores varen pujar deu o dotze homes i era un quadro que feia goig veurens a tots, alguns descalços i arremangats fins al jenoll, corrent pel pis ab galledes qu'anaven omplint amb plats, pots, una paella, tots els trastos que varem trobar a mà i buidantles a la banyera. Quant ja no podiem cullir l'aigua ab aquests medis varem aprofitar unes tovalloles que varem trobar al quarto de bany. Les tiravem a terra i tornemhi que no estat res. Despres vinga serradures i a un quart de quatre ja no quedava mes que la humitat. Li hem tingut de trasbalsar tot el pis, treient mobles dels llocs ahont feien nosa, i trasbordantlos alla ahont no hi havia aigua; al menjador hi trobará un llit ab tots els seus accessoris qu'el varem treure d'un quarto ahont hi havia un pam d'aigua. Li hem trencat tres o quatre plats dels que'ns servien per agafar l'aigua: perdoni la malesa, pero en aquells moments no podiem anar ab gaire cuidado.

Mentrestant, un altra brigada amava treient l'aigua de la Sala i llensantla al carré pels balcons. Pero l'aigua, filtrantse per no se ahont, se va posar entre'l paviment de la Sala i les voltes del nostre local i a la sala d'ensaijos s'hi havia de transitar ab paraigüas porque hi plovia a raig fet. Veient qu'a la platea ja no hi havia aigua pero al nostre local hi aná plovent de bó i millor, varen rebentar l'empostissat i l'enrajolat de la platea i en Ferrer va treurer de sobre les voltes unes 15 galledes d'aigua que perjudicaven l'obra en gran manera. Demá faig revisar tota la instalació electrica i si l'aigua, com es de temr, s'ha introduit als tubus de conducció ens pot haver ocasionat perjudicis de molta consideració.

Ja veu si l'hem ballada bona. Ems varem posar fets uns peixos, i avui tinc tot un costat endolorit, malgrat les enérgiques fregues de rom qu'em feia a casa a les 5 del matí. Pero com que vaig portar tota la roba molla una pila d'hores i ademés el treball violent me feia suar, las fregas no hi ha valgut molt.

Avui les dones de ca'n Pepet han posat un xic d'ordre al pis de vosté i han tret les alfombres a aixugar. Demá fare desembussar la banyera de les serradures qu'han obstruït la sortida de l'aigua. No cal dirli que te les rajoles lluentes i netes com una patena. De moble no n'ha sofert cap...²¹²

Després d'aquesta descripció de la situació tan viva, realista i alhora amb trets còmics, Pujol acaba la seva carta tot dient:

Per amor de Deu no s'els hi acudeixi tapar mai mes els forats de desaigüe perquè'l cuidar-se de destaparlos s'oblida facilment i ja veu quin trasbals hem passat.

Aquí es posa de manifest un dels trets de la personalitat de Pujol: a quarts d'una de la nit ell era encara al Palau, al final d'una sessió d'assaig. Ell era, evidentment, la mà executora i l'ull vigilant de tot el que s'esdevenia al Palau de la Música.

En les cartes de cada estiu hi ha un fet coincident: quan s'apropa el dia 21 d'agost, Pujol demana al Mestre què vol que se li regali pel seu sant. I Millet demana coses tan materials com dos balancins o coberts de plata amb ganivets inclosos,²¹³ una làmpada per al menjador,²¹⁴ un frac o "uns filferros per posar al terrat perquè el nen no caigui".²¹⁵ I encomana a Pujol que ofereixi un refresc als orfeonistes: coques, pastes i vi.

212. CEDOC 3.21 6.26. 22 d'agost del 1909.

213. CEDOC 3.21 16.79. 22 d'agost del 1902.

214. CEDOC 3.21 16.80. 20 d'agost del 1902.

215. CEDOC 3.21 16.96. 28 d'agost del 1908.

Acabem de ballar, a la salut de vosté, un pet de sardanas que enamoraba. Acabat l'ensaig, plena la panxa y buidat el Saló, vóltala minyona que La Sardana es la dansa mes bella de totes les danses qu'es fan y's desfan. Ha anat d'alló millor. Tots els coristes m'encarregan els hi manifesti el seu goig i desitjos de que passi el Sant tan alegre com ells l'han comensat.²¹⁶

La gestió de la programació

Pujol, a més de músic, era també l'administrador del Palau i, com a tal, li corresponia l'organització del material dels concerts i la contractació dels músics, és a dir, el funcionament de la maquinària necessària per a la bona marxa de la institució. És per això que les seves cartes són també un recompte de la gestió dels assumptes pendents.

L'Orfeó tingué sempre com a objectiu dignificar la nostra música tradicional i posar a l'abast de la gent les obres de la música culta universal. Millet i els seus varen demostrar una gran ambició professional, tant pel que feia al repertori com als intèrprets, que anava molt més enllà de l'entorn més immediat. A la correspondència estiuenca de Pujol tot això hi és ben reflectit, així com les relacions, no sempre fàcils, amb altres agrupacions musicals o amb persones individuals o de les institucions del país.

A la correspondència s'hi poden veure nombrosos exemples de com Millet i Pujol varen estar sempre molt interessats a contractar les figures més rellevants del panorama europeu, i com les dificultats d'agenda dels intèrprets o les disponibilitats econòmiques condicionaven, sovint, les decisions finals.

Seria molt prolix enumerar tots els personatges que apareixen en les cartes entre Pujol i Millet, però posarem alguns exemples que il·luminin aquests aspectes tan complexos de la gestió, que ell duia a terme en el seu horari interminable de treball.

En el text següent es fa referència a la contractació de Pau Casals i el seu acompanyant, el pianista Benvingut Socias;²¹⁷ Casals era ja un reconegut violoncel·lista que viatjava contínuament per Europa i els Estats Units:

En vista de qu'en Casals no venia a mi jo vaig anar a n'en Casals y'l vaig pescar diumenge passat al

Vendrell. Tot està arreglat. Els recitals d'en Casals serán el 10 y 13 d'Octubre, acompanyat per en Socias. No pot ser més tart del 13 perquè'l 16 ha de tocar a Fribourg. Es una llástima que no hagin pogut esser cap al 20; però no hi ha més solució. El preu son 1500 pessetes per concert, Casals y Socias plegats. No es barato però tampoc es car y no'm sembla prudent regatejar, perquè segons m'explica en Casals, tingué de barallarse ab els de l'Associació qu'el tenen contractat a n'ell y la seva dona pera la Quaresma y no volien de cap manera que toqués al octubre ab nosaltres. Es possible doncs qu'en Casals aprofités el menor pretext que noslatres li donguéssim, pera desfer el nostre compromís...²¹⁸

Millet s'interessa per la programació del curs vinent:

En quan a lo dels concerts veig qu'encara està enredat. Ja'n parlarem a Barcelona; lo de las nou simfonias m'agrada molt pero temo que a n'el publich li aniria millor una mica de varietat; me sembla. Siga com siga en Mottl no's pot deixar escapar. Lo del octubre queda fluix per are! Es questio de remenar alguna altre celebritat. La Gay no es per aquí? Si fessim venir a n'en Chapí a dirigir la Fantasia Morisca!. Ja'n parlarem²¹⁹

Pujol el posa al dia sobre les prospeccions que té endegades per portar a Felix Mottl²²⁰ i les que està fent en paral·lel respecte a Felix Weingartner, de cara a dirigir la Novena simfonia en el festival Beethoven que estaven organitzant. Sovint, les cartes es creuen, cosa absolutament comprensible:

He escrit a l'empresari d'en Mottl dientli qu'en principi l'idea del Festival Beethoven ens agrada, pero que tindria que realitzar-se en 5 concerts en lloc de 4 pera evitar l'haver de donar 2 concerts ab 3 simfonias cada un. Aixó comptant ab 2 concerts setmanals y 3 dies d'ensaig avants del 1er concert fa divuit dies qu'en Mottl pot escullir del 28 de Febrer (primer dissabte de quaresma) al 28 de Mars, vigilia del Diumenge de Passió...²²¹

En les cartes que fan referència a aquest concert, trobem una qüestió en la qual es percep la relació poc fluida que existia entre l'Orfeó i Josep Pijoan, al qual, i amb motiu del ja citat festival Bach, l'Orfeó havia

216. CEDOC 3.21 16.11. 24 d'agost del 1913.

217. Benvingut Socias, nascut al Vendrell el 1877, fou un pianista de relleu internacional, compositor i professor al Conservatori del Liceu, amic personal i acompanyant de Pau Casals en nombrosos recitals, especialment a París.

218. CEDOC 3.21 16.15. 28 de juliol del 1908.

219. CEDOC 3.21 16.93. 29 de juliol del 1908.

220. Felix Mottl (1856-1911), director i compositor austríac.

221. CEDOC 3.21 13.15. 28 de juliol del 1908.

demanat suport econòmic com a secretari general de l'Institut d'Estudis Catalans. Pijoan era, segurament, des del punt de vista vital i de pensament, molt lluny del que Millet i Pujol representaven. Arquitecte de formació, historiador, assagista, crític d'art, activista cultural i impulsor de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), Pijoan fou un personatge controvertit. Com a resposta, els demanava que el concert es fes al Museu del Park (sic) en comptes de fer-lo a l'IEC perquè creia que se'n podien obtenir uns beneficis importants que permetrien la compra d'unes escultures per al Museu de Catalunya que tenia entre mans. Pujol troba la resposta poca-solta ("les animalades de costum") i dubta que Pijoan sigui un interlocutor vàlid ("vol dir que no es boig en Pijoan?").²²² Convençut que no té en compte cap de les despeses que implica el concert (sala, músics...), creu que fa uns comptes forassenyats i, amb una certa indignació, deixa veure aquestes discrepàncies en totes les cartes de l'agost del 1908 i especialment pel to i el tracte amb què se sent tractat:

M'ha deixat veient visions pel seu desvergonyment esplendit i ignoscència infantivola .../... fa temps que el tenia per ximple i ara m'hi refermo...²²³

Cal dir, però, i en descàrrec de Francesc Pujol, que Pijoan suscitava sovint reaccions del mateix signe en moltes persones del món cultural català de la seva època; ell representava, probablement, una mentalitat i una actitud nova respecte al que qualificava de provincianisme i mentalitat tancada. Dissortadament, no podem saber com va acabar el problema, però el festival es feu al Palau el 1911 i va ser especialment important en la vida de l'Orfeo perquè s'hi va interpretar, per primera vegada a Espanya, la Missa en si menor de Bach. En aquest concert va tocar l'orgue Albert Schweitzer i en el festival, també hi van col·laborar la pianista Blanca Selva i els violinistes Joan Massià i Ricard Viñas. La preparació de la missa, una obra de gran dificultat, es fa present en les cartes de l'estiu d'aquell mateix any.

Per venir a cantar en aquest mateix festival s'ha via de contactar Walter,²²⁴ "le meilleur interprète de Bach", segons Schweitzer,²²⁵ però amb problemes d'agenda i del qual Pujol comenta amb sornegueria "es eixerit el noy, no sembla tenor" perquè és molt precís, i li demana de:

222. CEDOC 3.21 16.23. 17 d'agost del 1908.

223. CEDOC 3.21 16.21. 13 d'agost del 1908.

224. Raoul Walter (1865-1917), tenor austríac.

225. CEDOC 3.21 190.1.

226. CEDOC 3.21 16.21. 13 d'agost del 1908.

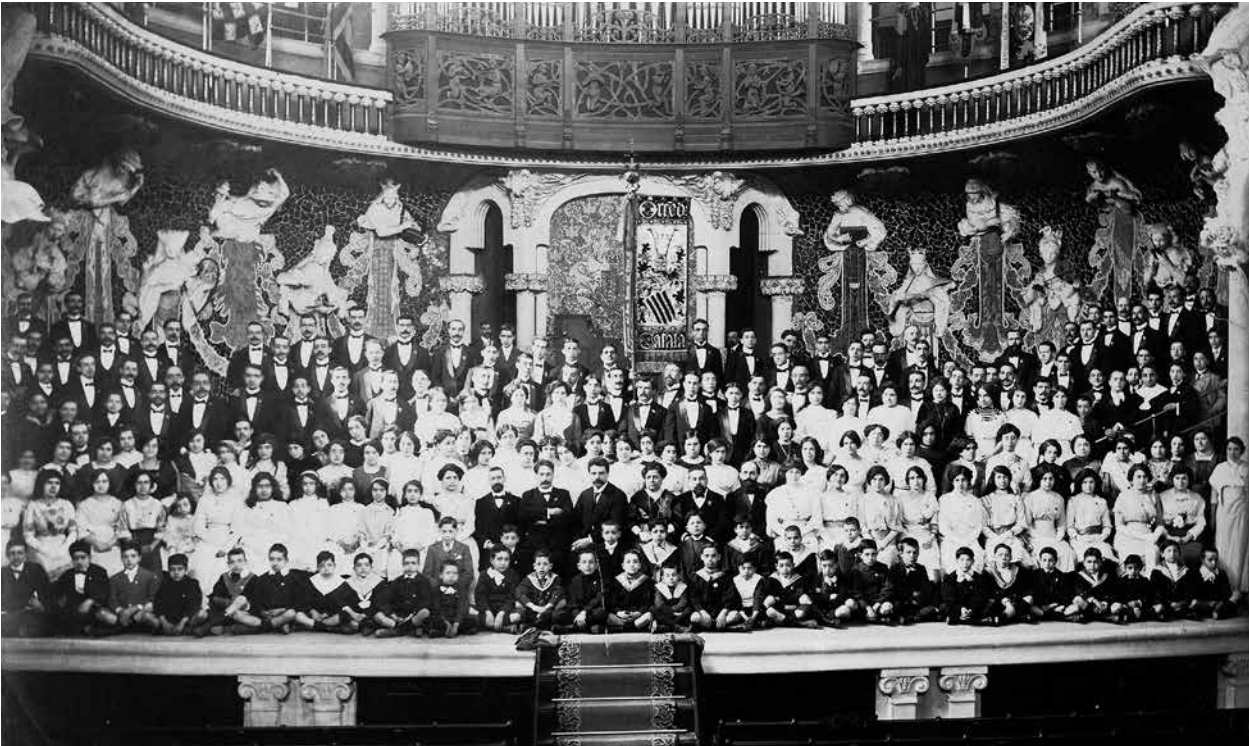

Lluís Millet o l'última encarnació de Siva. Dibuix de Joan Junceda. Diari *La Publicitat*, n. 16607, 11 de juny del 1927.

posar els punts sobre les i, i, i. En la carta d'en Walter hi he vist les condicions que son 1200 pts més els gastos. ¿No li sembla una mica fort...?²²⁶

Encara en la mateixa carta, Pujol relata la resolució de la contractació de la mezzosoprano Maria Pichot i Gironés (coneguda artísticament com a Maria Gay), per als concerts de tardor. Aquesta cantant gironina era coneguda internacionalment com a intèrpret de *lieder* i d'òpera, especialment a l'Europa occidental i a Nova York.

Deia la Gai en una de ses cartes que, si trobessim un Amor i una Euridice decentes (i) li agradaria molt donar l'Orfeo sencer, tallant recitats naturalment. Ara insisteix novament. ¿Què li sembla?

Audició de la Missa en si menor l'any 1911. CEDOC 3.21 210.

Diguim quelcom sobre això pera poder trasmetro a la Gai.²²⁷

Altres temes importants, com la proposta de programació per al cicle de tardor, són també inclosos en la mateixa carta, així com alguns comentaris sobre els intèrprets que han contractat o estan pendents d'acordar:

Solucionats els concerts Gai, va be lo que vostè proposava ó siga: Primer Concert: dijous 21 Octubre. Recital Walter: diumenge 24 tarda. Segon concert, dimecres 27. Concert extraordinari: diumenge 31, ab en Bosch o en Raventos. Avui he sentit aquest últim; ha cantat quatre lieder de Schubert i una ària del Barbero de Rossini (1r acte, al comensament mateix, ària del conte). Te una veu bonica, molt ben timbrada i forta en tota la extensió i sap treurer sons a mitja veu forsa delicats. Els vocalisos de Rossini, que sont molt difícils, els ha tret bastant be. Se veu qu'ha treballat forsa i domina be la veu pero al meu entendre li falta consciencia artistica i aixó fa qu'es preocupi mes d'apoiar i timbrar be, que d'ésser expressiu.

En una paraula, ni sent emoció, ni sap suplirla ab art. La veu es molt més plena i potser més bonica que la d'en Walter, pero no té la probitat, la netedat ni la forsa expressiva d'aquest.²²⁸

Albert Schweitzer és protagonista de les cartes en nombroses ocasions. Nascut el 1875 a Kayserberg (Alsàcia), fou, a més d'organista, teòleg i metge, i morí el 1965 a Lambaréné, a l'actual Gabon, on havia fundat un hospital i on passava llargues temporades. Fou un gran especialista en J.S. Bach i fundà, amb Gustave Bret, la societat que porta el nom d'aquest músic, a París (1904). Rebé el premi Nobel de la Pau l'any 1952. Schweitzer va venir a Barcelona en disset ocasions i va establir una estreta relació amb Millet, tal com ho testimonien les cartes conservades al Centre de Documentació de l'Orfeó. Fou la personalitat estrangera que pot considerar-se un amic del Mestre; les seves cartes estan sempre encapçalades per un "Cher frère" o "Mes chers frères catalans" i tingueren una gran connexió personal, ètica i musical.

Millet estava molt interessat en la participació de Schweitzer en els concerts de tardor del 1908 i Pujol, com era habitual, en portava la contractació i l'agenda.

227. CEDOC 3.21 16.25. 19 d'agost del 1909.

228. CEDOC 3.21 16.25. 19 d'agost del 1909.

Millet i Pujol amb Albert Schweitzer i Frederic Lliurat (1909). CEDOC 3.21 2.4.2.

També li envio les cantates remeses per en Schweitzer, proposades pera'l programa. Me sembla que, com a mi, li estranyarà que l'Schweitzer no proposi una cantata complerta en lloc de retalls de dugues. Es una cosa que no me la esplico tractanse d'un home de criteri com ell. Convin-dria retornar les partitures al Schweitzer com mes aviat millor: ell ho demana.²²⁹

Un altre nom que sorgeix en alguna carta²³⁰ és el de Wanda Landowska, la clavicembalista polonesa, morta als Estats Units el 1959, que havia estat convidada per fer dos concerts al Palau; els proposa d'anar a cantar a l'Òpera de París. L'Orfeo li dedicà una sessió íntima el 1911. Altres cartes fan referència a invitacions fora de Catalunya, com la de mossèn Joan M. Thomàs, per cantar a les festes en honor de Chopin a Mallorca el 1930.²³¹

Pujol escriu amb tota confiança i emet les seves opinions professionals de manera franca:

229. CEDOC 3.21 16.22. 1 de setembre del 1908.

230. CEDOC 3.21 16.39. 5 de setembre del 1920.

231. Joan M. Thomas (1896-1966), organista, musicòleg i compositor mallorquí, organitzador dels festivals Chopin i director de la Capella Clàssica de Mallorca.

232. CEDOC 3.21 16.39. 5 de setembre del 1920.

233. Palmira Jaquetti i Isant (1895-1963), folklorista, compositora, poeta i professora de llengua francesa que participà molt activament en la recollida de materials per a l'*Obra del Cançoner Popular Català*.

234. CEDOC 3.21 16.53. 31 d'agost del 1927.

235. Des de l'any 1912, la companyia elèctrica promotora del salt de Capdella havia construït el tram de carretera fins a Senterada, però fins al 1934 no arribà una carretera al Pont de Suert.

Ara queda plantejat el dilema Bosc-Raventos. ¿Qué fem? Si proposo el concert extraordinari a n'en Bosc i no accepta, va bé. Pero i si accepta? Com qu'es tan llunàtic, es capàs d'acceptar ab l'idea de deixar a n'en Walter ben petit, i allavors, podria ser qu'els tomatecs s'encarissin el dia del concert extraordinari. Per altra banda lligar a n'en Raventos prescindint d'en Bosc, es rompre per sempre ab aquest i com que tal volta encara ens pot ser útil, potser no convé.²³²

No cal dir que, a les cartes, el *Cançoner Popular Català* hi és també present. En una de datada el 31 d'agost del 1927, explica que la missió que porten a terme, entre d'altres, Palmira Jaquetti²³³ i Lluís M. Millet, ha recollit ja 1.500 cançons, i que el pintor Enric d'Aoust, marit de Jaquetti, ha fet els dibuixos amb retrats dels cantaires.²³⁴

Un cronista excel·lent

Al llarg d'aquestes pàgines s'ha observat clarament quin era l'estil de Pujol com a narrador, cosa que també dibuixa de manera ben precisa la relació de confiança que existia entre ell i el Mestre. Era precís en els temes de feina, minucios en els detalls i, a més, les seves narracions tenen sempre un punt irònic, distès amb discreció, com de somriure sota l'espessa barba i el contundent bigoti. Aquesta sornegueria apareix gairebé en totes les seves cartes però en algunes és gairebé còmica, com passa en les que contenen descripcions referents a les seves estades de vacances al Pallars. Ell escriu normalment des de Tremp, on feien una estada d'uns quinze dies, tot i que, com explica en alguna carta, la seva esposa tenia la mare al Pont de Suert i per arribar-hi calia anar fins a la Pobla de Segur i, des d'allí, amb ajut de cavalleries, per camí de ferradura.²³⁵ Els dies a Tremp són feixucs i calorosos i ell aprofita les cartes per fer-hi descripcions detallades del temps:

¿Com els tracta el calor pel Masnou? Aquí el temps porta un tarannà que podriem dir-ne dictatorial. Veure que fan un parell de dies serens, magnífics,

amb una temperatura açats benigna i agradable; l'endemà apreta una calor que fa anar amb la llengua fora. Quan un hom ja està resignat a torrar-se pensant que tant mateix som a l'estiu i de calor n'ha de fer, comença el cel a fruncir el ceño com un vulgar guerrer impulsiu ensumant tendències sospitoses; uns nuvolassos com castells, negres i amenaçadors van traient el cap per darrera les muntanyes, amb aires de dir: —¿Què us heu pensat els de la Conca? ¡De nosaltres no se'n fum ningú!— Y sense que ningú els hagi dit ni piu (que diu en Sala), es van engrescant i a pilotat-se, i comencen de rondinar, i ja hi som: clatellada vé, cop de sabre và, trons i llamps i pedregada, aigua a raigs com si ens volguessin ofegar d'un cop per a no pensar-hi més; torrents desfermats que se les heuen amb les humils i paçífiques garbes, masegant-les, arrosegant-les qui sap aont amb fúria d'ubriac; ventades bestials que tan aviat esbocinen innocents persianes com arrenquen arbres groixuts com un home; barrancades inmenses de pedregam que se'n baixen a la carretera .../... Tot aquest desballestament meteorològic coincidint amb l'altre, fa rumiar molt; i em sembla que'l senyor Patxot²³⁶ se n'ahuria d'emprendre un estudi, a fi de descobrir les lleis d'influència recíproca que deuen regir tot aquest bat-i-bull. Quan torni n'hi parlaré.²³⁷

Però també del transcórrer dels dies i el que passa al seu voltant:

Tot aniria be, pero es ben cert que'n aquest mon no hi ha felicitat complerta; aquí a Tremp les mosques ens amarguen l'existència. ¡Mare de Deu si n'hi ha! Y son fameliques, escorretedores, incansables, insistents i perfidioses, casi tant com en Lliurat amb els seus xistos. Hi ha moments, quan un llegeix o escriu (ara per exemple) que arriben a exasperar i un hom s'hi faria a trets; no respecten res: la ploma, el paper, la ma, a tot arreu se planten encuriosides i furguen, i corren d'aci d'allà, com si cerquessin quelcom que no arriben a trovar mai .../... com es natural l'abundor de mosques es produida per l'abundor de brutícia, i aquesta per la manca d'aigua; feliçment, dintre de poc temps ja serà un altra cosa, car els de la Canadiense estan treballant molt per portar-ne un bon cabdal de la que'ls sobra, tant per regar els camps circumdants com per las

usos domèstics i la higiene de la població. Aquesta companyia la Canadiense ha fet unes obrasses colossals. Ha tancat el pas del riu aixecant un mur formidable que s'apoya en dugues montanyes, creant un embassament d'aigües o llac d'una extensió de 14 kilòmetres! Amb una fondària que passa d'un centenar de metres en certs llocs. La quantitat d'aigua embassada es de vintitres milions de metres cúbics, segons va explicar-me un germà de'n Ricart Viñes (el pianista) qu'està empleat en aquestes obres i molt amablement va acompanyar-me per tot arreu en la visita que ans d'ahir hi vaig fer...²³⁸

Malgrat ser temps de vacances, Pujol no perd mai el fil dels afers que duu entre mans:

Tenia intenció, avans de sortir de Barcelona, d'escruiurer una sardana per al concurs de L'Escala, pero ni temps vaig tenir de pensarhi. Al marxar vaig posar paper de solfa a la maleta amb l'idea de que tal volta a Tremp, amb tot i ser ja molt curt el temps, tindria lleure de realitzar el meu proposit si l'humor m'hi ajudava. Vaig posarme a la feina el dijous al mati i treballant les estones que'l sol cau aplomat, a la taula del menjador, en mitj de la xerrameca de les dones (la propia, dugues cunyades, la sogra i la minyona!!!) divendres a la nit quedava la sardana llesta i sortia en l'auto de dissabte al mati...²³⁹

Són també molt característics els retrats que fa, amb confiança, dels personatges dels quals parla, com aquest de Frederic Lliurat, segon bibliotecari del Palau (1912-1915):

Acabo de veurer a n'en Lliurat convertit en una llesca de pa moreno. M'ha dedicat una filipica per lo qu'en diu les meves bescantadores calumnies; pero per lo que m'ha explicat de 3 noyes molt maques y d'uns grans tips de jeurer de panxa al sol (aixís torna ell graduat de negre!) y d'una serie de plahers bucòlics altament sugestius, veig que no em vaig errar de gaire.²⁴⁰

Divergències estètiques, opinions polítiques

En la correspondència entre Pujol i Millet no és fàcil trobar-hi opinions que facin referència, més que tan-

236. Rafael Patxot (Sant Feliu de Guíxols, 1872 - Ginebra, 1964), metereòleg, bibliòfil i mecenes. La seva fundació fou cabdal per al sosteniment d'empreses culturals com l'*Obra del Cançoner Popular* i l'*Estudi de la Masia Catalana* i també l'*Onomasticon Catalonia* de Joan Corominas, ja des de l'exili.

237. CEDOC 3.21 16.51. 15 d'agost del 1926.

238. CEDOC 3.21 16.35. 20 d'agost del 1916.

239. CEDOC 3.21 16.35. 20 d'agost del 1916.

240. CEDOC 3.21 16.20. 30 d'agost del 1908.

gencialment, als debats estètics i culturals de la primera meitat del segle XX, i que a Catalunya varen ser especialment vius, o al moment polític en què foren escrites. Tan sols petits comentaris que demostrin que tant ell com Millet sabien bé de què estaven parlant i que no era necessari explicitar res més. Per a aquest treball, n'hem seleccionat algunes petites mostres.

L'any 1925, l'Orfeó és clausurat per la dictadura del general Primo de Rivera, com havia passat amb altres institucions catalanes. Fou després de la xiulada a la Marcha Real al camp del Barça, en el partit d'homenatge que el club dedicava als orfeonistes després de l'èxit que havien obtingut a Roma. Això representà un cop dur per a l'entitat, la qual deixà de tenir accés al seu local per actuar-hi. La correspondència d'aquell estiu reflecteix la situació:

Tornat de Masnou m'he trobat amb notícies contradictòries sobre els fonaments dels insistents rumors de la amnistia per a les corporacions clausurades. El cert es que no en tenen de fonament. En Pena, amb una carta del President de l'Orquestra Casals, en Vidal i Cuadras, visità al Governador, qui li digué que ell no sabia res d'aquesta amnistia i que be que li tocava saberne quelcom si'l projecte existís. Que ell no n'era pas partidari i que així respondria al govern si'l consultaven .../... que l'Orfeó Català ell l'obriria l'endemà de fer les celebres declaracions per ell imposades.²⁴¹

L'any 1927, la proposta d'un concert extraordinari a la catedral de Vic per inaugurar les pintures de Josep M. Sert és el motiu d'algunes cartes d'estiu. Aquest concert havia de realitzar-se poc temps després que l'Orfeó fos reobert de la clausura i estava patrocinat per Francesc Cambó. Millet ha rebut la proposta i la comunica a Pujol, tot explicant-li els entrebancs que suposava per a l'Església la introducció d'una música que no complia amb la tradició, però l'admiració dels músics per Cambó queda palesa en les seves cartes:

Vaig rebre una carta d'En Cambó firmada a Atenes demanant-me si fora possible cantar la missa de Beethoven en la inauguració de les pintures d'En Sert a la Catedral de Vich. Deia que ara que les ansies patriòtiques estan inibides i recloses per

les circumstàncies és prècis aprofitar totes les avinances culturals artístiques que porten en el fons l'alés del nostre sentir de Pàtria. Les pintures el tenen entusiasmadíssim i en l'audició de la missa beethoveniana cantada per l'Orfeó hi veu com una glorificació d'aquell sentiment de raça. La cosa de moment em va deixar no poc esmaperdut, però en el fons l'idea em tentava; aquella música, que lo menos les remou per dintre, verament un la desitja acompanyant i realçant l'august acte litúrgic, malgrat les seves llivertats de forma i la necessitat que porta de les veus de dona. Vaig escriure ho a mossén Romeu demanant-li el seu parer i consell; em contestà esgarrifat; malgrat això jo vaig insistir oposantli arguments d'exepció única .../... mossén Romeu cedí a parlarni al Sr Bisbe; aquest lo demanà uns dies per a pensar hi, jo vaig anar a Vich...²⁴²

La resposta de Pujol traspua el mateix entusiasme:

Anant a lo de la Missa de Beethoven de la Catedral de Vich, trobo realment magnífica la pensada d'En Cambó. Hem de confessar una vegada més que és un home extraordinari, dotat del que podriam dir-ne un nas oportunista de primera força i d'una generositat patriòtica com pocs n'hi ha. Jo estic completament d'acord amb vosté en què donades les circumstàncies, podem realitzar aquest acte sense cap escrúpol, voltant-lo, però, de totes les garanties d'excepcionalitat estremada que li treguin el més lleu caràcter de precedent; i per això serà bo que de Roma ho diguin aixís.²⁴³

Les desavinences de l'Orfeó amb altres tendències que s'obrien pas han estat ja documentades en diversos estudis. En les cartes que hem analitzat, hi són reflectits comentaris sobre Gerhard, on les paraules de Pujol traspuen ressentiment i un cert dol pel bescantament que aquest grup mostrava per l'Orfeó:²⁴⁴

Potser se'n ha anat a Paris a consolar en Schönberg tot preparant el projecte de la gran escola musical de Catalunya en col·laboració amb Anglès, Samper, Casals, Gibert, Camins i altres amics nostres...²⁴⁵

O bé, Millet comenta:

241. CEDOC 3.21 16.119. 7 d'agost del 1925.

242. CEDOC 3.21 16.123. 27 d'agost del 1927.

243. CEDOC 3.21 16.53. 31 d'agost del 1927.

244. Robert Gerhardt (1896-1970), compositor deixeble de Felip Pedrell i, més tard, d'Arnold Schönberg a Viena i Berlín fins al 1927, any en què retornà a Barcelona. Formà part de les avantguardes culturals, introduí la música tonal i el serialisme i participà en el govern català durant la República. S'exilià a Anglaterra, on residí a Cambridge fins a la seva mort.

245. CEDOC 3.21 16.59. 31 de juliol del 1933.

En Salvat em feu llegir la vostra contesta a la segona fuga del senyor Tharrats.²⁴⁶ Molt rebé. Cal picà els dits així a n'aquests joves savis rucs.²⁴⁷

En unes quantes cartes, hem pogut llegir els seus comentaris sobre els temes que enfrontaven l'Orfeó i les noves tendències que s'obrien pas a Catalunya. Ens ha semblat més oportú incloure'ls en el capítol sobre l'Orfeó perquè són un bon exponent de l'evolució de la institució, a la vigília de la dècada dels anys trenta.

Hi ha molt poques cartes dels anys de la Segona República. Les que hi ha manifesten de manera general una gran desconfiança i malestar amb els esdeveniments i el clima general polític:

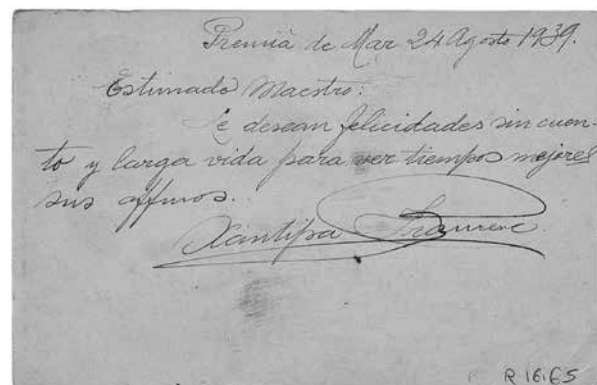
Referent a la Germanor, és ben curiós el que m'explica d'en Martorell. Hem de vigilar que, amb bona fe o sense, aquest senyor no porti els orfeons a fer apoteosis esquerranes. Joestic molt content que en Gassol²⁴⁸ hagi oblidat aquell projecte de convertir el nostre homenatge en una manifestació patriòtica d'orfeons, com ell en deia. En aquests tinglados un hom sap bé com hi entra, però no sap com en sortirà. Per això em sembla que cal fer l'ull viu i desconfiar d'aquest senyor Martorell, que fa temps em sembla despedeix un tufet de pastetes bastant regular. He de confessar lleialment que no el conex ni l'he tractat mai, però la seva col·laboració a l'actuació esquerrana m'inspira la mateixa malfiança que la que m'inspira la d'en Samper...²⁴⁹

Hi ha només quatre cartes del temps de guerra. Quan esclata, l'estiu del 1936, Pujol i la seva esposa són a Tremp. Diu que estan bé, que no s'han cremat les esglésies, però que han desaparegut les imatges dels sants i que l'Ajuntament vetlla perquè els extremistes no facin de les seves, però tem el perill que arribin:

cotxes amb escamots amb armes plens de delit per aquest nou esport de viatjar de gorra i ésser mantinguts per la pàtria .../... de moment els han calmat amb bons àpats, tabac, espardenyes, begudes i altres petits calmants.²⁵⁰

Dues cartes són escrites el 1938 i tan sols envia notícies dient que estan bé però, sobretot, el 31 de maig, comunica a Millet que ha mort el mestre Salvat, bon i vell amic.

Un document molt significatiu dels temps que vivien és una postal escrita per Pujol des de Premià amb la puntual felicitació per sant Lluís. La postal està escrita en castellà i segellada per la Censura Militar. És del 1939.

Postal de felicitació. 24 d'agost del 1939. CEDOC 3.21 16.65.

Les darreres cartes són del 1941. Només una de Millet, des del balneari de Cardó, ha estat inclosa en el capítol dedicat a ell; explica que es troba més fort i "ja m'enyoro de veure el mar i els menuts de casa". Des de Tremp, Pujol explica que no hi ha gaire menjar, només pa i patates, que el racionament és totalment insuficient i que sort en tenen dels parents i amics. Però no oblida ni per un moment els assaigs i els contactes amb Mendoza Lasalle,²⁵¹ tot i que en malfiava, per intentar aixecar el tancament de l'Or-

246. Josep Tharrats (1886-1976) fou un poeta gironí noucentista, conegut pels seus sonets. Publicava els fulls satírics *Flirt* i *Les Voltes*.

247. CEDOC 3.21 16.124. 11 d'agost del 1928.

248. Ventura Gassol (1893-1980), escriptor, poeta i polític, col·laborador de Francesc Macià i fundador d'Esquerra Republicana de Catalunya, fou també diputat a Corts i Conseller de la Generalitat.

249. CEDOC 3.21 16.59. 31 de juliol del 1933.

250. CEDOC 3.21 16.61. 4 d'agost del 1936.

251. César Mendoza Lasalle fou nomenat director de l'Orquesta Filarmònica de Barcelona en acabar la guerra i va dirigir l'estrena del *Concierto de Aranjuez* de Joaquín Rodrigo al Palau de la Música l'any 1940, quan l'Orfeó havia estat clausurat.

feó i tornar a actuar. Això no fou possible fins a quatre anys més tard i Pujol, que havia seguit mantenint la tasca de manera quasi clandestina amb els cantaires, ja no pogué veure-ho perquè morí inesperadament el 24 de desembre del 1945.

AMADEU VIVES I ROIG

Collbató, 16 de novembre de 1871 - Madrid,
2 de desembre de 1932
Músic, compositor, professor i empresari teatral

El perfil biogràfic²⁵²

Vives era un home intel·ligent, optimista, amb una gran curiositat intel·lectual, obstinat, capaç de tirar endavant contra circumstàncies adverses, amb facilitat per adaptar-se en els diversos àmbits que va freqüentar, polifacètic, irònic i càustic de vegades, gran conversador, amb un talent musical excepcional, una mentalitat oberta i unes sòlides arrels humanístiques i cristianes.

Josep Pla, en el seus *Homenots*, en fa aquesta semblança amb pinzellades sobreposades del perfil psicològic i del físic, tan habitual en les descripcions de l'escriptor de Palafrugell:

Primer a Barcelona i després a Madrid, fou una típica figura de la bohèmia del final de segle, indolent, cul de cafè, brut, vestit estrofolàriament, l'ample barret suat, els cabells llargs, la barba mal deixada, uns sabatots, una xalina i la roba espejllifada. (Pla, 1958. *Homenots. Quarta sèrie*, p. 49)

Nascut a Collbató el 16 de novembre del 1871, allí va passar els primers anys de la seva infantesa. Els seus pares eren Rafael Vives i Josepa Roig. Amadeu tenia una paràlisi que li afectà una cama i un braç, que sempre van ser més primers que els altres dos membres, un defecte que sembla que es va agreujar de petit després d'un parell de caigudes. Va conviure sense complexos durant tota la vida amb la seva paràlisi tot i que, de gran, va acabar tenint problemes de mobilitat.

La seva vocació musical li venia de molt menut i el seu germà Camil, més gran que ell i també músic, a més de sacerdot i matemàtic, hi va tenir molt a veure; se l'enduaia amb ell a Esparreguera a estudiar música quan Amadeu només tenia quatre o cinc anys. Havien de recórrer 4 quilòmetres a peu per anar a les classes. En aquesta vocació també hi van intervenir dos veïns del poble: Pau Bertran i Bros i el seu germà, homes de la Reinaxença i dinamitzadors de la vida cultural de la localitat.

Com que la seva salut era fràgil, van decidir internar-lo a l'asil de Sant Joan de Déu, on el seu germà Camil, ja encaminat cap a la carrera eclesiàstica, feia d'infermer de la congregació. Amadeu no guardà cap bon record d'aquesta època; un bon dia se'n va escapar i va tornar a peu a Collbató. El van retornar a l'asil però ell, obstinat com era, se'n va tornar a escapar. Més tard i després que la família es convencés que aquella no era una bona opció, va anar a raure a casa d'una senyora de la Barceloneta, i quan aquesta es va suïcidar, va haver de començar a viure com un adult quan encara era un nen.

Convençut de la seva vocació i amb els coneixements musicals que havia anat acumulant, un bon dia es va presentar davant del mestre Josep Ribera, organista de la capella de música de l'església de Santa Anna. Només tenia 12 anys i ja va trobar els arguments per convèncer-lo perquè el deixés quedar a la capella. Cobraria tres duros cada mes. Aviat, i gràcies al mestre Ribera, que el devia veure com un cas excepcional, va poder cantar al cor d'àngels de *Mefistòfil*, l'òpera de Boito que es representava al Liceu. Després van seguir anades i vingudes al costat del germà: Màlaga, Toledo, Madrid i retorn a Barcelona, sempre obrint-se camí per ell mateix, treballant amb el que podia i fent música per allà on passava.

Amb aquesta entrada a la vida personal i a la vida musical, no ens ha d'estranyar el seu itinerari vital marcat sempre per les ànsies de saber, d'anar més enllà, d'obrir-se camí i d'emprendre grans aventures. I una gran aventura va ser la fundació de l'Orfeó Català juntament amb el seu gran amic Lluís, a qui va conèi-

Caricatura d'Amadeu Vives,
dibuix de Joaquim Renart.
CEDOC 3.23 0076.

252. Les fonts d'una part substancial d'aquest perfil provenen del llibre de Josep M. Lladó (1988), que va ser secretari del músic quan aquest va tornar a Barcelona, i del de Joan Vallès (1998).

xer el 1884, quan ell tenia 13 anys i Millet, 17; la seva amistat duraria tota la vida.

Vives va conèixer la que seria la seva dona, Montserrat Giner, per una casualitat, perquè va haver de substituir un amic pianista al barri de Sants. Lladó (1988, p. 56) ho explica així:

Vives tenia un amic que tocava el piano en una societat recreativa de l'aleshores poble independent de Sants (en el qual havia nascut don Rafael, el pare del compositor). Un dia, aquest amic va demanar a Vives que el substituís. Així ho va fer. Allà hi havia la jove Montserrat. Vives, des del piano, l'anava observant discretament. I amb aquesta senzillesa, sense paraules, va començar un idil·li que culminaria davant de l'altar major de l'església barcelonina de Sant Pere de les Puel·les, el 6 d'abril de 1895. El seu íntim amic Lluís Millet, que fou el padrí de la boda, li va deixar per a la cerimònia el frac del qual disposava.

Després de la fundació de l'Orfeó i al mateix any del seu casament, va dimitir de totes les seves funcions a l'entitat i va marxar cap a Madrid, on va desenvolupar la seva vida professional; hi va viure quasi sense interrupció entre 1894 i 1924. Va ser una vida prolífica: estrenà un nombre considerable de sarsueles, més de cent, va ser empresari del Teatro de la Zarzuela, catedràtic de composició i harmonia del Real Conservatorio de Madrid, president de la secció de música de l'Ateneo i fins i tot va fundar la seva pròpia companyia lírica.

Què va moure Vives a fer aquest pas, que l'allunyava de les seves arrels? És una decisió que no ha quedat mai prou explicada però segurament va pensar que la seva obra com a compositor tindria més sortida a Madrid, que estava vivint un bon moment líric. I així va ser, malgrat que, en el moment d'agafar el tren a l'estació de França, es va trobar amb un autor que li va pronosticar un fracàs absolut. No podia estar més equivocada, perquè el compositor català es va convertir en un símbol a la capital, on va viure nits teatrals memorables, com per exemple la de l'estrena de *Maruxa*. L'entusiasme va ser tal, que un grup va dur-lo damunt les espatlles fins a casa seva, talment com es feia amb els toreros.

Sense renunciar per res a la seva essència catalana i al seu esperit mediterrani, la seva capacitat d'adaptació li va facilitar la vida al Madrid de Caballero, Chueca, Bretón i Chapí. Va freqüentar les tertúlies més famoses i va ser molt ben acollit pels intel·lectuals de l'època. La primera sarsuela que va

estrenar no va tenir èxit però ell, convençut com estava de la seva obra, va ser persistent, i l'estrena de *Don Lucas del Cigarral*, l'any 1899, a partir d'una obra de Rojas Zorrilla, adaptada per Tomás Luceño,²⁵³ va significar no només l'inici de la seva consagració com a compositor del gènere líric, sinó un punt d'inflexió en aquest gènere.

En referència a aquesta obra, Lladó (1988, p. 72-73) explica una anècdota que il·lustra la seva extraordinària capacitat musical. Luceño li havia donat el text de *Don Lucas* perquè hi posés música però passaven els dies i el compositor no donava senyals de vida, i és que no havia ni començat a treballar; però el dia que l'autor del text va anar a veure'l per reclamar-li la feina, Vives va seure al piano i va improvisar el preludi i el primer acte de l'obra sense haver escrit prèviament ni una sola nota.

Tot i la llarga estada a la capital i les gires per Amèrica, Vives no es va deslligar mai de Catalunya:

Madrid és la meva promesa, però Catalunya és la meva mare.

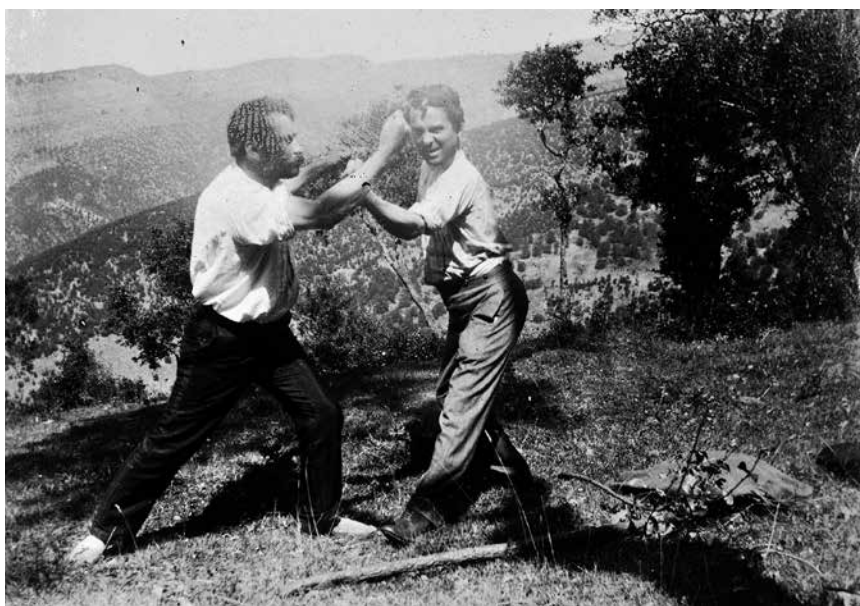
Com tampoc no es va deslligar de l'Orfeó, tal com veurem en l'anàlisi de la correspondència amb Millet. Quan va tornar a Barcelona, els seus amics li van fer un homenatge a l'Hotel Colón el 17 de desembre del 1928.

Pel que fa al seu pensament polític, i segons paraules de Lladó, Vives hauria estat un catalanista, republicà, liberal i demòcrata. Estava convençut que es pot explicar el sentiment de catalanitat a Espanya si es fa amb franquesa, i aquesta franquesa faria catalanistes els castellans i els andalusos, tal com afirma en una carta (Lladó, 1988) dirigida a Cambó i a altres representants de la política i la intel·lectualitat, on exposa les seves idees. De fet, potser sí que aquesta comprensió era factible en aquell moment perquè, el 1924, un grup d'intel·lectuals castellans de molt renom havia signat un manifest en defensa de la llengua catalana, represaliada durant la dictadura de Primo de Rivera.

Fidel als seus principis, no va voler formar part de les llistes de la Lliga l'abril del 31 quan es parlava de la seva fusió amb partits conservadors de la resta d'Espanya, però sí que ho va fer en les eleccions al Parlament de Catalunya, quan la proposta de la fusió havia desaparegut.

En la correspondència que manté amb Millet aflora una personalitat fascinant, complexa, de vegades contradictòria, intel·lectualment insaciable i amb una capacitat emprenedora sorprenent.

253. Tomás Luceño va ser un dramaturg madrileny.

Lluís Millet i Amadeu Vives jugant a lluita. CEDOC 3.21 3060.

Les cartes²⁵⁴

La correspondència analitzada consta de 127 cartes, i les dates van de 1893 a 1930, una correspondència força regular però que s'intensifica extraordinàriament el 1926.

Aquesta documentació té un interès especial per la relació personal que van tenir Millet i Vives durant tota la seva vida, però també perquè, tot i estar centrada en l'àmbit musical i professional dels dos autors, és una mena de radiografia de la formació del pensament històric, filosòfic, polític, social i artístic del tombant de segle i per on desfilen tant personatges rellevants del Modernisme com fets polítics o socials que incideixen en les activitats quotidianes dels dos autors i de l'entitat que van fundar.

Com hem dit abans, Lluís Millet i Amadeu Vives es coneixien de molt joves, de quan Lluís treballava al magatzem de música del senyor Masferrer, Can Guàrdia. Vives hi anava a mirar partitures, perquè la seva pobre economia no li permetia comprar-ne cap, i aviat es van fer amics; quasi cada dia, quan Millet plegava, sortien junts. Aquesta amistat va durar fins a la mort de Vives, el 2 de desembre de 1932, una pèrdua que devia afectar profundament Millet perquè perdia el seu amic més estimat.

El gener del 33, li va dedicar un article a la *Revista Musical Catalana*, que Artís (1983, p. 274-278) reproduïx quasi íntegrament al llibre *Lluís Millet*

vist per Lluís Millet, i del qual destaquem un paràgraf que defineix molt bé la intensa relació que tenien i que van mantenir durant tota la vida:

I en Vives, que Déu tingui al Cel, havia estat per a mi aquest complement, aquest consol en la meua ja allunyada joventut. Després, ell fugí lluny, amb dèries diferents de les que ens ajuntaren; però ell revenia sovint i ens trobàvem encara iguals en la fidelitat de l'esperit per l'ideal, pel sagrat ideal de la fe, de la pàtria i de l'art. En veure'l, jo em rejovenia, i els sentiments inefables dels primers amors aletejaven altra volta en el meu cor i en la meua ànima i em semblava

que prenia nou alè en el dolç treball de la meua vida; i ell, en Vives, també semblava que oblidava tota la seva vida allunyada de la nostra obra i no se sentia res més que un artista de la terra; constatava tota la seva catalanitat i se'n sentia tan corprès i convençut, que en tot el seu art, per forastera que portés la vestidura, ell assegurava veure-hi la més profunda arrel racial.

La construcció d'un somni

Existiria l'Orfeó si no hagués estat per aquesta amistat? Ens atrevim a dir que potser no, o l'obra hauria estat una altra perquè, com molt bé diu Vives en una carta²⁵⁵ que dirigeix a socis i amics un any i mig després de la fundació de l'entitat i en la qual reflexiona sobre d'on venen, on van i què es proposen:

Nosaltres volíem realitzar una bogeria però era una bogeria sublim y alguns se reyen de nostra bogeria.

I si bé aquest *nosaltres* inclou els altres components del nucli inicial, el germen de l'Orfeó arrenca sens dubte de l'amistat entre Millet i Vives.

Però Vives abandonava l'entitat el 1894, l'any en què es va casar i només tres després de la seva fundació, i empenia una carrera relacionada amb el gènere

254. CEDOC 3.21 194.

255. CEDOC 3.21 194.39.

de moda: la sarsuela. Això l'allunyava de la "bogeria sublim" i l'acostava al món dels escenaris, més concretament dels escenaris madrilenys. El comunicat que fa la junta directiva després d'aquesta dimissió, poc explicada i força inexplicable, titlla aquest fet de dolorós.²⁵⁶ Però qui més en queda afectat és Millet perquè Vives, el que serà fins a la seva mort el que ell qualifica de "l'únic amic de ma vida",²⁵⁷ s'aparta de l'obra que havien iniciat junts.

Hi va haver discrepàncies en la manera de concebre l'entitat? Potser ens hauria ajudat a trobar una explicació la carta²⁵⁸ que envia Vives als consocis i amics de l'Orfeó el 1892, en què demana que es concreti l'ideal de l'entitat, però malauradament és una carta incompleta i les tres úniques pàgines són més aviat divagacions i reflexions sobre la vida de l'entitat des de la seva fundació. Vives comença dient:

Despres de la memoria de nostre diligentissim secretari, crech no serà per demes afegirhi unas cuantas paraulas preguntantvos, d'ahont venim, ahont anem y que ens proposem. Sembla ahir y ja fa un any i mitx...

Més endavant considera que la realitat amb què es troben actualment supera de bon tros els somnis inicials de fer un orfeó model. Va ser un moment d'inspiració que va reeixir malgrat que alguns no s'ho creien. I sembla qüestionar la solidesa de l'ideal de l'entitat:

Però fins ara ens'hem mogut per impulsos desconeguts, y ens ha giat mes que tot la fe y la bona estrella, pero ara que nostra existencia es real y positiva, forta y exhuberant y que podríam dir que ja hem arribat á ser majors d'edat, es ora de que ens preguntem, que volem y ahont anem, que ns' proposem, es hora de concretar nostres ideals ab forma sensible y de [...] l'esprit de la nostra societat estimada.

Per de prompte en aquesta casa y a una cosa que tots preferim, que es pera nosaltres indiscutible que [...] d'un modo especial lo nostre cort y las nostras miradas, que forma bona part del nostre ideal y que es com lo lligam del nostre mutuo amor y mutua simpatia y aquesta cosa es resu-

meix ab una paraula que s'en diu art, pero d'un modo especial...

A través de la correspondència analitzada, no tenim prou dades per saber què entenia Vives per art i si aquesta visió diferia de la manera d'entendre'l d'altres membres de l'Orfeó. El que sí que és cert és que dos anys més tard es produeix la seva dimissió.

Arran d'aquest fet, Millet li escriu una carta²⁵⁹ sense data però que havia de ser amb molta probabilitat del mateix 1894 i, com que es deu tractar de l'esborrany previ, no sabem si la va arribar a enviar.²⁶⁰ En l'epístola s'entreveuen discrepàncies, fins i tot potser una certa rivalitat, i en un to punyent li retreu el menyspreu que sembla que ha mostrat Vives per l'entitat. També és cert que després el to s'endolceix, manifesta la seva amistat incondicional i li demana disculpes. És una carta sincera que reproduïm íntegrament per l'interès que té poder llegir sense filtres la reacció de Lluís a la decisió de Vives.

Amich Vives. La teva carta dimissió m'ha causat mes pena que sorpresa; no sé à que ve tot això, pero'm sembla que no es gran cosa mes que un desgavell de desfogament de l'amor propi ferit. Deu te'l conservi, que per alguna cosa't pot servir. Si t'he ofés en alguna cosa, perdonam que jo no soch cap sant! Els teus desprecis al Orfeó; ja sé que venan gran part sobre mi, pero no ets tú també pare de la criatura? Reconeixela y estimala si n'ets capás, y posa'ls teus esforços, per mal agraphida qu'ella siga.

No se que pensas de mi, jo, alguna vegada he dubtat de tú, vull dir de la teva sinceritat, pero ja pots pensar que si no hi cregues ara en aquets moments no t'escriuria aquestes lletras, perquè foren ben inútils.

Siguís com siguis tú has estat mon amich mes intim á qui dech un gran favor y Deu me guardi que no'l sapiga agraphir ab tota l'anima.

Després d'aquest fet, no es troba cap altra carta²⁶¹ fins a l'agost de 1895, quan estan gestionant una anada a Ripoll. Ha passat quasi un any i no podem saber quins van ser els contactes entre els dos amics durant aquest període, però per aquelles dates les relacions

256. CEDOC 3.21 194.125.

257. CEDOC 3.21 194.90.

258. CEDOC 3.21 194.39.

259. CEDOC 3.21 194.125.

260. Millet feia sempre esborranys de la seva correspondència, cosa que facilita extraordinàriament la interpretació del sentit del diàleg entre els corresponals.

261. Al llegat hi ha algunes cartes sense data però no sembla que corresponguin a aquest període, llevat d'una que, pel contingut, podria ser de l'època en què Vives encara es cuidava de l'Orfeó. CEDOC 3.21 194.26.

Amable Vives: Ja fau arribar
 la missió m'ha canviat una
 pena que sorpresa; no sé
 i que se tot així, però m'
 sembla que no es gran cosa
 més que un desgall de
 desfogament de l'amor
 propi ferit. Deu hi ha un
 servei, que per algun cosa
 pot servir. Si t'hi afis
 en alguna cosa perdona
 que ho no s'ha cap tant feliç
 Després al Orfeo, ja se
 que com un gran quart de
 me mi per no es tu' fien
 hi parte de la Orfeo? Deu
 comença i estimada si m'ets
 capris, i graci de fien estorran,
 per mal agrada que ella
 siga.

No se que pensar de mi,
 ho, alguna vegada he d'ap
 tot de tu' m'ha de la
 fien sinceritat, però que pots
 pensar que si no ho cregues
 en en aquets moments, en
 l'escritura aquets lletres,
 perquè foren ben sinceritat.
 Fiqui com si quis hi he
 estat meon a m'ha per intenc
 i qui de la un gran favor i
 Deu me guarda que no l'ho
 piga agrahir ab tota fien
 meon

Carta de Millet a Vives. CEDOC 3.21 194.125.

eren afectuoses; en la carta,²⁶² crida l'atenció una frase de Vives en què mostra una certa enyorança del passat:

Ja pots contar si prenc ab delit la idea de venir a Ripoll ab l'Orfeo fruit de nostres il·lusions juvenils ja anyoradas,...

Per tant, tot i aquest moment de trencament, les discrepàncies que se'n deriven i alguna altra desavinença que tindran més endavant, l'amistat i els contactes entre ells dos va continuar sense interrupció fins a la mort d'Amadeu, tal com es pot comprovar en la correspondència analitzada, que s'intensifica notablement cap a l'any 1926, sempre segons el material de què disposem. D'aquesta correspondència es desprenen múltiples facetes de les relacions professionals i personals entre els dos amics, del seu pensament, de l'època en què els va tocar viure o dels gustos musi-

cals del moment. Tot plegat mereixeria estudis més extensos i més aprofundits que il·lustrarien molts aspectes d'aquell moment històric.

En el terreny professional, una de les coses que primer crida l'atenció és la profunda confiança que Vives té en Millet, el qual mostra sempre molt d'interès a donar obres seves en els concerts de l'Orfeo. Li fa constantment propostes per incloure-les en les programacions i li reclama de tant en tant que n'escrigui de noves, tot i que molt sovint l'ha d'empènyer perquè li proporcioni els materials amb temps suficient, li ha de reclamar freqüentment i insistentment les trameses que no arriben, l'ha d'amenaçar que no podran donar-les en el següent concert... i insisteix sempre amb frases o paraules imperatives o interrogatives que inclou als comiats de les cartes: "escriu", "treballa", "treballa gayre?"... Deixa ben clar aquest interès en la carta del 9 d'agost del 1912.²⁶³ Vives li ha proposat que l'Orfeo canti un motet seu en el funeral

262. CEDOC 3.21 194.56.
 263. CEDOC 3.21 194.83.

de la mare de Corominas, un altre gran amic d'Amadeu, i Millet li respon dient-li que ho faran i especifica:

Si precisament tenim fam de cantar coses teves,
per lo qual hauries d'ésser una mica mes pródich
ab nosaltres y ab Catalunya.

Aquestes demandes d'obres van acompanyades, quan arriba la peça, de comentaris i propostes d'anada i vinguda sobre possibles modificacions per facilitar-ne el cant, per aconseguir algun efecte concret, per fer l'obra més del gust del públic o sobre quin és el millor moment per programar-la. Vives manifesta reiteradament plena confiança en la tasca de Millet pel que fa a les inclusions de les seves obres en els concerts de l'Orfeó i diu que està content en qualsevol cas:

Jo estic content si en cantes un, si els cantes tots,
si els cantes ara, si els cantes mes tart, si no els
cantes fins d'aquí un any i sempre estic content.²⁶⁴

Insisteix que faci sempre el que li convingui a l'hora d'executar les peces i en aquesta mateixa carta conclou dient:

Jo no soc com en Pedrell, ó com en Morera que
s'enfaden.

I és que Vives no sentia gaire simpatia per cap dels dos. El distanciament amb Morera durava des de feia temps i quan el fill d'Amadeu fa un intent d'acostar-los, mentre ell i la seva dona eren a Amèrica, no s'hi mostra gens predisposat (Lladó, 1988). De la mateixa manera, quan mor Pedrell, Vives no està predisposat a escriure l'article per a la *Revista Musical Catalana* que li ha encarregat Frederic Lliurat, redactor en cap, i els arguments que eximeix no deixen indiferent:²⁶⁵

Me parles de l'article d'en Pedrell, i això ja son
figues d'un altre paner. En Lliurat ja m'ha escrit,
i jo li he respost donant-li les meves rahons pera
no ferho. Les meves cualitats son mes de psico-
leg que de critic musical i per mes que jo tinc en
l'esperit ben viva la personalitat d'en Pedrell, me
sembla que ara no es l'hora de descriurela, amb
la vivesa que jo ho faria; i lo que dema sera consi-
derat com a just i afinat, avui sonaria à irreverent.
I aumenta mes la justicia de la meva conducta, la
consideració de que extracta d'un valor català que
es necessari exaltar tot lo possible. Jo reconec a

n'en Pedrell, prous cualitats, i merits, mes à mi
m'ha deixat mal sabor de boca, aquell esperit de
comedian, que tan airosament sabia portar i lluhir
la capa de la probitat artistica, i per mes que fes,
s'em coneixeria lo que tinc al cor.

És ben sabuda la divisió entre els diferents sectors intel·lectuals que conviven a Catalunya i el concepte que alguns d'aquests sectors tenien de l'Orfeó, i aquest tema apareix sovint en la correspondència perquè, malgrat les diferents orientacions personals i professionals dels dos amics, el seu pensament era molt afí i proper als moviments catalanistes, cristians i més conservadors que al d'altres sectors més radicals, com era, per exemple, el grup de Joventut, del qual formava part Morera.

Entre l'amistat i la incomprensió

Tot i que la separació li ha fet mal i que sempre desitja que Vives torni als seus orígens, Millet es mou entre el respecte per la carrera empresa pel seu amic i el reclam constant perquè col·labori amb l'Orfeó i participi de la vida musical catalana. El febrer del 1899 Vives estrena *Don Lucas del Cigarral*, el seu primer gran èxit a Madrid; Millet el felicita i s'acomia da dient:²⁶⁶

Amunt i fora fins que puguis fer art per casa.

Anys després, al gener del 1917,²⁶⁷ el tema continua, i és que de fet sempre es manté present en les converses. Millet, davant dels dubtes de Vives sobre la seva acceptació a Catalunya diu:

Aqui se t'estima i tothom te considera nostre, mal-
grat els teus pecats que tens deus reconeixer, te
creiem i't sentim music català pero es clar que et
voldriam sense cap classe de disfressa. Tú diras
que ha sigut la necessitat que t'ha obligat a fer
aixó o no fer res. Pero jo crec qu'estás prou alt
pera no esser tant esclau de lo que tú t'esforças
en creurer necessitat.

De cor á cor te voldria parlar llargament i en
conversa, no escrivint, sobre aquest argument de
ta vida.

I és que Millet no va acabar mai d'acceptar ni d'entendre del tot la carrera professional de Vives i la seva

264. CEDOC 3.21 194.30.

265. CEDOC 3.21 194.12.

266. CEDOC 3.21 194.58.

267. CEDOC 3.21 194.90.

obra teatral, tal com es desprèn de les seves paraules en aquesta mateixa carta quan es qüestiona si és o no català el que escriu un català en una altra llengua, per acabar conclouent que:

Si en català parlés tot fora mes bell i ple de gracia de la sinceritat nadiua.

Ens podem preguntar si Catalunya també es va sentir abandonada per Vives. En un moment d'efervescència política i catalanista, alguns no li van perdonar que abandonés el vaixell, d'aquí que es parlés "dels pecats d'en Vives". Quins eren, aquests pecats? Treballar amb textos castellans?, fer *género chico*?, viure a Madrid?... També havien freqüentat la capital o s'hi havien instal·lat altres músics catalans. Felip Pedrell hi va viure i treballar durant anys, Manuel Giró²⁶⁸ hi va estrenar el 1893 *El sombrero de tres picos*, i Enric Morera també hi va anar, estimulat, segons Lladó, pels èxits de Vives, i hi va estrenar quatre obres.

I és que en aquells moments Madrid era un atractiu per als autors perquè hi havia una efervescència teatral i musical considerables, sobretot pel que feia a la sarsuela, el gènere de moda al qual Vives es va apuntar i que, vulgues o no, havia penetrat amb força entre les classes populars de tot arreu.

Marfany (1995, p. 311-315) demostra amb múltiples exemples que s'havia convertit també en la música predilecta que sonava en qualsevol racó de Catalunya i un plat fort a les festes majors, mentre determinats grups mostraven i reivindicaven la seva catalanitat a través de la recuperació i la interpretació de les cançons de la terra, que ja no formaven part del repertori popular des de feia molts anys a causa, entre altres fenòmens, dels profunds canvis socials que s'havien produït. L'autor recull una anècdota segons la qual un catalanista que s'havia mogut poc de Barcelona va anar a Vic i explicava decebut que:

Lo primer que vaig sentir al arribar y vaig continuar sentint tots els días que vaig estarmi era unas noyas que vivian devant de la casa hont posava y que á tot hora cantavan Una morena y una rubia...

El *Cu-cut*, publicació satírica per excel·lència, també es fa ressò d'aquesta popularització de les melodies de moda en castellà en uns versos dedicats a l'anada de l'Orfeo a Madrid.²⁶⁹ La portada d'aquest número, del dibuixant Llavèria, en què es veia una caricatura

de Millet tocant la lira a l'infern per amansir les feres, en al·lusió clara al poble de Madrid, perquè entre els oients hi havia un os i l'escut de la ciutat, va ser causa de la retirada del suport de la Lliga a la revista i del seu immediat tancament.

Y mentrestant l'Orfeo
Per Madrid son triomf passeja.
Catalunya, comtat gran,
Es prou rica y es prou plena
Per poder mostra'l seu art
A la gent d'aquella terra,
D'ont ens ve diariament
La abundosa diarrea
De cuplets sense sentit,
Que les nostres damiseles
Aprenen amb afició
Dels pianos de maneta.

Aquest era el panorama real, i mentre Millet se situava entre els que es consideraven l'essència del catalanisme, Vives creuava la ratlla i s'allunyava d'aquesta recerca de les arrels que anava creixent entre molts sectors de la societat catalana. Aquesta decisió professional no va contribuir potser també a desacreditar-lo com a compositor d'altres gèneres? Efectivament l'obra de Vives mai no va ser gaire ben vista per determinats sectors en gairebé cap de les seves facetes musicals; la ironia amb què s'expressa Pla (1958) en els seus *Homenots* quan parla del músic i alguns fets concrets ho corroboren. En l'estrena d'*Euda*, l'octubre del 1900 al Novetats, comenta a Millet el desengany que ha tingut per la mala acollida de la crítica, tot i que va ser un èxit de públic, com ho van ser totes les sarsueles que es van anar representant a Barcelona.

El febrer del 1901, Vives va rebre una carta de Millet on li dedica paraules reconfortants, i comença la missiva²⁷⁰ de resposta dient:

Amich Millet: He rebut ta carta y m'ha fet pensar que ets l'unich amich de qui no he rebut mes que alegrías.

Com hem dit, la crítica havia estat dura amb *Euda d'Uriac*, i l'autor estava molt dolgut quan va marxar de Barcelona. Té la impressió que molts artistes, com en Morera i la seva colla de *Juventut* o literats com Rusiñol i Gual i també Utrillo, pensen que tot el que fa és de poca qualitat i que és un ximple.

268. Manuel Giró va ser un compositor i organista lleidatà.

269. *Cu-cut*, n. 518, 25 d'abril de 1912.

270. CEDOC 3.21 194.5.

Vaig marxar aquet istiu de Barcelona de resultas de l'estreno de l'Euda. Me sembla que és una obra que no's merexia tants desaires com van darli. Ja vas veure que els periodichs varen tractarme com si hagues comes un crim. Vaig passar unas tristesas terribles y uns defalliment que no's poden explicar. Encara que he reaccionat, tindre una pena dintre l'anima que trigará molt à anarsen.

Però Millet, en una carta²⁷¹ datada el dimecres de cendra del 1901, li proposa donar música seva en un dels propers concerts al Liceu:

Me va be lo de la suite, sobre tot el terseto de Don Lucas que convé clavar pels nasos dels que't crehuen un ximple.

Assegura que comprèn perfectament:

La amargo del desengany que tingueres ab l'estreno de l'Euda; aquella amargo de la desilusió de las ilusions mes hermosas que crean dins l'anima aquella llum qu'alimenta la fé i l'entusiasma en el treball.

I afegeix:

Perquè has de fer cas d'aquesta gent? La majoria per no dit tots coneixan la música per amor mes ò menos forsat; no han sentit à dir que la música es la sola endevinaire de la esencia de tota vida, y ells que potser no tenen mes que major sensibilitat à la imaginació mes esbojarrada ó mes barra y menos sentit comú que l'altre gent es clar, han entès de música immediatament. I han dit tú ets un geni, tú ets un ximple y à l'altre...

Després de repassar l'ambient cultural de Barcelona i criticar la mediocritat d'altres músics i intel·lectuals del moment, ironitza sobre Morera i altres compositors amb unes frases que són tota una declaració de principis:

Tot lo altre res ò casi res, ni llibre ni música; això lo d'en Morera qui sembla que te motllo de fer solfas; no't dich res cuan agafa la paraula en Lapeyra²⁷² ò en Gay!²⁷³ en Gay fent música transcendent! es

deliciós. Ha posat música à una opereta d'en Marquina²⁷⁴ d'un argument d'idees avançades; res, anarquisme, amor lliure, es dir la gran fraternitat humana. .../... !Quin poch cas n'has de fer d'aquesta gent. – (en Morera — !quin jutje en Gepas; ja has pogut comprendre que te molt de l'Alió, quan reventen de serio moltas vegades es qu'alguna cosa hi veuhen).²⁷⁵ Has de saber prescindir de les xiulades dels savis y dels aplausos dels ruchs. El mon es un joch de miralls que un hi pert l'esma si s'hi fixa. Mirat a dintre y endevant treballant sempre y buscant la perfecció amb solidés de passos no ab salts mortals.

Finalment, Vives acaba renunciant a enviar obres per al concert del Liceu i es compromet a escriure per a l'any vinent. Una fugida endavant per evitar noves crítiques negatives? Millet hi està d'acord perquè considera que:

Potser també es millor no esposar el teu nom en nostres concerts d'aquest any, perquè tota la pequeñada y demes miseria nos fan una guerra de bestia. Fa fastich.²⁷⁶

Unes paraules que mostren el seu malestar envers els àmbits musicals i intel·lectuals catalans que menystenien les obres de Vives i no els eren favorables.

I a Millet realment li agrada tota l'obra de Vives? Els comentaris que apareixen en alguna carta semblen mostrar que es movia entre l'estimació per l'amic i la incomprensió d'una part de la seva obra, condicionat de ben segur per un pensament més ideològic que artístic. Concretament en la carta de la qual transcrivim fragments a continuació es refereix a les *Cançons epigramàtiques*, de regust profundament castís, molt allunyades, per tant, d'aquesta estètica catalana que promou l'Orfeó i el seu entorn, una estètica sovint també impregnada de tocs moralitzants. És una de les cartes²⁷⁷ més llargues de Lluís, datada el 3 de gener del 1917; hi toca temes diversos. Se'ns mostra un Millet molt prudent i delicat a l'hora de fer crítica sobre la música de l'amic i sobretot molt mediatitzat pel seu pensament religiós i filosòfic. En reproduïm un fragment que trobem molt il·lustrador de dues visions o de dues maneres d'entendre la vida que van planar sempre damunt de l'amistat inqüestionable dels dos amics.

271. CEDOC 3.21 194.60 i 61.

272. Joan Lapeyra va ser un compositor barceloní i un dels fundadors de l'Orfeó.

273. Joan Gay va ser un compositor barceloní que va col·laborar amb l'Orfeó.

274. Eduard Marquina va ser un escriptor barceloní, col·laborador de les revistes *Pèl & Ploma* i *Juventut*.

275. En aquest esborrany hi ha esmenes en llapis, concretament els parèntesis que obren i tanquen el comentari sobre Morera. No tenim cap seguretat que inclogués aquestes frases en la carta definitiva.

276. CEDOC 3.21 194.63.

277. CEDOC 3.21 194.90.

Havia notat que jo encara no t'he parlat de les Epigramàtiques, és sent una obra tant important i notable com es. Ja que de les teves coses, no'n se parla o no voldria guillem venir veure ne tota la sinceritat que t'has a tu que vos sigui patir l'amic amic de ma vida.

Ja tenia obra la veig bella acabada amb tot, aquells elements que fan esser una obra durable per moltes generacions futures.

Mes, que no fa que no puc acabar d'amar la, ni de gustarla?

El meu company de Artes m'ha encara preguntat que si en l'obra critica, i jo no m'acabo de donar la meua a tot lo que voldria dir de la obra i de lo que significa. És que en una obra d'art un se pot dependre de si mateix i observant ne el valor abjectiu sense sentir-se a dintre?

Me sembla que no.

Si ja veig per l'ambient en que m'he trobat de cert.

i idealitat religiosa, via pel Regent catalanesc, potser escript, i tu val, ja per lo que via no puc trobar tot ni adreçar-me, una equivalencia del meu amor i gustar la cosa amb lo que m'adreça la obra de excelent la abrenació critica, i la ^{obra} tenia la veig sincera i amb bona municipalitat, i de bon gust i honrada ni real, pero molt en vint ni troba fambia, com un deix de venues complacencies que no escau a la onada catalana que perdin tot no aquan ta; un catala que esta ja a una veni venurada

ORFEO CATALA
BARCELONA

PARTELLAS

Novena curatorem de te-
veres.

Es que ve cuit de vint, amic vint, es que ve escript d'orien facion, es que ve cobant per a goria de l'aparellament del vint, es que ve que a la catalana tam be, es poder be i pren i en un de cos, no quire atretract, per en lo ten me sembla venir un enis for- ter que me sembla de

Entorn de el teu joc
 Xurmal. Es com una
 feblesa per una dona
 estranya. Que se jo!
 Ja t'ho he dit que
 no sabia com dirho.
 Tu que tens prou cap
 obert esbrinaho si
 pots lo que vull dir.
 I així la Revista no
 porta la care la noticia
 de la obra notable, nostre
 potser del nostre amic
 Vives.
 Una abraçada i
 dispensem de aquest amic
 de cor i anima
 Lluís Millet
 Respon me desgracia de lo de
 Festa i

Carta de Millet a Vives. CEDOC 3.21 194.86.

Hauràs notat que jo encara no t'he parlat de les Epigramàtiques essent una obra tant important i notable com es. I es que de les teves coses no'n se parlar o no voldria parlarne sense vessarne tota la sinceritat que't dec a na tú que has sigut potser l'amic de ma vida. La teva obra la veig bella acabada, amb tots aquells elements que fan esser una obra durable per moltes generacions futures. Mes, que ho fa que no puc acabar d'amarla, ni de gustarla?

Els meus companys de revista m'han encarregat que jo en fasse la crítica, i jo no acabo de donar forma a tot lo que voldria dir de ta obra i de lo que significa. Es que en una obra d'art un se pot dependre de si mateix i observarne el valor objectiu sense sentirsela a dintre?

Me sembla que no.

I jo, siga per l'ambient en que'm trovo de certa idealitat religiosa, sia pel regust catalanesc, potser esquifit, si tú vols, sia per lo que sia no puc trovar tot hi esforçarme, una equivalencia del meu amar i gustar la cosa amb lo que'm demostra de excelent la observació crítica, i la teva obra la veig sencera i amb fonda musicalitat, i de bon gust i honrada si vols pero molt sovint hi trovo també com un deix de

sensuals complasències que no escau a la onada catalana que per dins tot ho aguanta. Un català que festeja a una semi honrada dona currotaca de toreros.

Es que soc curt de vista, amic Vives? es que soc esquifit d'orientacions, es que soc cobart per a gosar de l'espavilament dels sentits? Jo ja sé que a la catalana també es poden fer i prou s'en fan de coses no gaire enlairades, pero en lo teu me sembla veurhi un encís foraster que me sembla desentonar en el teu joc sensual. Es com una feblesa per una dona estranya. Que se jo! Ja t'ho he dit que no sabia com dirho. Tu que tens prou cap obert esvrihaho si pots lo que vull dir.

I així la Revista no porta encara la noticia de la obra notable, mestra potser del nostre amic Vives.

Una abraçada (i dispensem) de aquest amic de cor i anima.

Però malgrat aquestes diferències i les circumstàncies que van envoltar la vida professional de Vives, que el van mantenir fins ben entrats els anys vint allunyat físicament de Catalunya, no es pot dir que es desentengués del tot de la vida musical catalana perquè sempre va col·laborar amb l'Orfeó des de la distància però de manera continuada. La col·laboració més important és la de compositor, tot i que, polifacètic com era, també escriu regularment per a la *Revista Musical Catalana* i participa com a jurat en diversos concursos musicals.

Josep M. Lladó, que va ser el seu secretari quan va tornar a Barcelona, explica que parlaven sovint de l'Orfeó, un dels temes predilectes del mestre, i diu:

Tancant els ulls, posant càlides inflexions en la seva veu, s'hi referia amb afecte autènticament paternal, tendrament. Millet ja ho havia dit moltes vegades: "Vives fou per a l'Orfeó una mena de pare". Vives, per la seva banda, firmava: "En realitat, tot ho devem a Lluís Millet. El gran esforç el va fer ell. Jo que sóc l'únic que conec la veritat, puc afirmar i afirmo que l'Orfeó només té un fundador: Lluís Millet". (Lladó, 1988, p. 188)

El naixement d'un himne

És ben sabut que l'Orfeó estrena i canta moltes obres de Vives durant tota la seva existència, i les paraules de Millet citades anteriorment i que parlen de la fam de cantar coses seves són ben explícites en aquest sentit. Són múltiples les cartes en què apareix l'estira i arronsa constant entre les peticions del Mestre i les excuses de Vives, que no pot complir com voldria amb les composicions que li reclama. D'aquesta col·laboració, un dels fets més destacables és la gestació de *La Balanguera*.

Immersos en l'efervescència catalanista del tombant de segle, s'havien fet diversos intents per trobar un himne patriòtic i fins i tot s'havien convocat concursos amb aquest objectiu. Mentrestant, Carner,²⁷⁸ sota el pseudònim *Bellafila*, havia publicat un article a *La Veu* el 25 d'octubre del 25, on deia que no calia buscar més una lletra per a un himne patriòtic perquè Joan Alcover ja l'havia escrit: era *La Balanguera*.²⁷⁹ L'article deia així:

PARLANT DE TOT...

Si jo fos músic

Hi he pensat moltes de vegades. Si jo fos músic, posaria en música una cançó. Els pins de les nostres serres canten baixet, i les multituds, en tot cas, canten amb els ulls. Com la cigala, ens vam passar el bell temps tot cantant de bo de bo, i ara, a l'hivern, sembla que ens hagi passat l'esma i no tenim altre bé que una coïssor.

(La qual és, mal que mal, un bé).

Però un dia o altre necessitarem una cançó. No parlo pas d'una romança ni d'una ària per a professionals del cant, –ni d'un himne per a festes de mutualitat escolar,– ni d'unes cobletes per a una coblejadora elaboradament desinvolta, –ni d'uns goigs. Parlo d'una cançó bellament popularitzable, gosada, viva, plena de conhort i d'esperança, condensadora del sentiment pairal en nobles termes al·legòrics i no pas en retòriques estrofes discursives.

El poema, la lletra, ja és escrita. Alguns ens la sabem de cor. I quan la repetim, veiem l'horitzó nibat gloriosament, i sentim el batec diví de l'ideal perdurable. Temps enrera va haver-hi un estèril concurs per aconseguir la lletra d'una cançó com aquesta; i la cançó, tanmateix, ja era escrita. No vaig voler-ho dir aleshores; avui em cal fer-ho saber als que no han vist, o no ho han vist tan clarament. Aquesta cançó és "La Balanguera", de Joan Alcover, l'altíssim poeta de Mallorca, al qual donem honrament i devoció. El cantor dels "focs de germandat". Àgil i fresc en la seva ancianitat, jo voldria fer-li sentir la seva cançó cantada, si us plau, pel Cor del Llinatge.

BELLAFILA

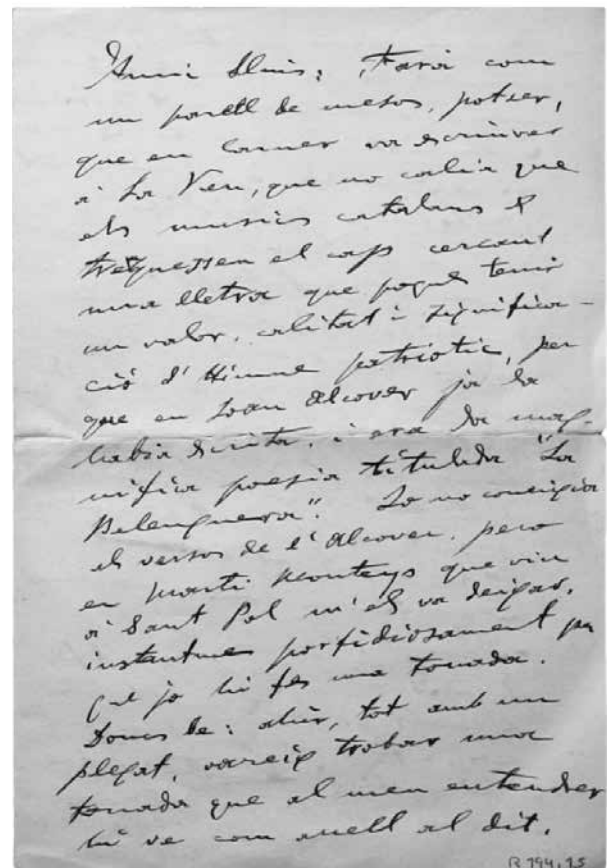
I va ser un veí de Sant Pol, Antoni Martí i Monteys, membre de les Joventuts Catalanistes de la Lliga i col·laborador de *La Veu*, qui va fer arribar la lletra de

la poesia a Vives perquè hi posés música. La carta²⁸⁰ que envia a Millet el febrer de 1926 diu així:

Amic Lluís: Faré com un parell de mesos, potser, que en Carner va escriure a *La Veu*, que no calia que els músics catalans es trenquessin el cap cercant una lletra que pogues tenir un valor, qualitat i significació d'Himne patriòtic, perquè en Joan Alcover ja la havia escrita, i era la magnífica poesia titulada "La Balanguera". Jo no coneixia els versos de l'Alcover, però es Martí Monteys que viu a Sant Pol m'els va deixar, instantme porfidiosament perquè jo hi fes una tornada.

Doncs be: ahir, tot amb un plegat, vareix trobar una tornada que el meu entendre hi va com anell al dit.

La lletra de *La Balanguera* és simbòlica i metafòrica. Parla de la parca, del pas del temps, que tot ho esbor-

Carta de Vives a Millet on li parla per primer cop de *La Balanguera*.

278. Josep Carner, "Parlant de tot... Si jo fos músic", *La Veu de Catalunya*, 16-X-1925, ed. del matí, p. 7.

279. Escrita entre 1902 i 1903, *La Balanguera* està inspirada en l'encontre que va tenir el poeta amb una parella de nuvis a Santa Maria del Camí i en una cançó popular mallorquina.

280. CEDOC 3.21 194.15.

ra, de les circumstàncies perennes i de les efímeres, de la necessitat d'arrelar a fons per créixer o de l'esperança en el futur simbolitzat per la joventut, la nova primavera, el teixit que va creixent i les tradicions que arreen a la terra. Vives capta aquest simbolisme però hi veu també, d'acord amb Carner, un transfons patriòtic:

La composició poètica, pot entendres de dos maneres: ò com à obra purament lirica i descriptiva, com tantes filoses hi ha, ò en un sentit simbolic i patriòtic, que es com la volia en Carner i com l'he feta jo.

I com que sempre plana damunt dels nostres cants l'amenaça de la censura i de la repressió, a Vives li sembla convenient el text perquè la lletra té l'avantatge que no es pot considerar subversiva de cap manera, però al mateix temps, i tot mostrant un olfacte extraordinari, preveu l'efecte que tindrà sobre un públic que, a base de censures i prohibicions, ja es devia haver habituat al doble joc de la interpretació:

Te la ventatge de que no hi ha ni una paraula, ni un concepte que pugua considerarse subversiu ni de lluny ni d'aprop, i no obstant tothom haurá esment

La composició poètica, pot entendres de dos maneres: ò com à obra purament lirica i descriptiva, com tantes filoses hi ha, ò en un sentit simbolic i patriòtic, que es com la volia en Carner i com l'he feta jo. Te la ventatge de que no hi ha ni una paraula, ni un concepte que pugua considerarse subversiu ni de lluny ni d'aprop, i no obstant tothom haurá esmentament de la seva significació, quedant en apariència com una cansò qualsevol.

D'envio la lletra i les solfes les quals jo sento molt catalanes, i fins me sembla que les hi sentirà el nostre poble i se li arriparán al cor.

Carta de Vives a Millet, segona pàgina.

de la seva significació, quedant en apariència com una cansò qualsevol.

T'envio la lletra i les solfes les quals jo sento molt catalanes, i fins me sembla que les hi sentirà el nostre poble i se li arriparán al cor.

Un cop enlestida, l'ofereix a l'Orfeo per si volen cantar-la, tot donant indicacions sobre la interpretació que desitja:

¿Voleu cantar-la al Orfeo, en un de vostres concerts? Hauria de quedar sempre à una veu, i m'agradaria que s'executés amb acompanyament l'orga. Les estrofes haurien de cantarles les noies, i la tornada tot el cor d'homes, dones i nois.

I, com a gat vell que és en el món de l'espectacle teatral i musical, preveu que, executada segons els seus suggeriments, causarà un gran impacte en el públic:

Si no m'erra la meva llarga experiència, executada en aquesta forma, la gent hi sentirà una esgarri-fansa.

¿Voleu cantar-la al Orfeo, en un de vostres concerts? Hauria de quedar sempre à una veu, i m'agradaria que s'executés amb acompanyament d'orga. Les estrofes haurien de cantarles les noies, i la tornada tot el cor d'homes, dones i nois. Si no m'erra la meva llarga experiència, executada en aquesta forma, la gent hi sentirà una esgarri-fansa.

Carta de Vives a Millet, tercera pàgina. CEDOC 3.21 3.12 194.15.

Efectivament Vives era un gran expert en el tema de la recepció del fet musical. De seguida intueix els efectes que tindrà damunt dels oients i li pronostica un èxit que va ser real, tot i que de cap manera no podia preveure el ressò que tindria molts anys després, quan uns fets històrics inimaginables en aquell moment l'acabarien convertint definitivament en l'himne oficial de Mallorca. De fet, *La Balanguera* ja havia tingut un gran impacte entre el públic mallorquí quan l'Orfeo de Sabadell la va estrenar al Teatre Líric de Palma el 25 de juliol; amb un ple absolut i un èxit

ORFEÓ CATALÀ
BARCELONA
PARTICULAR
9 Febrer 1926

Amic Vives: Jo debó m'agrada molt el teu himne sobre la Balanguera de l'Alcover; hi ha tot l'aire i l'accent popular nostre i amb l'harmonia que porta, simple i justa, te també quelcom del simbolisme tan amorós que l'avalora. Ja ho crec que'l cantarem a la primera ocasió que tinguem. Una dificultat hi trovo a n'aquesta tornada perquè es

R 194.100

ferri popular: és l'extensió de tessitura, el fa⁴ molta gent no l'emiteix pas amb facilitat. Per el poble tot el que passa del re⁴ (o re³ pel homes) resulta forçat; i la melodia ja baixa prou per a permetre agafarla sota to. En fi nosaltres la cantarem i no dupto que entrarà al cor de la nostra gent i del demés Déu dirà. Me doneu una alegría amb el que us diré

Carta de Millet a Vives sobre *La Balanguera*. CEDOC 3.21 194.100.

extraordinari, s'havia encetat el camí que acabaria convertint-la en himne. Malauradament Alcover no en va poder veure l'estrena perquè havia mort feia cinc mesos.

Millet li contesta el 4 de febrer. Li ha agradat molt la composició, remarca l'accent que té de la terra, assegura que la cantaran i ja parla d'himne:

Amic Vives: De debó m'agrada molt el teu himne sobre la Balanguera de l'Alcover; hi ha tot l'aire i l'accent popular nostre i amb l'harmonia que porta simple i justa te també quelcom del simbolisme tan amorós que l'avalora. Ja ho crec que'l cantarem a la primera ocasió que tinguem.²⁸¹

Cal, però, retocar-ne la tessitura en la tornada per fer-la assequible per a tothom:

Una dificultat hi trovo a n'aquesta tornada perquè es fassi popular i és l'extensió de tessitura; el fa⁴

molta gent no l'emiteix pas amb facilitat. Per el poble tot el que passa del re# (o re (bemoll) pels homes) resulta forçat; i la melodia ja baixa prou per a permetre agafarla sota to. En fi nosaltres la cantarem i no dupto que entrarà al cor de la nostra gent i del demés Déu dirà.

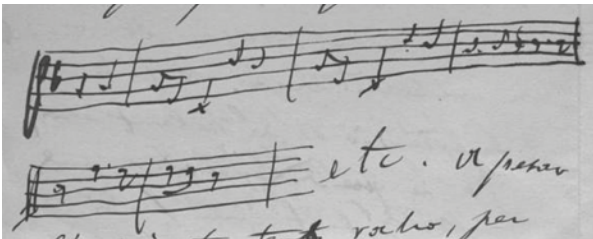
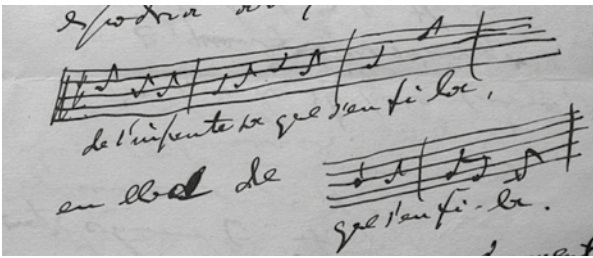
Entre febrer i març, vindran altres propostes de retocs per part de Millet, que vol facilitar-ne el cant. Un dels problemes que hi veu és la llargada però Vives es resisteix a modificar-la i argumenta que els himnes d'Àustria i Alemanya tenen la mateixa extensió.²⁸²

Amic Lluís: Rebo la teva carta, i t'en dono moltes merces.

L'extensió de *La Balanguera*, ja se que es un xic excesiva, mes no he sabut com ferli menys. Pot ser la tornada es podria arreglat aixis:

Com ha fet en tantes altres ocasions, deixa carta

281. CEDOC 3.21 194.100.
282. CEDOC 3.21 194.18.

Propostes d'Amadeu Vives d'arranjaments de *La Balanguera*. CEDOC 3.21 194.18.

blanca a Millet perquè faci el que més li convingui, i continua:

Tu mateix. Al comensament no hi trobo arreglo sense espatllar-lo. Et recordo no obstant que l'himne austriac i alemany, te la mateixa estensió. Com ja saps, es una bella melodia d'Haydn, i te aquet passatge A pesar d'això, tu tens raho, per que sempre que l'hi sentit cantar la gent s'escanya. Si be es cert que essent molts no s'hi coneix gran cosa.

I si bé a la mateixa carta comenta altres obres que té entre mans, aviat reprèn el tema de *La Balanguera* per discutir-ne aspectes tècnics que s'aniran perfilant en altres cartes posteriors:

Tornant á la Balanguera, penso que potser es podria cantar en mi bemol. Pensahi.

Per no modificar per res l'original, Vives en respecta l'ortografia, tot i que les normes de Fabra ja s'havien publicat feia anys i des del 1918 la seva *Gramàtica catalana* era oficial segons l'Institut d'Estudis Catalans, però el text d'Alcover²⁸³ és anterior a aquestes normes, com ho són els de Verdaguer que també musica el compositor:

Tant lo de l'Alcover, com lo d'en Verdaguer, esta publicat amb la vella ortografia, que jo he respec-

tat, pera no alterar el text. Feu en això lo que tingueu per costum en altres casos per l'istil.

Pensaven en *La Balanguera* com a himne de Catalunya o només com a un himne patriòtic més? Des dels anys noranta, *Els Segadors* ja s'havia obert camí, no sense polèmica, entre les files catalanistes; havia esdevingut una tonada coneguda i cantable després dels arranjaments musicals que Alió havia fet a finals del segle anterior i la incorporació, a proposta d'Ernest Moliné i Brasés,²⁸⁴ del "bon cop de falç, defensors de la terra, bon cop de falç", que substituïa l'altre refrany de la versió d'Alió: "segueu arran, que la palla va cara, segueu arran", i donava a la cançó un to més vibrant i més del gust de l'època. Definitivament, i després d'un procés laberíntic i no gaire rigorós, la cançó s'havia convertit, a partir d'una de les antigues tonades de segadors, en l'himne de Catalunya (Masset; Martorell; Pueyo, 1993). El mateix Vives n'havia fet una harmonització que es va cantar el dia del debut oficial de l'Orfeó, el 31 de juliol del 1892.

Un cop concretades les modificacions, que es duen a terme durant dos o tres mesos a partir del febrer del 1926 a través d'unes quantes cartes fins que en queda la versió definitiva, arriba l'estrena de *La Balanguera* el 29 de maig. I, amb l'estrena, l'ombra de la censura, que en aquell moment va recaure damunt del diari *La Publicitat*. Millet escriu a Vives per explicar-li el fets.²⁸⁵

El dia 5 de juny havien repetit el concert i l'audiició també havia estat un èxit. Millet es lamenta que, com a autor, Vives no hi hagi pogut assistir, i explica amb detalls aquesta possible amenaça de la censura que, en aquest cas, potser els va fer posar-se la bena abans de la ferida:

De La Balanguera no posarem la lletra en els programes. Saberem que al posar la, La Publicitat, en la ressenya-crítica que feu del concert de la estrena, la censura en feu desaparèixer les dues últimes estrofes. Això ens alarmà i per això no la donarem deixant de cantar la penultima estrofa que és més simbólica de la Pàtria.

Alcover havia escrit *La Balanguera* entre 1902 i 1903 però no es va publicar dins d'un llibre fins al 1909, en l'obra *Cap al tard*. Costa d'entendre que en el contingut d'aquestes dues estrofes s'hi infereixi una intenció amenaçadora cap a ves a saber quines forces; o potser sí que el fet de parlar de pàtria, de mirar el futur amb

283. Com és sabut, Joan Alcover es va mostrar molt refractari a admetre les normes fabrianes.

284. Ernest Moliné i Brasés (1868-1940) era advocat, historiador i col·laborador en diverses publicacions.

285. CEDOC 3.21 194.109.

esperança i d'esperar temps millors signifiqui, per ell mateix, una amenaça greu. O és que potser alguna cosa es començava a moure al país perquè, el 1901, la Lliga Regionalista, considerat un partit modern i que posava per primer cop damunt la taula la paraula *autonomia*, començava a treure pit.

Aquest és el text de les dues darreres estrofes que van ser objecte de censura per part de les autoritats:

Bellugant l'aspi, el fil cabdella,
i de la pàtria la visió
fa bategar son cor de vella
sota la sarja del gipó.
Dins la profunda nit tranquil·la
destria l'auga que vindrà.
La Balanguera fila, fila...
De tradicions i d'esperances
tix la senyera pel jovent
com qui fa un vel de nuviàncies
amb cabelleres d'or i argent.
De la infantesa que s'enfila, de la
vellura que se'n va.
La Balanguera fila, fila...

Moments difícils

I de la mateixa manera que Vives no va deixar mai de col·laborar amb l'Orfeó, la relació entre els dos amics també es va mantenir sense fissures, tot i les discrepàncies professionals que més o menys sempre són presents a la correspondència. De totes maneres, i segons les cartes examinades, hi ha alguns moments complicats; el primer, quan Vives dimiteix de totes les seves funcions a l'Orfeó, tal com hem comentat anteriorment.

Un altre moment és el que es reflecteix en la carta del 30 de setembre del 1919,²⁸⁶ en què un Millet molt àirat respon a Vives. Aquest s'ha sentit menystingut per Lluís que, a parer seu, no ha donat la cara per ell davant d'altres, entre els quals esmenta Cambó:

A n'En Cambó també crec que'l judiques malament, en aquesta qüestió. Sempre li he vist una gran simpatia envers la teva persona. Quina necessitat tenia de preguntarme res, si volia reventarte?

I apareix un cop més la divergència entre la manera d'enfocar les seves vides professionals:

Jo he estat un ximple, segons tú; tots els que treballem en música nostra aquí som uns egoistes, no és veritat? Ens fem rics i ens omplim de gloria; la catalanitat és una excusa, no és això? alabat siga Déu; no sabia fossim tant aixerrits!

Però, com sempre, Millet creu fermament en la seva amistat:

Tu t'has enfadat i potser sents menyspreu per mi. És trist això; perquè entre nosaltres dos sempre hi haurà un fons inquebrantable de simpatia, de comunió d'esperit. Ja podem fer lo que vulguem, que sempre serem amics, Vives, i això m'aconso-la.

I s'acomiada dient:

M'agradaria parlar amb tú, cara a cara perquè fugís aquesta cosa estranya qu'un mal esperit envejós vol interposar entre nosaltres. Hi ha coses que no's saben escriurer.

A Déu. M'agradaria enrahonar amb tú.
Sempre amic teu sigui com sigui.

A què obeeix aquest conflicte? Una carta²⁸⁷ anterior, del 27 d'aquell mateix mes, també de Millet a Vives, ens en pot donar la clau. Vives havia escrit a Cambó per demanar-li que intercedís al seu favor perquè aspirava a la plaça de director del Conservatori i sospitava que una consulta a membres de l'Orfeó havia impedit aquesta intercessió. Devia estar molt dolgut quan va escriure a Millet perquè aquest li contesta a volta de correu amb una carta on explica amb tot detall com es van desenvolupar els fets i s'inculpa com a únic responsable de la conversa amb Cambó:

En el dia que En Gibert (Vicent Ma) Llongueras, Pujol, Lliurat, Pagès i jo anarem a ca'n Cambó per a parlarli de la qüestió de "La Veü", En Cambó ens atengué be i al sortir essent jo l'últim en darli la ma, me retingué en el despatx (quan els altres ja ne havían sortit i no podian sentir res) i'm notificà com tú li havias escrit demanantli t'apoiés per a obtenir aquella direcció, demanantme al mateix temps si jo creia eras tú home pel cas. Jo crec amic Vives que'm coneixes bastant encara qu'és difícil conèixer be un home; potser jo'm conec menos que tú a n'a mi, però a mi'm sembla que pateixo del mal de l'amabilitat amb tothom i de la ingenuïtat a voltes imprudent. .../... En aquell

286. CEDOC 3.21 194.96.

287. CEDOC 3.21 194.95.

moment, sobtat jo per la pregunta, potser enternit per la confiança vaig deixar anar el fons de mon criteri, com si intimament parlés amb tú mateix en confessió mutua. Vareig dir que no't creia pas home de caràcter de director de un conservatori, però que ara ens tractavam de lluny, ens veiem poc i que podias haver canviat. En Cambó feu una mitja rialla escèptica, jo allavons li vaig dir que jo en tindria una vera alegria que tornessis aquí, a esser nostre. Pero el mal ja s'havia fet.

Exculpa després els seus companys de l'Orfeo i justifica el seu comentari negatiu a Cambó per la seva absoluta sinceritat, que li va fer dir el que pensava:

Havia jo de posposar la teva amistat, els teus desitjos nobles, ben nobles, a la meva sinceritat. Encara crec que no. Que no podia esser fals. Lo que havia de fer era presentar la qüestió de una altra manera. Fer veure a n'En Cambó la necessitat de ferte venir a Barcelona de recuperar-te en cos i ànima, que solament fossis de Catalunya donante aquesta la nostra terra, el medi del viurer indispensable perquè l'esperit et quedés lliure de traves.

Millet sap que no ha estat hàbil a gestionar una ocasió que hauria pogut representar recuperar Vives per a la seva causa. No sabem què va passar ni quines converses van tenir després d'una segona carta²⁸⁸ de Vives, força agre i visiblement molest:

Amic Lluís. No se com has pogut creure que la meva carta era una venjansa, en cambi la teva ho sembla.

No m'interessa ja, la qüestió en si, respecte à les meves abituds. Et dono permis per a pensar de elles com vulguis. Es molt difícil esborrar de la teva imaginació imatjes estereotipades de fa tants anys, i no tents prou coneixement dels homes pera reaccionar contra d'ells. Ets un gran líric, mes no un gran psicolec.

I segueix amb una sèrie de retrets fruit d'un distanciament físic i professional que durant aquests anys no ha afavorit la comunicació entre ells. Vives és un home reconegut i molt ben considerat en el món de l'espectacle, i n'és conscient. Millet guarda del seu amic el record d'un jove una mica eixelebrat que, al seu parer, es va desviar del camí que havien iniciat junts per emprendre un camí ple d'incerteses com és el del món de l'espectacle, i no el veu amb prou enver-

gadura per dur a terme la direcció d'un conservatori. Enmig d'aquest joc de retrets més o menys punyents, retornen "els pecats d'en Vives", i ell se'n defensa amb determinació:

Parleu! dels pecats d'en Vives! Els pecats d'en Vives, son els mateixos d'en Nicolau, escrivint El raptó i Corazon de fuego i els de l'Albeniz fent Pepita Gimenez i San Antonio de la Florida, els d'en Granados amb les seves quatre o cins sarsueles, els de'n Morera fent La cançión del naufrago i set o vuit sarsueles mes en un ò mes actes, els d'en Pedrell instrumentant pera en Vidal, operetes d'amagat, els d'en Juli Antoni, fent mil escultures sobre cors castellans, els de molts altres escultors i pintors, els de tants escriptors (i aquets encara obren pitjor) escrivint en castalla à Barcelona i pera publics catalans.

Li demana que no li escrigui més per parlar d'aquest tema. Els punts de vista són divergents i sap que és molt difícil que arribin a cap acord, i s'acomiada amb una de les frases acostumades: "t'estima com sempre". Després ve un temps de silenci pel que fa a la correspondència, trencat només per alguna carta professional intranscendent de Millet, fins que el 25 de juliol del 1920, gairebé un any més tard, el mateix Millet²⁸⁹ li torna a escriure per comentar-li la preparació de la Passió. Sap que ha estat a Barcelona i li sembla que no l'ha volgut veure, tem que no vulgui fer un article que té pendent per a la revista i acaba amb un comiat que intenta restablir ponts:

Ens veurem? vols escriurem?

Efectivament Vives escriví a finals d'agost i sembla que entremig hi hagi hagut algun altre contacte escrit que no consta als arxius. Possiblement anirà a Amèrica, on no podrà fer més articles ni podrà respondre com voldria a les reflexions de Millet sobre interpretació i creació. És una carta²⁹⁰ cordial, s'excusa de no haver respost abans, assegura que li hauria agradat continuar escrivint per a la revista però per ara no pot fer-ho. No té ni el temps necessari ni tindria:

L'esperit prou amatent pera tal mena de feina.

Amb tot, el viatge a Amèrica no el farà fins al 1924, any en què emprèn una llarga gira per diversos països llatinoamericans.

288. CEDOC 3.21 194.38.

289. CEDOC 3.21 194.97.

290. CEDOC 3.21 194.11.

De totes maneres no es desentén ni de les col·laboracions ni de les reflexions conjuntes que estan habituats a fer:

Les teves reflexions, sobre l'interpretar, i el crear, mereixeran un llarc comentari. També el deixo pera ferlo en alguna hora perduda en un recó del temps.

Un altre cop un temps de silenci fins que, el juliol de l'any següent, el 1921, es casa el fill de Vives, i Millet hi és convidat. Amb un to molt afectuós, el pare del nuvi li diu que suspendria el casament si ell no hi fos.²⁹¹ Tot sembla indicar que les relacions tornen a ser les de sempre perquè la realitat és que, fora d'aquests moments difícils, van mantenir l'amistat que havia començat a Can Guàrdia. Les cartes són sempre molt afectuoses, amb frases i comiats que confirmen una gran estimació mútua: "hi ha tan pocas personas que un'ls hi puga dir lo que sent", "He rebut la carta y m'ha fet pensar que ets l'amich de qui no he rebut mes que alegrías", "Ay amic Vives, com me falta l'amic aquell que un li explica tot i aquell que ho explica tot a un", "El teu amic de sempre", "Al teu amich de cor", "Ton gran amich", "Una abraçada de cor", "Reb una bona abraçada d'un amich que encara no ha trobat substitució a la teva amistat"...

Molt sovint parlen de les ganes de veure's, de trobar-se per discutir coses, comentar temes que els interessin o aclarir malentesos, com es fa palès en una carta molt llarga²⁹² sense data en què, després de parlar de la Festa de la Música i d'agrair-li que consideri les seves obres diferents de les de Pedrell, Granados i Albéniz, sorgeix el tema d'"els pecats d'en Vives", que en algun moment han entelat la relació entre els dos, i a ell li sembla que se'ls traurà de sobre després d'una conversa perquè tenen sempre moltes coses per dir-se:

Les converses amb tu, tenen corda per segles. Varem començar als vint anys y encara no hem arribat a la meitat.

Tot i la llunyania, Millet fa participar Vives de tot el que succeeix a l'Orfeó i, com hem dit, una part important de les missives tracten de temes professionals. Però el sentiment d'amistat plana sempre per damunt de la correspondència i constantment ambdós fan propostes per trobar-se, sobretot durant l'estiu, quan Vives estiujava a Sant Pol, o quan durant el curs Millet l'insisteix perquè acudeixi a una estrena o faci

acte de presència en algun esdeveniment que tindrà lloc a Barcelona. De totes maneres, i en la realitat de cada dia, la distància i els compromisos de tots dos estronquen moltes propostes de trobada; se'n lamenten i sempre donen la sensació que els queden moltes coses al tinter.

I sistemàticament Millet tendeix a aprofitar qual·sevol esletxa que li brindi el seu amic per parlar dels seus pensaments, de les seves vivències i dels seus neguits, per iniciar diàlegs i reflexions. Vives és l'amic amb qui ell pot comptar sempre i amb qui es pot sincerament plenament. Tot i això, crida l'atenció que, malgrat aquesta sincera estimació, mai no trobem comentaris ni massa personals ni massa íntims, propis de dues persones que es professen aquesta amistat.

Se sap que Vives va tenir diverses relacions al marge del matrimoni mentre era a Madrid. Ho comenten Josep Pla (1958) i els seus biògrafs, i Agustí Calvet "Gaziel" (1958) ho precisa en el seu llibre *Tots els camins duen a Roma* quan esmenta una presència femenina en un pis que tenia Vives al carrer de la Ballesta. Pla no estalvia detalls i parla de qüestions amoroses complicades, de generositat a l'hora de regalar brillants i abrics de pell, i de relacions tempestuoses. En canvi, mai no fan el més mínim comentari sobre aquests temes en la correspondència analitzada. Evidentment desconeixem si apareixien en les converses entre els dos amics però tot fa pensar que Vives no va mostrar mai aquestes facetes més delicades de la seva vida a Millet, que, sens dubte, hauria desaprovat la conducta del seu amic.

Tot indica que Lluís era un home rígid pel que fa a la moral i que tenia una visió del món més aviat poc flexible. Immers en la música i en la seva obra, allunyat d'unes determinades realitats per a ell poc gratificants, es creà un entorn ideal on tot és harmònic i els seus cànons ètics i artístics són exclusius. Les discrepàncies que tenen sobre el tarannà dels catalans i el barroquisme il·lustra molt bé aquest pensament que l'acompanyarà tota la vida. Artís ratifica aquest ambient restringit en què es va moure en la seva vida personal:

Millet no fou un home de nombrosa relació. El seu cercle, més aviat limitat, se circumscriu als àmbits vocacionals: l'Orfeó, la Germanor dels Orfeons de Catalunya, l'Escola Municipal de Música, etc. Res de pertinença a tertúlies externes a la casa o a associacions de l'ordre que fossin. (Artís, 1983, p. 51).

291. CEDOC 3.21 194.10.

292. CEDOC 3.21 194.43 i 3.21 194.44. La carta està registrada en dos documents.

Converses de llarga durada

En un moment determinat, enceten una llarga discussió sobre les característiques dels catalans, un dels neguits de Millet, que té una visió més monolítica del país de la que té Vives, tal com es demostra en la carta del gener del 1917, quan Millet havia de parlar a la *Revista Musical Catalana* de l'obra de Vives i que ja hem comentat més amunt. Doncs aquest mateix sentiment és el que regeix tot aquest seguit de missives de l'any 1926 sobre el barroquisme.

Tot comença arran d'un article que ha escrit Millet sobre Juli Garreta. Vives, en una carta de l'1 de març²⁹³ i després d'alguns comentaris sobre el músic, diu:

Mes avui, no es pas d'aquest Garreta genial, ingenu, sensual i alegre, timit i rebec, anarquic i entusiasta de lo que't vull parlar, si no del teu article; més ben dit, d'alguns dels conceptes que'n formen l'entranya.

I després de lloar-li la prosa i de recordar el que li va comentar un dia a un amic comú:

En Millet es un dels millors entre els millors prosistes de la llengua catalana.

Li retreu un cert estil encarcerat:

Crec no obstant, i permetem que t'ho digui tot, que de vegades la teva prosa, es un si es no es amanerada per un petit matis d'encarcament verdaguerià. Mes això no es res davant la seva plasticitat, el seu dinamisme cordial, la seva mesurada exaltació, agilitat, estructuració interna i densitat de pensament.

I associa, potser sense proposar-s'ho conscientment, aquest estil amb el contingut:

No obstant, de vegades, potser hi ha conceptes massa absoluts. Tal un que'n llegeixo en el teu article. Me sembla un veritable encert el d'agermanar el sentiment musical d'en Manen amb el d'en Garreta. Les característiques de tots dos, son segons tu, i penso que tens rahó, —“l'exuberancia, una musicalitat grassa”, “un barroquisme que dius queda dignificat ó redimit per la força purificadora de l'esperit i forma de la cançó i de la sardana”. “I, —segueixes dient,— aquet matis

que en podriem dir barroc, sembla contradir l'essencia i fesomia de l'art de la nostra raça que te per fonament, com el nostre caracter, la sobrietat, la simplicitat, i el cert allunyament de l'expressió desbordada i festuosa”.

I aqui entra el meu neguit, car jo no se si pot afirmar-se tan absolutament, que “la fesomia de l'art de la nostra terra te per fonament com el nostre caracter, la sobrietat, la simplicitat, i el cert allunyament de l'expressió desbordada i fastuosa”.

Vives, després de comentar les característiques de diversos músics europeus i assegurar que la seva música pot ser sòbria o fastuosa independentment de les seves arrels, es queixa que a ell se l'exclouï sistemàticament d'entre els músics catalans pel fet d'escriure sobre textos castellans:

I si em permets un incís, et diré que fan mal fet al eliminar-me à mi sistemàticament d'entre els musics catalans car jo crec que per exemple Dª Franciscquita es una obra perfectament catalana, si es te en compte, no que el text es castella i que la accio passa à Madrid, sinó els elements espirituals interns que la integren; com son catalans els cuadros de l'Anglada quan pinta gitanos, ò d'en Clará quan fa figures amb models parisencs, car l'anima catalana rau mes que en cap altra cosa, en el gest formal de la articulació dinàmica.

I a continuació entra en el tema que ha d'iniciar aquest llarg debat:

I ara anem à un segon punt; al de saber si es exacte que “la fesomia de l'art de la nostra terra te per fonament com el nostre caracter, la sobrietat, la simplicitat, i el cert allunyament de l'expressió desbordada i fastuosa.

Però deixa aquest pensament per a una segona carta que arribarà pocs dies després.

Entremig Millet li replica les tesis en una resposta força llarga que escriu a volta de correu i de la qual n'hi ha dos esborranys²⁹⁴ que són pràcticament iguals i que només difereixen al final. Comença així:

Amic Vives! Noi, quina carta! M'has deixat atuit. T'escric amb l'impressió que m'ha fet; encara que sense haver tingut temps de rumiar-la. Tu tens una inteligencia fonda, i poves d'aquí, poves d'allà i sempre en treus coses que regalimen.

293. CEDOC 3.21 194.17.

294. CEDOC 3.21 194.101 i 3.21 194.102.

M'has convençut? home, per ara no; ja ho rumiaré, tot el que dius. No he tingut prou temps. Ai, el fons de les coses que costa veure-les clares!

A continuació es reafirma en la seva creença perquè considera que és el que creuen molts, el que ha sentit a dir sempre i el que la seva experiència li demostra:

En general la nostra gent es sóbria amiga de la simplicitat i enemiga de la faramalla; i aixó sembla encomanar-se en general a totes les manifestacions de la nostra raça.

I no anava errat quan diu que és el que creuen molts perquè aquesta visió del tarannà català, que es forja probablement en aquell moment de gestació ideològica, persisteix avui dia entre molta gent de casa nostra.

Després esmenta Lull, un personatge sublim i exuberant que seria l'excepció que confirma la regla, mentre que Ausiàs March, els fundadors de la Renaixença, Verdaguier, Milà i Fontanals, Torres i Bages o Balmaes, ponderats i senzills, serien dignes representants d'aquest tarannà català que defensa i que, segons ell, "ve de lluny". Continua tot situant més a prop d'aquest tarannà els austríacs Haydn i Mozart enfront d'altres músics alemanys: Bach, Wagner, Strauss i Beethoven.

No sabem quin dels esborranys que consten a l'arxiu va arribar a les mans de Vives, però reproduïm la darrera pàgina dels dos perquè ens semblen interessants els matisos que introdueix Millet per expressar el seu pensament i com, un cop més, aprofita l'avinentsa per reclamar la tornada del seu amic, al qual de vegades situa en un terreny rellescós pel que fa a la catalanitat de les seves obres:

1. Tens rahó, el tremp de la teva música sempre és de raça; pero pillo, no n'hi ha prou del gest (amb aixó del gest si que no'm convences per ara) la teva trassa mata massa sovint, o si vols disfressa, la teva natura. Si, les teves primeres obres madrilenyes, aquelles curtes d'un acte, el D. Lucas admirable, portaven totes aquells batecs inconfundibles. Despres de tan en tan tambe ha surgit l'aigua pura, però la vestidura, el manlleu de la disfressa ens robà de moment el nostre Vives, que tornarà, que torna més nostre que mai!
2. El teu tremp sempre serà català, tens rahó, fins sent Dª Francisquita pero, pillo, no n'hi ha prou

del gest (amb aixó sí que'm sembla que no'm convenceràs) la teva trassa mata massa sovint, o si vols disfressa, la teva natura. Vols dir que devegades per enganyar als altres no t'enganyes a tú mateix?

Si, les teves primeres obres madrilenyes i les curtes d'un acte, el D. Lucas admirable, portaven totes aquells batecs inconfundibles. Despres de tan en tan tambe ha surgit l'aigua pura, però la vestidura, el manlleu de la disfressa ens ha robat el nostre Vives.

I arriba de seguida la segona missiva de Vives, en què torna al tema per aclarir alguns conceptes. Un cop més és una carta²⁹⁵ llarga, de set pàgines, datada el 5 o el 6 de març, segons consta al darrer full; les paraules del començament mostren el seu temperament impulsiu a l'hora de descabdellar idees.

Me sab greu no haber pogut escriurer tot aquet comentari d'una sola arrencada, doncs en el primer moment me sentia una vivacitat i una llum per dintre que ara no sento.

Per aixó el reprèn immediatament, per no perdre el fil de les argumentacions que esgrimeix i que tiren per terra aquesta visió de sobrietat monàstica que mostra Millet, i que també trobem en manifestacions d'una part dels seus contemporanis. Li recorda la munió d'altars dels pobles i dels sants corresponents, tots d'estil inequívocament barrocs. També parla de l'arquitectura espantosa dels darrers cinquanta anys a Barcelona i es demana si:

¿No significa aixó una persistència inconscient per les formes barroques?

Una persistència que rebrota amb força en qualsevol manifestació artística: arquitectura, escenografia, arts decoratives... i que:

Ha tingut durant quaranta o cinquanta anys un esperit de gradiloquencia de cromo que responia al gust de public i artistes. Diràs que aixó era influït per el gust general d'Europa. Segurament aixó es veritat; mes ¿per quins set sous nosaltres agafavem solament aquestes formes ornamentals i no moltes d'altres? ¿Com t'expliques ademes, aquest empastifament d'arquitectura americana per tota la nostra maravellosa costa mediterrania, que constitueix l'orgull d'arquitectes i ciutadans?

295. CEDOC 3.21 194.21.

I la ploma esmolada de Vives no s'està d'enumerar els músics de casa nostra que, al seu parer, també barroegen: Garreta, Lamotte, Granados, Pahissa... Però també recorda els europeus:

L'Strauss, que à hores d'ara no l'han pogut pahir à França, ¿no va tenir aquí des del primer moment una munió de partidaris apassionats? Wagner, Strauss, Cesar Frank, Meyerber en el seu temps, Arrigo Boito, Puccini, ó siga, tot lo que sona gras i gros, i macis, i feixuc i pesant, i grandios i monstrosos, sempre ha obtingut les mes grans preferencies;

Segueix amb comentaris en el mateix sentit per on desfilen Gaudí, Domènech i Muntaner, Casanovas, Garreta, Mir, Clarà, Verdaguer, Guimerà..., i rebut els arguments de Millet sobre Lluïa, Ausiàs March, Balmes o els poetes de la Renaixença que ell anomena *jocfloralescs* i que, al seu parer:

Son d'un barroquisme que'ls fa pel nostre gust d'ara, casi impossibles de llegir.

Després d'aquesta llarguíssima disquisició, arriba sobtadament a una mena de consens entre el que serien les dues ànimes que conviuen a Catalunya: la contenció i la bogeria, o més ben dit, la del seny i la de la rauxa:

I despres d'escrit tot lo anterior, crec jo que tu tens raho, i que jo tambe en tinc, i que per dintre de totes aquestes rumiades, hi ha qualque llum, que ni tu ni jo sabrem acabar d'encendir. Per que es indubtable que hi ha en el nostre esperit un desitg, una necessitat d'ordre, de claretat i de precisió, i una tendència à la sobrietat, à la senzillesa. Mes tambe es al meu judici evidentíssim que hi ha en la nostra sensibilitat un fort i inescrutable gust per tota mena de barroquismes;

Tanca aquesta reflexió sobre l'estètica i el gust del moment reclamant més rigor, més disciplina i potser menys genialitat:

Es trist veurer que uns darrera els altres, durant anys i panys, casi tots queden en aprenents genials. ¡En Pedrell, en Clavé, en Granados, en Garreta i tants d'altres! En ells la naturalesa ja va fer el seu fet. Qui no va fer el seu fet varen esser ells i menys que ells, el medi que'ls volta. Pero tot això son figures d'un altre paner.

I s'acomiada demanant a Millet que hi digui la seva perquè, bon conversador com és, troba que:

Res hi ha per mi al mon tan bo com la conversa. Si l'ànima es el foc, la conversa es la flama.

Però Millet, en una missiva del 13 de març, en què parlen sobre *La Balanguera*, es disculpa de no haver-li contestat; més reflexiu com era que Vives, es va veure desbordat per aquest devessall d'idees que el seu amic posava damunt la taula:

Amic Vives! Perdona'm no't contesti de moment les teves interessantíssimes cartes sobre'l barroquisme del nostre art. Ja hu faré, si Déu ho vol; passo una época enfeinadíssima: Orfeo, Mercé. Escola, solfes de dos concursos, Cançoner. Además jo no tinc la teva agilitat d'enteniment... molt s'en falta. Jo tinc la idea arrelada a dins; ho sento i tu m'atabales, i haig de deixar aclarir tos conceptes i observacions i confrontar les amb les meves, quasi inconscients que porto.

Crida l'atenció haver trobat un tercer esborrany pràcticament igual que els dos anteriors, datat el 3 de maig, al qual no trobem explicació lògica. A l'arxiu de l'Orfeo, només n'hi ha les tres primeres pàgines.

En tot aquest intercanvi d'opinions, hi ha implícita una idea determinada de nació i del que ells anomenen "raça", present en l'imaginari col·lectiu d'un sector del catalanisme que es qüestiona si el poble català té una manera particular d'expressar-se a través de l'art i, en aquest cas, a través de la música, allunyada d'aquest barroquisme que no plau gens a Millet. Vives, en canvi, que s'ha esplaiat amb les seves reflexions fruit d'experiències més diversificades que les del seu amic, hauria volgut demostrar que, malgrat aquest cert rebuig que provoquen, els estils menys "purs" eren molt presents en la realitat del país i formaven part tant de les manifestacions quotidianes més populars com de les dels àmbits més intel·lectuals.

De tant en tant, la política

Les qüestions polítiques apareixen poc a la correspondència entre els dos amics, tot i que són anys convulsos i amb molts esdeveniments i sotrats que afecten tant Catalunya i Espanya com la resta de països més propers: agitacions anarquistes, tancament de caixes, formació de partits polítics de signe catalanista, lerrouxisme, vagues, atemptats, assalts a diaris i revistes, Setmana Tràgica i posterior execució de Ferrer i Guàrdia, formació de la Mancomunitat, Primera Guerra Mundial, presidència de Prat de la Riba, assassinats polítics, dictadura de Primo de

Rivera, supressió de la Mancomunitat, fets de Prats de Molló, proclamació de la Segona República, aprovació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya...

La primera referència a algun d'aquests fets la fa Millet amb to indignat en la carta²⁹⁶ del 2 de desembre del 1905 arran de l'atac que un grup d'oficials de la guarnició de Barcelona havia perpetrat a les oficines del *Cu-cut* i la *La Veu de Catalunya* el 25 de novembre passat:

Ja has vist quin xibarrí han mogut els soldats perdonarasas. Es molt groixut lo que ha passat. Un ja no sap que pensar de les coses de Espanya. Tot-hom aquí ja està convensut que això no te remey. Si Catalunya va endevant apesar de tantes plagas, se pot dir que la seva fortalesa arrela fondo.

El 26 de març del 1916, Enric Granados i la seva esposa morien al canal de la Mànega. Un submarí alemany va torpedinar el transbordador *Sussex* on viatjaven tots dos i que feia la travessia entre Folkestone i Dieppe. Millet comenta el fet unes setmanes més tard, el 7 de maig,²⁹⁷ alhora que es posiciona sobre els germanòfils i la guerra:

Ja has vist la mort d'en Granados i esposa! Me sembla que de germanòfils no'n poden quedar gayres a Espanya, encara que molts no ho confessin. Això ja es questió de sentiment. No't sembla que aquesta guerra es el comensament de la fi?

Encara queden mes bestieses pera fer, els homes? No sembla això la última tria!

Després li demana que faci un perfil de la personalitat musical del pianista, que Vives coneixia bé.

La Gran Guerra no torna a sortir fins que, el 16 de setembre de 1918, Vives diu en una postdata, després d'una llarguíssima carta²⁹⁸ de catorze pàgines sobre l'amistat i el sentit de la música:

Encara no t'he parlat de la guerra. Ho deixarem per un altre llangonissa, si hi ha avinentesa, com diu en Cambó.

Sens dubte la *llonganissa* és una al·lusió metafòrica a la llargada de la carta.

El febrer del 1926, Vives és a Sant Pol. Estan afinant amb Millet els detalls de *La Balanguera* i, al

final de la carta,²⁹⁹ el convida a passar un dia a casa seva i diu:

Un dels motius de no tornar à Madrid ara, es pel fastic que'm fà la actual situació política. Si vinguessis un dia, en parlariam. Veig que la nostra gent segueix amb la eterna inocencia de sempre. Mes encara no es res lo que s'ha patit, comparat amb lo que es patirà. O Deu. Treieu de l'Orfeo tots els documents, papers, arxius, etc. sinó vindrà día que i faran un foc à la plassa publica. I no [...] res de més. Si estudièsseu el medi de guardar la senyera. Potser en podriam fer un altre que sembles la mateixa. Tot això, mentres ve l'enrenou que poc à poc es va acostant. Hostes vingueren que de casa ens tragueren, i aquesta gent va a'n'aixo i a treurens de casa i quedarsens els quartos. Inclús pot reproduirse la malifeta de l'Espartero. Si repasses l'estudi de Balmes sobre l'Espartero, potser dirás lo mateix.

No segueixo per que hi tindria un rato llarc de feina

A què es refereix Vives? Encara que no esmenti cap fet concret, som en plena dictadura de Primo de Rivera, han dissolt la Mancomunitat, han clausurat el camp del Barcelona, tot pinta molt malament per a Catalunya i tem una nova agressió com els bombardeigs de 1842 i 1843 sobre Barcelona, que es van produir durant el mandat d'Espartero. Recordem que el militar considerava adient bombardejar Barcelona cada cinquanta anys.

Aquell mateix any, pel novembre, hi va haver els fets de Prats de Molló, l'intent militar de Francesc Macià per proclamar la República Catalana. Millet comenta de passada, en una carta³⁰⁰ del 23 d'aquest mateix mes, el temor que la situació complicada del país no els afecti:

Tenim un concert (si no hi ha contratemps, perqu'ls temps estan durs) el dia 5 de Desembre...

I el darrer comentari de caire polític trobat a les cartes data del 15 de març de 1930,³⁰¹ quan es convida una cinquantena d'intel·lectuals madrilenys, signants d'un manifest el 1924, per agrair-los el seu posicionament a favor de la llengua catalana, perseguida durant la dictadura de Primo de Rivera. Vives és un dels sig-

296. CEDOC 3.21 194.72.

297. CEDOC 3.21 194.89.

298. CEDOC 3.21 194.9.

299. CEDOC 3.21 194.18.

300. CEDOC 3.21 194.114.

301. CEDOC 3.21 194.120.

J. veig molt per ara. Si
 vol, veniu a passar un dia a
 Sant Pol, me faria molt
 content. Un dels motius de
 no trobar a Madrid avor,
 es pel fet que en la
 de actual situació política
 si vinguess un dia, en parla-
 sian. Veig ve de vostra part,
 expreix amb la eterna innocència
 de sempre. Més encara no
 es veu lo que si ha patit, compa-
 rat amb lo que s'ha portat.
 A veu. Ara em dell' de los tots
 els documents, papers, origina-
 als, sino vindra dia que i
 faran un feu a la plaça
 pública. S'ha forjan ve de
 més. Si estudiessen el medi de
 guardar la sangra. Pot ser
 en podrien fer un altre al tem-
 ple de metèxi. Tot això, mentes
 R 194.18

se l'encenen al peu i poc a poc
 acortant. Perles vintueren ve
 de cosa amb traqueren; i aquesta
 cent era a i a veig; a traqueren
 de cosa i ve desens als quants.
 Inclús pot reproduir-se, la
 qualifeta de l'Aspartero. Si
 veig l'estudi de Balamb i de
 l'Aspartero, pot ser de veig de
 moltell.
 Veig regueris per que veig
 dia ~~per~~ un rotllere de
 Leina.
 Precedis i t' i una abra-
 nada. La meua dona m' en
 carrega a salutè.
 A. Vives.
 Sant Pol Teber 1926

Carta de Vives a Millet on comenta la situació política. CEDOC 3.21 194.18.

nants de la invitació i Millet li recorda la conveniència de convidar Josep Subirà, el musicòleg resident a Madrid:

Amic Vives: He vist que erets un dels que firmen la invitació als intel·lectuals madrilenys que defensaren la nostra cultura quan el regnat de la dictadura. Heu pensat en convidar a n'En Subirà? Ell recollir gran nombre de firmes a Madrid demanant la reobertura de l'Orfeó quan el nostre tancament. No's va arribar a presentar el document perquè ens donaren llibertat avans no s'acomplís el projecte d'En Subirà. Fora molt just que l'invitessu, si ja no ho heveu fet.

Amics per sempre

Destaquem, per tancar aquest capítol, les paraules que va dedicar Millet al seu amic en un article a la

Revista Musical Catalana amb motiu de la seva mort, i que té un començament que dibuixa amb molta precisió el que va ser la seva amistat tan sòlida però també les seves discrepàncies:³⁰²

En Vives és mort! Al cel sia!

La cosa primera que se'ns acut, pel germà traspassat de poc, és l'oració pel seu esperit després del fang de la carn. I en aquesta oració per l'ànima de l'amic, quan aquest ho ha estat fins a l'arrel del cor, hi ha el tast dolorós de l'enyorança que punxa les entranyes.

Hom prega Déu en el sentiment de l'amistat, en la contemplació del misteri del més enllà i en la dolor de la pèrdua irreparable d'aquella comunicació de la vera amistat, que és el gran consol de la vida, un ver esplai de l'esperit, el tornaveu de la mateixa pròpia personalitat.

I en Vives, que Déu tingui al Cel, havia estat per a mi aquest complement, aquest consol en

302. Millet, Lluís (1933): Amadeu Vives. *Revista Musical Catalana*, 349, gener, p. 274-278.

la meua ja allunyada joventut. Després, ell fugí lluny, amb dèries diferents de les que ens ajuntaren; però ell revenia sovint i ens trobàvem encara iguals en la fidelitat de l'esperit per l'ideal, pel sagrat ideal de la fe, de la pàtria i de l'art. En veure'l, jo em rejoyenia, i els sentiments inefables dels primers amors aletejaven altra volta en el meu cor i en la meua ànima i em semblava que prenia nou alè en el dolç treball de la meua vida; i ell, en Vives, també semblava que oblidava tota la

seua vida allunyada de la nostra obra i no se sentia res més que un artista de la terra; constatava tota la seua catalanitat i se'n sentia tan corprès i convençut, que en tot el seu art, per forastera que portés la vestidura, ell assegurava veure-hi la més profunda arrel racial. (Millet, 1933, p. 274-278)

A handwritten signature in black ink, reading "Lluís Millet i Pagès". The signature is written in a cursive, flowing style with a prominent flourish at the end.

Bibliografia del capítol

- Artís i Benach, Pere (1960). *El Cant Coral a Catalunya (1891-1979)*. Barcelona: Ed. Barcino.
- Artís i Benach, Pere (1983). *Lluís Millet vist per Lluís Millet*. Barcelona: Pòrtic.
- Baldelló, Francesc de P. (1965). *Petites biografies de grans barcelonins*. Barcelona: Obrador Tobeïlla, edició numerada i limitada.
- Blanche Selva. <http://www.blanche-selva.com/index.html> [24 de juny de 2017].
- Cateura i Valls, Xavier (ed.) (2013). “Una història poc coneguda del Montseny”. *Nostra Història*, vol. 18. St. Vicenç de Castellet. Farell Editors.
- Ciutat. Ideari d'Art i Cultura. Blanca Selva i Henry (1884-1942). http://www.civtat.cat/selva_blanca.html [24 de juny de 2017].
- Gali, Alexandre (1984). *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya: 1900 a 1936. Música, teatre i cinema*. Llibre XII, vol. 12.
- Gaziel (1958). *Tots els camins duen a Roma (Història d'un destí, 1893-1914)*. Barcelona: Aedos.
- Grassot i Radressa, Marta (2016). “Francesc Pujol i Pons, no t'oblidem”. *Sonograma Magazine*, n. 31.
- Grassot i Radressa, Marta (2017). “L'Associació Amics de la Música i la seva activitat al Palau de la Música Catalana (1916-1929)”. *Sonograma Magazine*, vol. 33.
- Lladó i Figueres, Josep M. (1988). *Amadeu Vives (1871-1932)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Biblioteca Serra d'Or.
- Massot i Muntaner, Josep; Martorell, Oriol; Pueyo, Salvador (1993). *Els segadors: himne nacional de Catalunya*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Biblioteca Abat Oliba.
- Millet i Loras, Dolors (ed.) (2013). “Lluís Millet i Pagès a Cateura”. *Una història poc coneguda del Montseny. Nostra Història*, vol. 18. St. Vicenç de Castellet: Farell Editors.
- Millet i Loras, Lluís (2005). “El llegat històric de l'Orfeo”. *Recerca Musicològica*, vol. XIV-XV.
- Millet, Lluís (1917). *Pel nostre ideal*. Barcelona: Joaquim Horta.
- Millet, Lluís (1933). Amadeu Vives. *Revista Musical Catalana* 349, gener.
- Narváez Ferri, Manuela (2005). *L'Orfeo Català, cant coral i catalanisme (1891-1951)*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Tesi doctoral.
- Pla, Josep (1958). *Homenots. Quarta sèrie*. Barcelona: Selecta, 2a edició, 1961.
- Roig i Rosich, Josep M. (1993). *Història de l'Orfeo Català. Moments cabdals del seu passat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Saperas, Miquel (1962). *El meu llibre de l'orfeo Català*. Barcelona: Editorial Altés.
- Vallès i Altés, Joan (1998). *Aproximació a la figura d'Amadeu Vives*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Valls Terré, Miquel (1954). *Breu historial anecdòtic de seixanta anys de vida orfeònica*. Barcelona: Orfeo Català. Premi del concurs literari dels 60 anys de la fundació.

Apunt final

Lluís Millet és una figura coneguda, reconeguda i simbòlica de la societat catalana de la primera meitat del segle XX. Era també un referent en els nostres àmbits familiars i en la nostra llarga relació amb el món musical i el món coral; malgrat això, el nostre coneixement sobre la seva personalitat era relatiu i es limitava a la bibliografia disponible i a allò que es desprenia d'algunes converses escadusseres amb els seus descendents.

El llegat familiar al qual hem tingut accés, tant pel que fa als documents de caire familiar, que són a l'Arxiu Municipal del Masnou, com els més professionals, del Centre de Documentació de l'Orfeó Català, té una dimensió considerable, i l'estudi complet d'aquest fons requeriria un treball extens, atès el volum, la complexitat i la diversitat. La limitació temporal del nostre estudi imposà un toc de realisme i ens vam veure obligades a triar, cosa que significà haver de renunciar a elements que podien completar o aprofundir el treball. Les cartes i els documents desestimats són abundantíssims i n'hi ha una gran quantitat que no hem pogut analitzar, en especial els que corresponen a la relació entre el músic i un gran nombre de personalitats del món musical i cultural català i europeu del seu temps.

Els documents familiars ens permeteren bastir, no sense dificultats, un perfil de la família i del Masnou de Lluís Millet. Ens han aproximat a les diverses personalitats dels membres de la família i ens han

aportat informacions rellevants sobre la determinació inflexible de Lluís de triar el camí de músic tot i haver-se d'enfrontar amb les expectatives familiars.

I si bé les cartes de Millet han estat fonamentals per endinsar-nos en el personatge, les dels seus coreponsals ens han aportat una informació tant o més valuosa. Ens hem centrat només en tres col·leccions de cartes que hem considerat especialment significatives per aprofundir en la seva dimensió personal i professional: les de Blanca Selva, les de Francesc Pujol i les d'Amadeu Vives. Malauradament, hem hagut de descartar les de figures també cabdals en la vida de l'Orfeó com poden ser, per exemple, les de Nicolau o Pedrell.

Aquest és el resultat del nostre treball. La beca de recerca que ens concedí l'Ajuntament del Masnou ens ha permès la immersió en el llegat familiar i l'aprofundiment en el coneixement humà i professional de Lluís Millet. El recorregut que hem fet per la seva vida epistolar representa, com diem al títol, retalls de la seva trajectòria, que ens han servit per acostar-nos-hi una mica més. Tant a l'Arxiu Municipal del Masnou com a l'Orfeó Català hi ha unes valuoses col·leccions documentals custodiades per excel·lents professionals que, de ben segur, esperen nous investigadors que hi treballin i contribueixin a donar relleu a l'obra del Mestre, així com a configurar la definitiva biografia del músic i de l'home que fou inspirador i artífex de l'obra ingent de l'Orfeó Català.

